

અર્હન્નીતિ.

કલિકાળ સર્વજ હેમચદ્રાચાર્ય પ્રણીત

બાપાન્તર કર્તા

મણીલાલ નથુભાઈ ડોન્ની, બી એ.,

અગાધ નિષ્ણા કલેશ—ગુજરાત કોલેજ

આસીમટ દીયર—હાઈસ્કૂલ—અમદાવાદ.

પ્રમિદ કર્તા

જેન પત્રની ઝાંકીમ

અમદાવાદ

અમદાવાદ.

જેનોદય છાપખાનામા છાપ્યુ

વીર મવન ૨૪૩૭

નંબ ૧૬૦૦

મૂલ્ય રૂપિયો દોઢ

(सर्व हक स्वाधीन)

અર્પણપત્રિકા

મુરબી ગેઠલ માહેબ,

અમરચદ તલકચદ

મુબાજ.

માનવતા ગેઠલ,

જેન કામમા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ વચેલી જોવાને-તેમજ
તેનકામ ઉચ્ચ સ્થિતિએ ઉમ પડોચે તેના માટે આપ
અહોનિશ વિચાર કર્યા કરોછો, -વળી તેન જ્ઞાનનો મહેલી
રીતે દેલાવો વાય તે માટે જેન ગીરીજની આપેજ
પ્રવચ યોજના કરેલી અને જોર લાવવા આજ વર્ગો
ધયા આપ વિદ્યન જોમાને તે કાર્ય પાછળ રોકીને આ
પના સ્થિતિ પાછળ દ્રવ્યનો મહેલયોગ કરોછો-તેમજ
મારજ જેન પતની ઉદગ પીડાની વચેલી વળત મને
કિમ્મતી નિષ્કામકર્યોછો અને જેનોના મામારિડ અને
ધાર્મિક મુદ્દાગ કરવા આપ જુનતા પ્રયત્ન કરોછો, વગેરે
ઉચ્ચ ગુણોથી અકર્મ્યવત્તા આપણી કળીકાલ મર્વન
હેમચ દ્રાચોર્મ અમ્મિત અહંતનીતિ ત્રવ આપનેજ
અર્પણ કરી આનંદ માનુ હુ

જેનપત્રી જોડીમ
અમદાવાદ - પર્યવત્ પત્ર
વીર મવત ૨૪૩૦

આપનો
આગાડી મેવડ,
ભુબાજ કોલચ - કારભારી
અરિપતિ-જેન

બે બાલ

ત્યારે જોત પતના આહવાને અહીંથીતિનું ભાષાન્તર બેઠ
આપના પુ મે જાહેર રુ સારે મે એમ નહીં ધાર્યું હતું કે આ પુ
સ્ત- બહાર પાડવામા મને અનેક મુશ્કેલીઓ નડશે પ્રથમ તો મને
પુન્યપાદ મુનિમહાગજ પિદ્ધામાગર વર્મોપદેષ્ટા ન્યાયરત શાંતીનિરજ્ય
જીની પ્રત શિનાય બીજી પ્રત ન મળી અને બીજી અથગે પ્રત માટે
તજનીજ જગ્યા જતા તે પ્રાપ્ત ન થઈ અને જે એક મળી તે તેજ
પુન્યપાદ મુનિગજની પ્રત ઉપચીજ નખાયથી જણાય છે પ્રત મ
જ્યા પડી તેનું ભાષાન્તર જગ્યાનું મે માગ એ- એરી શાસ્ત્રી ના
ગેશ્વર જેષ્ઠાગમ પુર્ણા પિતે આપ્યું આ શાસ્ત્રીને સાડ નાન હશે એમ
હું ધારતો હતો પણ ત્યારે નેમની તરફથી ભાષાન્તર થઈ આ પુ
અને તે મે તપાસગચ્છુ ત્યારે એમજ જણાયું પુ કે તે નકાસુ હતું
અને જો તે પ્રસિદ્ધીમા મુખ્યામા આપને તો મૂળ જ્યોત્કના અર્થ
નાશ થશે અને તેથી અથનો અનર્થ થવાનો સભવ રહેતો હતો
આમ એક તર્ફ ઈસા ગયા અને બીજી તર્ફ મહેનત માથે પડી

મારી માગ જોત બધુચ્ચાને ખામ લનામપુ છે કે શાસ્ત્રીઓ પાસે
ભાષાન્તર કરાયા પડી ખાસ તે જોત નહીં પ્રમાણે છે કે નહીં તેની ખામ
તપાસ કરાવી અને આગ પડીજ આરા ભાષાન્તરે બહાર પાડના

આમ થવાથી ડરુ શુ? તેના વિચારમા હું હતો તેવામા મા ।
જિ મિત્ર મી મણીનાય નયુભાઈ ડોમી જેઓ અગાઉ ગુજરાત ડૉ
વેલમા સરૂત દેવો હતા તેમને મે આ અથનું ભાષાન્તર કરી
આપવા આગ્રહ કર્યો, તે ભાષને અવગણ નહીં જતા જેવા મંત્રીનાયે આ
કાર્ય તેમને કરી આપ્યું અને તેમ જગ્યામા તેમજો દેટની જગજી લીધી કે
તે પ્રસ્તાવના પગેરે જોવાથી ખાતરી થને આ ભાષણે મને અને જોત જાન
પ્રમાણે મળીને આનું કિત્તમ પુસ્ત- તથાગ કરી આપી આભારી થયાં કે

આજ નામનું એક પુસ્ત- બીમમી માણે તરફથી ગ ।
ની નાયા હમ જ પાસે ભાષાન્તર ગરી મહાર પાડવામા આ પુ કે

આ ભાષા જૈન છે અને તેમણે પોતાને સમજ નહીં પડતા કેટલાક શ્લોકો છોડી દીધા છે કેટલાકમાં પાદાંતર ફેર કર્યો છે અને કેટલાકમાં અર્થનો અનર્થ પણ કર્યો છે અને આવા કારણથીજ આ આખું પુસ્તક મારી તર્કથી આજે પ્રથમજ ખુલા પડે છે.

આ પુસ્તક દરેક જૈન બધુએ અવશ્ય વાંચવું જોઈએ છે અને તેમાં ખતાવેલા કાયદાનો અમલ કરવા દરેક જાણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ છે. વળી મનુસ્મૃતી વગેરે સ્મૃતિના ગ્રન્થો વાંચનારાઓને આગ્રન્થ ખાસ જોવા અમારી ભલામણ છે.

હાલમાં દ્વીપાંતર કરવાનો સવાલ આપણી કામમાં ચર્ચાવા લાગ્યો છે તેવા સમયમાં આ પુસ્તકનો પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકરણનો ભાગજોવા અમારા વાંચનારાઓને અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

પુસ્તકના પ્રમાણમાં કેટલાકને કિમત વધુ જણાશે પણ ૯૦૦ શ્લોકો, તેનું ભાષાન્તર અને તે પાછલ થયેલો શ્રમ અને તેવીજ જાતના બીજા પુસ્તકો સાથે સરખામણી કરતાં રૂપિયો દોઢ કાંઈજ નથી એમ અમારું માનવું છે.

આ પુસ્તકની લેખીત પ્રત જાણીતા હિંદુલો ના કર્તા બાબુ જોગેશચંદ્ર ગોશ એમ. એ. જેઓ પ્રસિદ્ધ ટાગોર લો લેકચરર હતા અને જેઓ એક પ્રસિદ્ધ વકીલ છે તેમણે મારી પાસે મંગાવી હતી. અને તેથીજ તેની મહત્વતા મને જણાઈ હતી. આ મહાન કાયદાશાસ્ત્રીનું પુસ્તક પારિસ જેવા સ્થળમાં પણ વપરાય છે. વખત દશે તો આ ગ્રંથનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરવા અમે ધાર્યું છે.

છેવટ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ જેના માટે આ ભાષાન્તર તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. તેના વ્યવસ્થાપકોએ અમુક પ્રતો જૈન પત્રના ગ્રહકો માટે અગ્ર મુદ્રણ લઈ આપી તે માટે તેમનો હું આભારી છું.

જૈન પત્ર ઓફીસ } સેવક.
આવણ સુદ. ૬, વીર સ. ૨૪૩૨ } ભગુભાઈ કેતેહચંદ કારભારી.

અહંત્રીતિની પ્રસ્તાવના.

લો! પચ્ચ ના નનદા મા એક બીજા સાથે કેરી રીતે વર્તે
 કે જેથી પોતાનું હિત સારી રીતે અને સામા મનુષ્યને નુનનાન ન
 થાય તેની રીતિને બતાવનારે અહંદ્વભગનાને પ્રપેલો આ અહંત્રીતિ
 નામા લઘુ અથવા વાચક વગ સમક્ષ મુક્તા તે અબધી બે બોન કે
 હેરાની જરૂર છે નીતિ અનેક પ્રકારની છે તેને આધારે વિદ્વાનોએ
 અનેક અથો તમબધી ન્યા છે ગુહનીતિ, વિદુગનીતિ, ચાલુમ્ય નીતિ
 વિશેરે અથો દામ પ્રમિદ્ધ છે પણ તે સવ અથોમા સામાન્ય હિત
 ગાનના સ્લોમ નખનામા આવેના છે પણ અહંત્રીતિમા તો હિદુધર્મને
 માન્ય યાતવલમ્ય સ્મૃતિની માદ્ અને ગબીર રાજકીય, વ્યવહારિક
 તથા પ્રાપ્તિનાદિક પ્રકારો સવિસ્તર વર્ણન કરવામા આવ્યું છે જે
 કે આ અથનુ ગમ નધુ અહંત્રીતિ છે અને તેના નામ પ્રમાણે
 યાતવલક્ય સ્મૃતિ જેટલું વચારે વિચેચન નથી તો પણ તેમા જેટલા
 મના વિષયો આવી ગય છે, અને સમિપમા તેનું જેવું સ્વરૂપ દર્શા
 વનામા આ પુ છે તે જેવળ અનુક્રમણિકા તરફ દ્રષ્ટિ કરવાથી
 જણાશે

આ અથનુ પ્રથમ બાબાન્તર ૧૮૦૧ મા નિર્ણય સાગર ગપ
 ખાનામા પ્રાપ્તને બદા પડ્યું હતું પણ તેમા પણ બાબતોની ખામી
 જોવામા આવી પ્રથમ ખામી અમને એ જણાઈ કે આ અથના
 ત્યારે મળ સ્લોમ આચો ૧૦૦ છે, તથા તે સ્લોમમાથી જેટલા
 અધરા મનોક ઉપ દીમા પણ આવવામા આવી છે, ત્યારે તેમાથી

ફક્ત સાડા ત્રણસોને આસરે શ્લોક તે ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યા છે. અને બાકીનાનું ફક્ત ભાષાન્તર આપ્યું છે. પણ બાકીના શ્લોકોનું ભાષાન્તર કરવામાં પણ કેટલા બધા શ્લોકો મુઠ્ઠી દીધા છે તે ફક્ત બંને પુસ્તકની અનુક્રમણિકા તથા તે સંબંધીના વિષયો પુસ્તકમાં જોતા મालૂમ પડશે. ૪૭ મે પાને “બ્યાજ કેટલું લેવું” તે વિષય બંધીના ૧૪ શ્લોકનું ભાષાન્તર બીલકુલ આપ્યું નથી જે આ ગ્રંથનું ૯૧ મું પાનું જોવાથી તરત ખબર પડશે. વળી જુદા જુદા કોષ્ટકો હેઠળ એક કોષ્ટક હેઠળ જે એ રીતે પોણાસો શ્લોકનું મળે તથા ભાષાન્તર બીલકુલ આપ્યું નથી.

ઉપર જણાવેલી ખામીઓ વિષે અમારે કંઈ વધારે કહેવાનું નથી, પણ એક ત્રીજી ખામી તે ગ્રંથમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે ખામી બહુ ગંભીર છે. તેમાં જે શ્લોક આપ્યા છે તેની અંદર કેટલેક કોષ્ટકો શબ્દો, કેટલેક કોષ્ટકો એક ચરણ, અને કેટલેક કોષ્ટકો તો શ્લોકના જે ચરણ ફેરવી નાંખવામાં આવ્યા છે આમ કરવામાં જો હવે હશે તે અમે સમજી શકતા નથી. આવું એક જે નહિ પણ ત્રીશેક શ્લોકમાં થયું છે ૫૦૦ શ્લોકનું ફક્ત ભાષાન્તર આપ્યું તેમ તેમનું પણ ભાષાન્તર આપી ચલાવવું હતું પણ મૂળપાઠ ફેરવે એ તો મહા દુષણ છે, અને ધર્મ શાસ્ત્રો તેને મહા પાતક રૂપ માને છે તે વાત ભાષાન્તરકારે ભુલવી જોઈતી નથી.

આથી ભુલો તે પુસ્તકની કીર્તિને ઝાંખી પાડે છે. હવે તેના કેટલા એક દ્રશ્યંતો વાંચક વર્ગ આગળ મુઠ્ઠીશુ કે જોયી કરીને તેમને આ બાબત ઉપર નિર્ણય બાંધવાને યુગમ પડે.

- ૧ મૂળપાઠ સ પળ દ્વિશત દણ્ડયો દીનધેદ્મુનિમુદિમિ ૧૬૭, ૨૭
 સુધારેલો પાઠ દ્વિશતેન સ દંડય સ્યાત્ મૃમુજા ન્યાય
 વેદિના ૯૬
- ૨ મૂળપાઠ વડવાલોમત સ્થિત ૧૭૦, ૭
 સુધારેલો પાઠ પુત્ર્યોદ્વાહપ્રલોમત ૯૯, ૩
- ૩ મૂળપાઠ પ્રસ્થાને નિયતો મૃત્યો લગ્ને વિઘ્ન
 કરો ભવેત્ ૧૭૬, ૨૪
 સુધારેલો પાઠ પ્રતિપ્તિ પરો મૃત્યો નિત્ય વિઘ્નકરો
 ભવેત્ ૧૦૩
- ૪ મૂળપાઠ યદિ ગ્રામવિર્જિતાત ક્ષેત્ર માર્ગસમીપગમ્ ૧૮૪, ૬
 સુધારેલો પાઠ માર્ગમધ્યે યદા ક્ષેત્ર તદેત્થ પ્રવિજાયતે ૧૦૫
- ૫ મૂળપાઠ પરસ્ત્રી સેવતે વર્ષાદગ્ધાતો યા ચ મૃમિમૃત્ ૨૧૩, ૧૬
 સુધારેલો પાઠ પરસ્ત્રી સેવતે કોઽપિ વિજાર્તિયા ચ મૃમિમૃત્ ૧૩૩, ૧
- ૬ મૂળપાઠ { ક્ષત્રત્રાહ્ણવૈશ્યાનાસ્ત્રીયા કન્યા નિપેવતે । } ૨૧૩, ૧૭
 { શતૈર્દમનમાદ્યે નુ લિઙ્ગમેદ પરે સ્મૃત ॥ }
 સુધારેલો { ક્ષત્રત્રાહ્ણવૈશ્યાનાસ્ત્રીયક યા નિપેવતે } ૧૩૩,
 { દૃવ્યોદિદ્વિશતેનાયલિંગમેદ પરે સ્મૃત ॥ }
- ૭ મૂળપાઠ આતુર્યગમ્ ર કસ્યાપ્યાસ્ય પશ્યેદત્તો ન હિ ૨૪૩, ૭
 સુધારેલો પાઠ સમ્યગ્રક્ષિતા હિ નારી ન મવેદતિમાર્ગા ૧૪૭

આ અર્થો મેળે સુધારેલા છે તેમના કૃપા ડાહ્યા આપેલા છે
 બાળી ખીમ મેળે જેમાં અર્થ ભૂ અથવા સમ્બો સુધારેલા છે
 તેવા દાખલા ધગા દાખા સમાય આ ઉપર અમે લૈન વિદ્વાનોનું તે
 મગ મુનિમદાગતઓનું ખામ પ્ખાન જેવીએ છીએ અને બનિ

જ્યામાં જૈન પુસ્તકોમાં આવી પાડાન્તર કરવાની પદ્ધતી પ્રચલિત ન રહે તે માટે સાવચેત રહેવાની લીમસિદ્ધ માણેકના કાર્ય પ્રવર્તે છે તથા અન્ય ગ્રંથ પ્રકાશકોને વિનંતી કરીએ છીએ.

ઉપર જણાવેલી ત્રણે પ્રકારની ખામી દૂર કરવા અમે આ લાપાન્તરમાં પ્રયત્ન કર્યો છે અને સર્વે જ્યોત્ષ્ણ આપેલી ટીકા તથા લાપાન્તર સાથે છપાવવાને શક્તિમાન થયા છીએ.

જે કે અમારા લાપાન્તરમાં મતિમંદતાથી અથવા પ્રમાદથી કોઈ દોષ રહેલો માલુમ પડે છે છતાં એટલું તો અમે નિશંક કહી શકીશું કે એક પણ પાઠ અમે ફેરવ્યો નથી. જ્યાં જ્યાં અમને શંકા લાગી ત્યાં ત્યાં મુનિમહારાજેની, વિદ્વાનોની, શાસ્ત્રીઓની અને તત્સંબંધીના અન્યગ્રંથોની સહાયતા લેઈ મૂળ પાઠનો અર્થ સિદ્ધ કર્યો છે.

એક હસ્તલિખિત ગ્રંથ આ પુસ્તકની શ્રી વિદ્યાસાગર ન્યાય રત્ન શાંતિવિજયજી પાસેથી અમને ગ્રામ થઈ હતી. અમે ઈર્ષા કેટલાક મુનિમહારાજે પાસે માગણી કરી હતી, પણ તે તેમની પાસે હોવા છતાં અમને આપવાની કૃપા તેઓએ કરી ન હતી મુનિશ્રી કાન્તિવિજય પાસેથી વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ દ્વારા અમને એક પ્રત ગ્રામ થઈ હતી. તે પ્રત ઉપર જણાવેલી પ્રત ઉપરથી ઉતારેલી હોય તેમ લાગે છે. તે આપવા માટે શ્રી શાંતિવિજયજીનો તથા શ્રી કાન્તિવિજયજીનો આ સ્થળે અમે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. એક પ્રત ઉપરથી મૂળ શુદ્ધ કરતાં અમને બહુ વિટંબણા પડી હતી તે નહિ જણાવતાં અમને તે શુદ્ધ કરવામાં જે મનુષ્યોએ માનસિક ભોગ આપ્યો હતો તે સર્વેનો આ સ્થળે ઉપકાર માનવાની તક હાય લેઈએ છીએ.

માગ જોત જુ નીન કેમવનાવ પ્રેમચં બી એ એવ એવ, બી-
 તથા માગ સ્નેહી મિત્ર જોત જુના ૭ સપ્તે બીએ તથા ગુજરાત
 પ્રેમ ૧૧ મન્ત્ર ત્રિદસ આનંદચક્ર બાપુભાઈ એમ, એ, એલ,
 એન બી, જે લ્યા થી ૧ નેજમા નિર્ધારિ હોતો ત્યાંથી માગ
 ત ૨ મમતા બતાવતા આ પા છે તેમણે મૂળ સ્નેહનો અર્થ જેસા
 નામા તથા પાન્ટ ૭ કયાં શિનાય મૂળ પાં સિદ્ધ કરવામા
 જે શ્રમ લીધો છે તે માટે અત કરણુ પૂર્વક તેમનો આભાર માનીએ
 છીએ આ ગ્રથની બાબતમા મૂળથીજ શ્રીમન્ મુનિશ્રી ધ્રુવિમાગરજી
 એ જે સદાય આપી છે તેને વાસ્તે તેમનો આભાર માનીએ છીએ
 તથા પ્રમવન નિવામી પંડિત વૈસ્ય ચ્યામચુ ત્રિધાર્ય જેઓ હાલમા
 ખર્ચ આપેના છે તેમને કે ના પાત્ર કરમા શુદ્ધ કરનામા તથા શુદ્ધિ
 પદ્ય તૈયાર કરવામાં જે શ્રમ લીધો છે તથા આ ગ્રથના મબલમા જે
 શેષ સનાદ આપી છે તેને વાસ્તે તેમનો પણ આભાર માનનાની આવ
 સ્ય ના વિચારીએ છીએ જે આ બધા માગ હિતચીઓની સદાય
 નગત તો આ લાપાન્ટ કરવા ૬ સમર્થ થાત નહિ આ મારો
 પ્રથમ પ્રયાસ છે અને તેથી ૧૦ સ્થળે મતિમંતાથી દોષ દી ગયેલો
 માનુષ પડે તો તે સુનારી વાચના વાચક વર્ગને વિનંતિ કરવામા આવે છે
 અમે શુદ્ધિપાક છેડે આપ્યું છે છતાં તેમા ઘડ અન્ન દોષ
 ગદો ગયા હો તે સર્વ બીજી આદતિમા અમે સુસારીયું

લી. લાપાન્ટ કર્તા.

गच्छत स्मरन् कापि भवत्येव प्रमादत ।

हसन्ति दुर्जनास्तत्र प्रमादयति सज्जना ॥

ગ્રન્થ વિવેચન.

હવે આ ગ્રન્થના સમ્યન્ધમાં કેટલુંક જણાવવાની આવશ્યકતા વિચારીએ છીએ. કેટલાક મનુષ્યો એમ ધારે છે કે આ ગ્રન્થ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રગાર્યનો રચેલો નથી, પણ કોઈક બ્રાહ્મણ જે જૈનોના મમ્યન્ધમાં આવ્યો હોય તેણે રચેલો હોય. આ બાબતમાં ખીજો મત એ છે કે માગધીમાં રચાયેલા ઐહલ્હનીતિ નામા ગ્રન્થ ઉપરથી સંક્ષિપ્ત રૂપે આ પુસ્તક છે. અને તેના બનાવનાર હેમાચાર્ય છે. તેમને જેમ અનેક ગ્રન્થો માગધીમાંથી સંસ્કૃત રૂપે લખ્યા તેમ આપણુ લખ્યો હોય તો તે અસંભવિત નથી. માગધી ભાષામાંથી સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રન્થ લખવો તે તેમની વિદ્વતા તેમજ કાવ્ય કરવાની અનુપમ શક્તિને લીધે રમત જેવુ હતું. વળી ભાષાની સરલતા ઉપરથી પણ જણાય છે કે આ ગ્રન્થ હેમાચાર્યનો હોવો જોઈએ. જો કે નવો ગ્રન્થ લખે અને તેમાં જેટલી વાક્ય રચના ઉત્તમ હોઈ શકે તેટલી ઉત્તમ પ્રકારની આ ગ્રન્થમાં માલૂમ પડતી નથી, કારણ કે મૂળ ગ્રામીન માગધી ગ્રન્થ ઉપરથી સૂક્ષેપમાં સંસ્કૃતમાં આ રચવાનો હતો. છતાં ચૈતીતો તેમના આદીશ્વર ચરિત્ર આદિ ખીજા ગ્રન્થો જેવી લાગે છે. હવે આ ગ્રન્થ બ્રાહ્મણનો નહિ પણ જૈનોનો રચેલો છે, તે બાબત તો શંકા જેવું છેજ નહિં કારણ કે આ પુસ્તકના પ્રથમ મંગલા ચરણમાં પ્રથમ તથા છેલ્લા તીર્થકરને નમસ્કાર કર્યા છે અને ગ્રન્થના મધ્ય ભાગમાં ખીજા બાવીશ તીર્થકરને નમસ્કાર કરી વિષયનું વિવેચન કર્યું છે. વળી આ ગ્રન્થમાં હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્રો કરતાં કેટલેક

અને જિનતા પણ માનુષ પદ છે કા પુ - ત્યારે દિદુ નાસ્ત્રો પ્રમાણે
 પ્રથમ ૮૫ પુત્રનો અને પછી માતાને છે ત્યારે આ અન્ય દાગના
 મત પ્રમાણે (૫ ૧-૮) પતિના મણુ પછી પ્રથમ ૬૫ સ્ત્રીનો અને
 પછી પુત્રનો છે તેમજ વિવિધના સંબંધમાં જે હકોનું પ્રતિપાદન
 કર્યું છે તે ઉપરથી જણાય છે કે જનેની જીવિતો તુલ્ય નહિ ગ
 લ્યતા ઉચ્ચ પ આપના છે, કારણ કે આત્માની અપેક્ષાએ સ્ત્રી પુ
 ં પ સ ખા છે તો પછી સ્ત્રીના હકનો ત્રી રીતે નારા થઈ શકે !
 બીજી જીનમાં ફક્ત પાંચ પ્રકારના પુત્રોને ૬૫૨ વારસ માન્યા છે,
 ત્યારે દિદુ શાસ્ત્રમાં બીજા આ ૮ પ્રાના પુત્રોને પણ ધનમાં ભાગ
 લાભ માન્યા છે, જેવા કે - પાતબન, પાનીન, પ્રજન, તેનજ, કૃત્રિમ,
 અપરિદ્ધ દત્ત, સહાનજ, આ બધાનું લક્ષણ ૧૩૩ મુ પાત્ર જોનાવી
 સદજ માનુષ પદને, તેમાં જ પાત્ર (અભિચાર) મિતેરે દાયો
 તાવાથી જેન શાસ્ત્રમંત્રે તેને ભાગના અધિકારી માન્યા નથી તેમજ
 ૧૬૧માં શ્લોકમાં પણ ' જિનાગમે ' રાજ આવે છે, અને તે શ્લોક
 જોના આગમમાં તે સંબંધી જણાવેલું છે સ્ત્રી તાક્ષી આપે છે
 અને પ્રાપ્તિત પ્રાપ્ત પાત્ર કર્તાનું જીન યમ સંબંધી ઉદ્ધારા - ગ્રાંવી
 આપે છે વગી આ અન્યમાં વ્યવસ્થા ભાષ્યમાંથી તથા બૃહદ્દનીતિ
 મયા પથી કેટલાક માગની શ્લોક દાખામાં આપ્યા છે તે પરથી
 તેમજ કેટલાક પ્રાપ્ત અતે ' વિશેષ જાણના જિન વાગાએ બૃ
 હદ્દનીતિ નામાં અન્ય જોત લેતા ' કહ્યું કયા ૬૫ પથી એમ
 સદજ અનુમાન થાય છે કે તે અન્ય જોતો જોઈએ વળી દિનુ એવું
 નાગની ૧૫ દંડનું જાણ એમ રચા (૧૮૭ ૫) ના પ્રતમાં જ
 મા આને છે તે અમ શ્લોકમાં દર્શાવી છે તે પથી પત

જણાય છે કે માગંધી પરથી આ ગ્રન્થ રચાયેલો હોવો જોઈએ.

વળી હરિભદ્રચરિતા ૧૪૪૦ ગ્રન્થોમાંથી હાલમાં પ્રકટ પગ્યાશબ્દે આસરે માલૂમ પડે છે. અને બીજા મુસલમાની ગત્યના સમયમાં નાશ પામ્યા હોય તેમ લાગે છે. એજ રીતે આ ગ્રન્થ પણ કદાચ નાશ પામ્યો હોય તો તે અશક્ય નથી છતાં કોઈ પાસે તે ગ્રન્થ હોય, અને અમને તે ઉતરાવવા આપશે તો તેને પચીસ રૂપીઆનું ધન્યામ આપવામાં આવશે. કેટલાક લોક એવી દલીલ લાવે છે કે જો આ અમુકનીતિ હોમાચાર્યનો ગ્રન્થ હોયતો તેમના બીજા ગ્રન્થોની માફક તેની પ્રમાણતા કેમ દાંડવામાં આવતી નથી. તેના પ્રચુત્તર રૂપે કહી શકાય કે આ ગ્રન્થમાં રાજકીય વ્યવહારિક તથા પ્રાયશ્ચિત્તાદિ પ્રકરણનો સમાવેશ થાય છે જો કે આખા ગ્રન્થમાં ધાર્મિક વિચાર પ્રાધાન્યતા ભોગવે છે તે છતાં મુખ્ય આખત વ્યવહારિક ધર્મની છે. અને જૈનોના ધણાખરા ગ્રન્થો ધાર્મિક વિષયને લગતા હોવાથી તેમાં આ ગ્રન્થની શાખ ન દાંડી હોય તે સંભવિત છે.

બીજી એક દલીલ એ લાવવામાં આવે છે કે તેની પ્રત થણા લાંડોમાં મળતી નથી. તે દલીલ પણ નિર્બળ છે. ઉપર જણાવ્યું તેમ તેની થણી જરૂર નહિ પડવાથી તેની થણી પ્રતો થયેલી નહિ. તે છતાં પણ પાટણના ભડારમાં ૨૭ મા નંબરના દાખલામાં ૧૮ મા નંબરની પ્રત છે તે જોઈ લેવી.

કેટલાક જૈનો જોઓના વિચારો જમાનાને અનુસરી બદલાતા જાય છે તેઓનું એમ માનવું હતું કે આ ગ્રન્થમાંથી વિધવા પુનર્લગ્નની આખત નીકળી આવશે. અમે મૂળગ્રન્થ, શ્લોકોની ટીકા સાથે અક્ષરસઃ છપાવ્યો છે, અને તે પરથી નિશ્ચયથી કહી શકીએ છીએ તેમાં

મિત્રના પુનરગતની વાત નથી એટલું જ નહિ પણ તેના વિરુદ્ધ પુરાવા અનેક છે જૈન ધર્મ જેની ઉચ્ચભાવના (ideal) યોગી રૂપે છે તે જેથી કામવિકાસની શક્તિ થાય તેવા માર્ગ દર્શાવજ નહિ વળી આજ અથમા પૌનર્ભવ પુત્રને જૈનોએ ધનમાં ભાગવેના ગણે નથી ઠાણું ? પતિના મરણ પછી વિધવાના બીજા પુરુષ માથેના મળધથી તે ઉત્પત્ત થયેલા છે માટે પાનર્ભવનો તિરસ્કાર કરી તેના કામલુભન મિત્રના પુનરગતનો પણ નિષેધ કરો એમ અપદ જણાય છે આ અથમની મારે દેમાચાર્યનું દુક લગન જતાં જો પ્રાપ્ત થયું તે આપ્યું કે પણ ત્યારે નવારે અન્નો તત્સમધી જોવામાં આવશે ત્યારે બીજા આદર્શમાં સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર આપના અચલ કરનામાં આવશે

આ અથમના મળવમાં દરે એક ઉપયોગી બાબત મિત્રનાની છે આ અથમ ઉપર જણાવેના તેમજ બીજા કેટલાંક મિત્રો શિવાય અ ય દિ. અન્નો જેવા કે મનુષ્યકૃતિ યાસનદ્યમ્ભતિ અને વ્યવસ્થા મયુર્મને વળી બાબતોમાં મળેલા આવે છે તેથી કોઈને એમ માન નાને નહીં મળે ? આ અથ તે પુસ્તકોને આવારે પાડીથી ગયા રેલા રંગે તે સ્ત્રીની અમલ્યતા બતાવવાને જો પુગવા છે એટલો એ છે કે જો આ લઘુ અર્થત્રીતિ નામનો અથનો કુમારપાળના મમયમાં લગભગ ૧૦૦૦ની સાલમાં રચાયો પણ તેના આધારમત માગની બૃહદ્દર્શની પ્રાચીન અમલ્યની છે અને જેના મ્લોકે આ નવું અર્થ ત્રીતિમાં દાખલામાં આવેલા છે નળી પાશ્વત્ય વિજ્ઞાન આર્થ ધર્મોના અન્નોનો સતત અભ્યાસી પ્રો મેક્ષમ્યુન જણાવે છે કે આર્થતત્ત્વના ધર્મ પુત્રકોમાં મમયનામાં અમુક અથારે અમુક અથમમાંની ચોરી કરી એમ નિશ્ચયથી સ્ત્રીશનતુ નવી કામલો તે દેવતુ આપ્યું

વાતાવરણ ઉચ્ચ વિચારથી ભરપૂર હતું, અને તેમાંથી પોતાને રૂચતા વિચારો લેઈ દરેક અન્યકાર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે, તેમજ શ્રેતાવર્ગની પાત્રતાનો વિચાર કરી અન્ય રચતો. આવા અન્યો ધણીજ બાબતમાં મળતા આવે તો પ્રો. મેક્સમ્યુલરના વિચાર પ્રમાણે કાંઈ અદ્ભૂત નથી

હિંદુઓ અને જૈનો નીતિ અને વ્યવહારના વિચારોમાં પરસ્પર વિરોધી નથી, પણ એકજ આર્યાવર્તમાં વિચાર પ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા બાલકો છે. જ્યારે આટલી બધી સમાનતા છે તો ખંડી જેથી દરેક રીતે બંનેમાં શાંતિના અને એકતાના વિચારો વૃદ્ધિ પામે તેવો પ્રયત્ન થાય તેમાંજ આર્યાવર્તના તેમજ આપણા ભવિષ્યનો ઉદય છે. તેમાં આ અન્ય સહાયબૂત થાઓ એવી વીતરાગ પરમાત્મા પ્રતિ આ લેખકની અતઃકરણથી પ્રાર્થના છે.—

સ્તનપોળ.—અમદાવાદ.
તા. ૫-૮-૦૬

}

લી. ભાષાન્તર કર્તા.

मन्त्रः कश्चिन्न मम सविधे नैव लोकेष्टकम्मा- ॥

णिग्लानिर्नो विषयसुखतो नैव विद्वत्सुसेवा ॥

लामः किन्तु प्रवचननिधेर्बोधविन्दोर्मदीयो ॥

लप्याम्यग्रे तमुपददाऽमोदलेशं बुधानाम्-॥

“ ડલિડાલ સવન ”

શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યનું જીવન ચરિત્ર.

જીવનચરિત્ર લખના તર ની પ્રીતિ આપણા આર્યાવતમા ખુબ જોગી માનમ પડે છે અને તેથી જીને મહાન્ પુરોના ચરિત્ર મેળવવા તે જોઈ દુષ્કર ગય થઈ પડે છે

મહાન્ પુરોના જીવનચરિત્ર પ વી જે કીમતી જોડ મળે છે તે ૨૧૧ નોરેલો અથવા સિદ્ધ પુસ્તક વાચવાથી મળી ગતો નથી તેના જીવનચરિત્ર વાચવાથી જો તે મહાન્ પુરુષ ભક્તિ જગૃત થાય જો તેમના અનાકિડ પુરોમાથી જોઈ શુભ પુરેપુરી રીતે પ્રાપ્ત કરના આપણામા ૬૦ અભિનાયા જગૃત થાયનો આપણી જીવની ખજાણી માથક નીવ. ચરિત્ર વાચવાથી, અને ખા. દુતાન્તો વાચવાથી, તેઓ ૥૦ દુત્યનો, નાનનો, અને તેમના ઉમલ શુભોનો આપણો ઘણક ખ્યાલ અગે છે, જો આપણે આત્મ નિરીક્ષણ (self realization) કરતા રીખીએ છીએ પોતામા જ્યાં દુર્ગુણો તથા સંજો છે તે આપણે આ રીતે સર્જ જોડિયાએ જીએ માટે મહાન્ પુરુષના ચરિત્ર અનુભવ કરે ના લાયક દેતા તેમજ આપણી સ્થિતિનુ જ્ઞાન મંગલનાં માનમિદ્દ દર્શણ છે

મહાન્ પુરુષના પત્ને જે પુરો પો પ થઈ ગયા છે, તેમાના જીવના અથવા કર્તા દેતા તેમને વિ. અને નિ. નિ. આર્યાવતના તેમજ પાશ્ચાત્ય-કાઈ કાઈ રીતી ગયા છે નીચેના અવેષ થી પણ તે મહાન્ આચાર્યના ચરિત્ર પ્રમાણ ૫૦૬

(૧) સોમ પ્રભાચાર્યકૃત હેમકુમાર ચરિત્ર (૨) મેરુગાચાર્ય
કૃત પ્રગંધ ચિંતામણી (૩) શ્રી જયસિદ્ધચરિત્ર કુમારપાળચરિત્ર
(૪) શ્રી ચાગ્રિમુદ્રગણિકૃત કુમારપાળચરિત્ર (૫) શ્રી પ્રભાચંદ્રચાર્ય-
કૃત પ્રભાવક ચરિત્ર (૬) રાજગેખચરિત્ર ચતુર્વિદાતિપ્રગંધ (૭) જિ-
નપ્રભાસુકૃત તીર્થકંપ (૮) જિનમણ્ડુચરિત્ર કુમારપાળપ્રગંધ (૯)
શ્રી સોમતિલકચરિત્ર કુમારપાળચરિત્ર (૧૦) જિનહર્ષચરિત્ર કુમારપાળ
રાસ (૧૧) ઝરસદાસકૃત કુમારપાળ રાસ (૧૨) યશઃપાળમનિકૃત
મહામોહયનજયનાટક વગેરે જેમને વિસ્તારથી આ ચરિત્ર ચરિત્ર ગ્રામ
કરવા ઈચ્છા હોય તેમને ઉપસા ગ્રંથો જનવાની જરૂર વિચારીએ છીએ.

પૂર્ણવત્સી ગચ્છના અધિપતિ શ્રીગુણમેનચરિતા શિષ્ય શ્રીદેવચંદ્ર
ચરિત્રમહારાજ વિહાર કરતા કરતા ધંધુકા નગરમાં પંથાર્યા ત્યાં ચાગ્રિગ
નામે મોટ વંશનો એક ગેડીઓ રહેતો હતો તેની ભાર્યા પાહિની
જાણે જિનશાસનની દેવી ના હોય તેવી હતી તેણીને એક દિવસ ચંદ્ર
મહારાજને ગત ચિતામણી અર્પણ કર્યાનું સ્વપ્ન આવ્યું પ્રાતઃકાળે
તે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ શ્રીદેવચંદ્ર ચરિત્ર પાઠે જઈ તે સ્વપ્નનું કળ પૂછ્યું
ચરિત્રથરે કહ્યું કે, “ જો, તમને ચિંતામણી સમાન પુત્ર પ્રાપ્ત થશે
પરંતુ તમે તે પુત્રરત્ન ચંદ્રમહારાજને અર્પણ કરશો, અને તે શ્રી જૈન
શાસનનો ઉદ્ધાત કરનાર મહાન્ આચાર્ય થશે. ” આ પ્રમાણે ચંદ્રમ-
હારાજની વાણીથી આનંદિત થયેલી પાહિનીને દેવયોગે તેજ દિવસથી
ગર્ભ રહેા. અને અનુક્રમે વિક્રમ સવત ૧૧૪૫, કાતક પૂર્ણિમાની
રાત્રેપુત્ર પ્રસવ થયો પછી જન્મોત્સવ પૂર્વક સ્વજનોએ તે બાળકનું
ચાંગદેવ નામ પાડ્યું. તેની પાંચ વર્ષની ઉમ્મર થઈ ત્યારે એક દિવસ
તેની માતા માથે તે દેવવદન કરવા ગયો અને ત્યાં દેવવદનાર્થે પંથા-

તેના શિવચક્ર ગુપ્તના આસન ઉપર બેસી યાવચ્છાના અપંગ પ્રમાણની ચડી જેઠો તે જોઈને શુદ્ધ પટિનીને કંથુ કે “હે મુશ્કામિ, પ્રથમ મેં વહેધુ પ્રતન દ્વિય ય છે ? તને તે મદ્દગ થનાવું કે ” પડી માગના અગ લમખો જોઈ તેઓ ધીથી ગોચા “જો આ લનીય નામના જન્મે દોર તો સાવભામ ગળ થાય, આલશ્ચ અગર અશિ-
દુગમા અરતરેયો દોષ તો મહાઅમાત્ય થાય અને જો દીમા અહુપુ કરે તો આ નિયુગમા કૃતયુગ પ્રવતાવે તેવો થાય ” એ પ્રમાણે ગુપ્તના નયનામૃતથી ઉત્સાહ પામી પારિની પુનઃસંહિત પોતાને કે ગદ્ય ગુપ્તજી ધમશાળામા આની શ્રીસ અને એન્ત્ર દરી સાથે ૫૭ આચિગ જેઠે ૫૭ ગયા એ વેળાએ આચિગ જે. પગ્ગામ ગએના હતા શ્રી અમે આગવેવની યાચના કરી માતા તરીના મેહને લીવ નેમજ પોતાનો પતિ પ દેલ ગમેલ કે, તથા તે મિયામતિ દોવાથી માગ મતને અનુકુળ થશે કે નહિ તેના મનોભથી તેણી પ્રથમ નો મહાનિઆગમા પડી, ૫ તુ ૬ પમ્ય તુન્ય શ્રીસ ૪ મમેત શુભદા ગજ પચાર્યા છે તો તેમના વચનનો અના ૭ અ થાય એમ નિચારી નવજનોની અનુમતિ મળી પોતાના અતિપ્રિયપુત્ર આગવેને અર્પણ કરો તેને લઈ શુભદાગજ તીથયાના કૃતા હજીવતી પચાર્યા ત્યા ૮ યન મત્રીને ત્યા તે બાગમ્નુ લાગ ક્યામા આ યુ તેના સયમ લેવાના પશિષુમ જોઈ સવના તમામ ચોરો તેને ધ યના દઇ માન આપના લાગ્યા

તને અહાં આચિગ જે. ૫ ગામની કે આગ્યા, ત્યા પાદિ નીએ સન જતાન્ત નિમે ન કરું સામગતા વા જ ને ગેરુ જેવો નિ થય દ્યો કે જ્યા મુધી મારા વદના પુનતુ મુખ ન જો ત્યા મુરો

સમસ્ત આદારનો મારે ત્યાગ છે પોતે કર્ણાવતી આવ્યા, એટલે અવસર રૂ દેવચંદ્ર સ્વામીએ તેને એવો સજ્જડ ઉપદેશ આપ્યો કે તેણે પણ પીગળી જઈ પોતાના પુત્રને ગુરુને સ્વાધીન કરવા સંમતિ આપી.

ઉદયન મંત્રી યાચિગને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને તેમનો બહુજ સન્દાર કર્યો. યાચિગ તેમજ ઉદયનમંત્રીએ મહામહોત્સવ પૂર્વક વિદ્યુત્તમ સં. ૧૧૫૦ માં ચાંગદેવને દીક્ષા અપાવી. તે વખતે ગુરુએ સોમદેવ મુનિ એવું નામ આપ્યું.

ત્યાર પછી શ્રી સંઘે આ મુનિશ્રીના ચમત્કારી ગુણોથી પ્રેમઈ “ હેમચંદ ” એવું નામ આપ્યું ત્યાર બાદ સરસ્વતી દેવની ઉપાસના કરવા માટે તેઓશ્રી કાશમીરમાં ગયા, પછી તેમણે વિદ્યાના પ્રવાહ તથા સંવાદમાં સુંદર એવા કેટલાક મંત્રો આમ્નાય સહિત પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી વિહાર કર્યો.

દેવેન્દ્રસૂરી તથા મહાયગિરિસૂરિ નામના જે આચાર્યો સાથે માર્ગમા તેમને સમાગમ થયો. તેમની સાથે તેઓ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા શ્રી ગિરનાર પર્વત પર ગયા. અને ત્યાં પશ્ચિમી સ્ત્રી જેવી ઉત્તર સાધક તરીકે ઉભી રાખી; છતાં મનને જગ માત્ર વિદ્યારાધીન થવા ન દીધું, અને શ્રી સિદ્ધચક્રના મંત્રનું વિધિ પૂર્વક આરાધન કરી દેવતાઓને સ્વાધીન કર્યાં. દેવતાઓએ આપેલા વરથી તેમજ તેમની વિદ્યતા અને ગુણોથી હર્ષ પામી નાગપુરના ધનદ શેઠે મહા મહોત્સવ કર્યો. શ્રી સંઘ તથા ગુરુની સમતિથી વિ. સં. ૧૧૬૬માં આચાર્ય પદ હેમચંદ મુનિને અર્પણ કરવામાં આવ્યું. તે સમયથી હેમ (સુવર્ણ) જેવી કાન્તિને લીધે તેમજ ચન્દ્ર જેવા આલ્હાદક ગુણોથી તે મુનિ હેમચંદ્રાચાર્યના નામથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થયા.

તે મમરે શુન્દરાતની ગજવાની અણુડીનપુર પાટણનો રાજા
 મિદ્ધગજવ્યમિહ ગજન ગાદી પર હતો, તેને અનેક યુક્તિઓ ને
 શ્રી હેમચંદ્ર મહાગજે જૈન વર્મ પર આસ્થા વાજો કર્યો હતો તે
 વિષય મમની વિચેચન કરના દોની નામનો એક અગ્રેજ નિદ્રાન
 જણાવે છે કે “ સિદ્ધહેમ બાપ્સણની રચના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે સિ
 દ્ધગજવ્યમિહના આગ્રહથી કરી તે નિઃસંશય વાત છે અને દેવ
 સ્મૃતિ તથા હેમચંદ્રાચાર્યના સવાભા મિદ્ધરાજ અહરર્નિશ ભાગ લેતો ”
 હેમાચાર્ય મા મમય સ્વચ્ચતા તથા વિદ્વતા અનાકિંદ પ્રદાગની હતી
 તેના પણ દષ્ટાન્તો મળી આવે છે

એ વખત તેઓ શ્રી ચતુષ્પ મગિમા નેમિ ચરિત વાચતા
 હતા તેમા તેમણે બ્રાહ્મણો સન્મુખ એવું પ્રતિપાલન કર્યું કે પાડવ
 તથા ગાવે જૈન ધર્માનુયાયી થઈ ગયા હતા

બ્રાહ્મણોએ શુરમે થઈ જઈ સિદ્ધગજને કહ્યું કે આચાર્યશ્રી
 આ પ્રમાણે વહે છે

શ્રી હેમાચાર્યને સન્માન પૂર્વક જોનાની મિદ્ધગજે તે બામત
 યજ્ઞ, તે સાભળી આચાર્ય મહાગજ મહાભાગતનો પોક જોયા

अत्र भीमशत दग्ध पाण्डवाना क्षत्तत्रयम् ॥

द्रोणाचार्यसहस्र तु कर्णसरया न विप्रते ॥

અડીયાત મો ભીમ યજ્ઞમે પાડ્યો અને હજાર દ્રોણાચાર્ય થઈ
 મરી પણ ગયા અને કર્ણ ટેટલા ઉપન થયા તેની તો સખ્યા પણ
 નથી. આ ઉપગ્રી ગર્ભિત સૂચન એ કહ્યું કે તેમા ટેટલા જૈન હોય
 તે અમભરિત વાન નથી

એકલા ગળ્યસલામાં સર્વે બ્રાહ્મણો પોતપોતાના ઉચિત રથાને
જોતા હતા તેવામાં શ્રી હેમચંદ્રને આવતા જોઈ ઈર્ષ્યાથી એક તેમને.
મુખ્ય બોલી ઉઠ્યો.

આગતો હેમગોપાલો દણ્ડકમ્વલમુદ્દહન્ ॥

દાંડો તથા કમ્બલ ધાગણુ કરનાર હેમગોવાળ આ આવ્યો. તેને
તો હાગ્યમાં સૂરિની કામળી તથા હાથમાં દાંડા જોઈ ગોવાળની ઉપમા
આપી પણ અવસરના બાણકાં સૂરિએ ખોટું નહિ કહ્યાતાં તરતજ
પ્રત્યુત્તર પણ શ્લોકમા આપ્યો.

પદ્દર્શનપશુપ્રાયાંશ્ચારયન્ જૈનવાટકે ॥ ૧ ॥

જૈનધર્મરૂપી બગીચામાં છ દર્શનરૂપી પશુઓને ચરાવનાર હું
ગોપ છું તેમનો આ ઉત્તર સાંભળી સર્વે સ્તબ્ધ બની ગયા અને
તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

એક સમયે દુમારપાળ નામનો સિદ્ધરાજના લાઈ ત્રિભુવનપાળનો
પુત્ર રાજ્ય સલામાં આવ્યો ત્યાં સિદ્ધરાજની પાસે જોડેલા હેમાચાર્યની
દિવ્ય મુખાકૃતિ જોતા તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે આ કળાસાગર
જૈન સુનીશ્વર રાજને પણ માન્ય છે માટે ખરેખર કોઈ સાવિક શુણ્દા
સમુદ્ર જેવા હશે, અને તેમના દર્શનથી ખરેખર હું ભાગ્યશાળી થઈશ,
અને મારા આત્માને કૃતકૃત્ય માનીશ આવા વિચારથી તે સૂરિની
પાછળ તેમના ઉપાશ્રયે ગયો, અને તેમનું દર્શન તથા વદન કરી
આનંદિત થયો. દુમારપાળ ત્યાં કેટલાક દિવસ સુધી રહ્યા, તે સમયમાં
તે સૂરિની પાસે અહર્નિશ આવતો અને તેમની અમૃતરૂપ વાણીનું
ધાન કરી આનંદમાં તેમજ ભક્તિ રસમા મગ્ન થતો- એક સમયે

જગતમા એ જુલુ સનથી ત્રણ તે સમ્બન્ધી ચર્ચા ચાલતા સુન્દર
 જુલુ કે પત્રો સાથે લાઇ તરી વતવું અને તે સાથે સર્વ ગુણની
 મદિ હવી તે સિવાય આ જગતમા બીજા ઉત્તમ ગુણ નથી
 જુલુ છે કે —

પ્રયાનુ લક્ષ્મીશ્વરપલસ્વભાગા ગુણા વિવેકમમુસ્વા પ્રયાનુ ।

પ્રાણાશ્વ ગન્ધન્તુ કૃતપ્રયાણાઃ મા યાતુ સત્ત્વ તુ નૃણા કદાચિત્ ॥

ભવે અપણ સ્વભાવનાળી લક્ષ્મી જતી રહે, ભવે પ્રિયેક પ્રમુખ
 જોતા જતા રહે, અને પ્રવાણ હવાને તરફર પ્રાણ ભવે જાય, પણ
 મનુષ્યોડુ સર્વ હાપિ નાશ ન પામશે આ ગીતે ઉપદેશામૃતનુ પાન
 કરીને કુમારપાળ અપ્રધાનો મરો અને ટેલાએક દિવસ જયસિંહની
 મેનામા મી ધિશ્ચ ત હ વિદાય થશે,

સિદ્ધગજને રાત્ર જતા ઘણા વરો વીતી ગયા, દેવ દેવીઓની
 અનેક માનતાઓ જના છતા પુન પ્રાપ્તિ થઈ નહિ તેથી દેવદ શ્રી
 ભગવાદાર્ચની સાથે તે યાત્રા - વા નીકળ્યો શનુજય, ગિરનાર,
 વોરે તીથની યાત્રા કરી, અને શ્રી હેમચંદ્ર સુન્દરે જુલુ કે " મારે
 પુન થશે કે નહિ ? " સુન્દરે તણ ઉપનાસ કરીઆવાદેનીને આરાધી
 નિભાય કરી તીથા અને જાને જણા યુ કે અનેક ઉપાય કયા છતા
 તમને પુન થનાર હવી નમા । પરી ત્રિભુવન પાળને પુન કુમારપાળ
 ગાદીએ મેમને આથી ગજા જે પામશે, અને કુમા પાળને મગની
 નખાવનાથી પોતાને ઝામેશ્વરની રૂપાવી પુન પ્રાપ્તિ થશે, એવી મિથ્યા

પના કરી મારપાળ ઉપર હપ ગાળ હવા લાગ્યો કુમા ને માર
 વાના ધંગની સિદ્ધગજે કપા મા । મો તી પ્રથમ તો ત્રિભુવન પાળને
 મારી નખા મો

કુમારપાળ પોતાના પિતાના વંચની તપાસ કરવા સારૂ પાટણ ગયો, ત્યાં તેને માલુમ પડ્યું કે સિદ્ધરાજ તેને પણ મરાવી નાંખવાની પેરણીમાં છે. તેથી કુમારપાળ પોતાના બનેલી કૃષ્ણદેવની સલાહથી ગુપ્તવેશે જંગલમાં કરતો રહ્યો. પછી અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થઈ ખલાતની બહાર ગામના પ્રાસાદ આગળ આવી પહોંચ્યો, ત્યાં શ્રીકુમારચાર્ય પણ બહિર્બાસિ આવ્યા હતા.

તેમણે સર્પના મસ્તક ઉપર ગગેટક નાચતો જોઈ અતુમાન થઈ કે આટલામાં કોઈ રાજા હોવો જોઈએ. તેટલામાં કુમારપાળ ન જરૂર પડ્યો, તેને પોતાની પૌપદ્મશાળાના ભોંયરામાં સ્થાન આપ્યું અને તેની કલ્પન મંત્રી પાસે બહુ સારી સલાહ રખાવી અને ગુરૂએ નિશ્ચય કરીને કહ્યું કે “હું, ગુણાધાર કુમાર, તમને વિક્રમ સ. ૧૧૮૬ માં માગશર વઃ ૪ રવિવારે પુણ્ય નક્ષત્રમાં ત્રીજે પહોરે રાજ્ય મળશે.” છેવટે ગુરૂનો ઉપકાર માની ત્યાંથી સિદ્ધરાજના ભયથી અટન કરતો કરતો એક વખત નાંગેડ પત્તન નામના ગામમાં આવ્યો ત્યાં તેને સિદ્ધરાજના મરણની અને પાટણ મધ્યે પાદુકાના રાજ્યની ખબર મળી, તેથી ત્યાંથી ઉજ્જયિની થઈને પોતે સિદ્ધપુર પાટણ ગયો. ત્યાં રાજ્યગાદી કોને આપવી તે સંબંધે સામતો અને મંત્રીઓમાં વાદવિવાદ આગતાં એવો નિશ્ચય થયો કે ફક્ત કુમારપાળજ રાજગાદીને યોગ્ય છે. સૂરિમહારાજે પ્રથમથી કહેલા નિર્ણય તેનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો આ વખતે તેની ઉંમર ૫૦ વર્ષની હતી. શ્રીકુમારચાર્ય ઉપર તેને દૃઢ નિશ્ચય પ્રથમથીજ જામેલી હતી, અને હવે તો તે શ્રદ્ધા વધી અને તેથી ગુરૂમહારાજના કથનાનુસાર વર્તન કરવા લાગ્યો ચંદ્રની ક્ષતિથી દરિયાની લહેરોને જેમ આકર્ષણ પહોંચે છે,

તેમ જાનમા તેમની વાણીથી આનંદની લહેરો ઉતી હતી તેણે
 મોમેરના મગિનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો તે વખતે જાણ્યો તેને મધ
 મામનો ત્યાગ કર્યો ગળ મહાદેવના દર્શન માંડ મોમેશ્વર યાનાથે
 નીત્યો અને સુમિહાગજને પણ આવના વિનતી કરી બ્રાહ્મણો
 નાગતા હતા કે સૃષ્ટિ આવશે નહિ પરંતુ અમરના જાણુ સૃષ્ટિએ
 આવના જાણુ અને શત્રુજય વિગેરેની યાના કરી વેવપદ્મણ મો
 મેશ્વરના જાનને આની મત્યા ત્યા ગળ કુમારપાળ સુરિશ્રીને દેવા
 લાગ્યો કે આપને યુન્ત હોય તો નિવડને નમસ્કાર કરો સૃષ્ટિએ
 જ્યુએ શુ મો યા ? એમ કહી પરમાત્માની મુતિ બોલ્યા

भववीजाकुरजनना, रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा, हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

અર્થ — જાનના ખીજને અકુર ઉપન કરાવના તો એ વગેરે
 નેના નાશ પામ્યા છે તે ગમે તો બ્રહ્મા હોય, વિષ્ણુ હોય, શંકર હોય,
 કે જન હોય તેને અમારો નમસ્કાર છે આ વિગેરે કેટલીક સ્તુતીઓ
 વાં પદ્માયથી નીતિ જાનેનીજ મુતિ કરી ગળ પણ તે મુતિની
 અધન્ત અમર પામ્યો બ્રાહ્મણો તેથી જ્ઞાનિ પામ્યા, ત્યા આગળ
 હેમચંદ્રાન મનના પ્રભાવથી માક્ષાત મહાદેવના દર્શન કુમારપાળને
 કર્યા અને મહાદેવે પ્રયક્ષ થઈ ગળને જ્યુ કે, “ હે નજન તને
 ધમ પ્રાપ્તિ આ બ્રહ્મા જેના હેમાચાર્યથીજ થશે ” ત્યારથી અત્યન્ત
 ભક્તિ ભગેની દરિથી કુમારપાળ સૃષ્ટિ સાથે નતવા લાગ્યો
 પત્રી કેટલા જાગરુની બ્રાહ્મણો સાથે વમ વિના આના કરો ઉવટ
 મા પાળે નૈવધર્મી મીઠાનો એટલુજ નહિ પરંતુ બાગવત અગીના

હરી રાજ્યમા અહિસા ધર્મનો પ્રચાર કર્યો તેને માટે જોડે અકેન્દ્ર લેખક આ પ્રમાણે લખેછે.

“મેટ્ટુગાચાર્યે કયા અવસરમા થયા, અથવા છુલર તેને માટે ગમે તે બુધારે બતાવતો હોય, તો પણ એટલુંતો તદ્દન નિસંશય છે કે દુમારપાળ ખરેખરી રીતે જૈન ધર્મી થઈ ગયો હતો, અને આખા ગુજરાતને પણ એક નમુનેદાર જૈનરાજ્ય બનાવવાને તેણે પ્રયાશ કર્યો હતો.

હૈમચંદ્ર સરિના ઉપદેશથી તેણે જૈન ધર્મમાં નિપેક્ષતા ભાગેત-પભોગે તથા શિક્ષાગદિ મિથ્યા મોજ શોખ તજી દીધાં એટલુંજ નહિ પરંતુ તેણે પોતાની આખી રૈયતને પણ તેવોજ ઈંદ્રિય નિગ્રહ રાખવા ફરજ પાડી તેણે પોતાના રાજ્યમાં એવું આજ્ઞાપત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યું કે કોઈપણ નાનામાંનાના બ્રાહ્મીની પણ હિસા કરવી નહિ અને આ આજ્ઞા પત્રનો અમલ દણ્ડી સખ્ત રીતે તેના આખા રાજ્યના દરેક ભાગમા કરવામા આવતો જે બ્રાહ્મણ લોકો તેઓના હોમની અંદર પશુઓનું બલિદાન આપતા હતા, તેઓને હવે તે ક્રિયા છોડી દેવાની જરૂર પડી અથવા પશુને બદલે અનાજ વિગેરેના હોમ કરવા લાગ્યા તે સમયથીજ આ ગુજરાતમાં યજ્ઞયાગાદિ ઓછા થયા અને લોકો ઘણા દયાળુ બન્યા તેમજ મઘમાંસનો નિપેધ કરનારા થયા પાલી દેશ એટલે કે રજપુતાનામાં પણ લોકોને આ નિયમ માન્ય કરવાની ફરજ પડી. અને તે દેશના ઋષિઓ કે જોગી વસ્ત્ર તરીકે મૃગચર્મ ધારણ કરતા હતા તેઓને પણ આ નિયમ માન્ય કરવો પડ્યો અને મહા મુશીબતે પણ મૃગચર્મ મેળવી શક્યા નહિ.

વળી આ અહિસા પ્રચાર સબંધી આજ્ઞા પત્રથી મૃગચર્મની

(સી ૧૨) પણ સનન મનાઈ થઈ ગઈ ડાળેવાડનો મધ્ય ભાગ જેને પાચાન દેશ કહેવામા આવે છે, ત્યાના લોખિ સિનરી તથા પાપિષ્ટ હતા તેઓને પણ આ આના પનને માન આપી સિન-ત ન ઠો । દેવાની જગ્ગ પડી

વળી આ આજા પનતુ એક બીલુ મહા રૂળ એ થયુ કે ખાટી સાધ લોકોનો ધર્મો બિનનુય ભાગી પડ્યો કે જેતુ વર્ણન યાત્રય દા યમા આગુણ આપેતુ છે તેઓએ ધર્મો ઠો । દીર્ઘા તેના બદલામા નણુ વ સની પે । રા જેટની ગુકમ તેઓને એવન આ પવામા આવી

કુમા પામે અનેક મલિગેનો ડોહોદાર । વવા ઉપાત ૧/૪૪
નિન મદીરો બધા પા કહેવાય છે

વળી જિન મદીર, જિન પ્રતિમા, જિનાગમ, માનુ સાધ્વી નાવક અને શ્રાવિશ એ સાત લેનોમા અનગલ વિષ્ણુનો વ્યય કરો દાવાય છે

દેમાચાય પામે ધર્મ । તરો નીખી જેનરમમા ૧૧ વદા વાળો, તેમજ નિપુણ થયો અને પાતાના સગળનમા આવતા સર્વ મનુષ્યો પર ધર્મની ઝાપ પાડી જેન ધર્મમા આસ્થાનાળા કરના સમય થતો હરે તે ગજા હતો જતા પોતાનો સમય ટેલી ગીતે પમા કંતો નો તે વિરે નીચેની હખીત મળી આવે છે

કુમા પાળ દિચિત્ રાની ગેપ ગેટી, ત્યાં જાગી ઉડીને પચ પગેગિનુ ગમ લુ ક તો જે પ્રાપ્તે લેન, ગુન, અને ધર્મની શ્રદ્ધાનુ ચિતવન ક તો, યાય ગુદ્ધ પૂર્વક પુષ્પ નૈવેદ્ય અને ગ્તોત્રાનિ નિનિય પૂજા વરે જિન પ્રતિમાનુ પૂજન કરી પાચ ૮૦ ચુત ચિતવન

કરતો. ગુરુ શ્રી હેમાચાર્યની ચંદન, યગસ, અને સુવર્ણ કમળ વડે પૂજન કરતો, અને તેમની પાસે ધર્મ દેશના સાંભળતો એ રીતે તેના ઘણા દિવસો ધર્મ કથા શ્રવણ કરવામાં અને ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવામાં પસાર થતા.

હુતા નામનો રોગ વશ પરપગથી હુમારપાળની રાજ ગાદીએ ઉતરી આવેલો હતો, તેને હેમચંદ્રચાર્યે મંત્રના ભેરથી દૂર કર્યો તેમજ બ્રાહ્મણ પણના દેવ બોધી સાથે વાદ વિવાદ થતાં એમ પૃથ્થ-વામાં આવ્યું કે આજે કંઈ તિથિ થઈ, તે સમયે અમાવાસ્યા હોવા છતાં પૂર્ણિમા છે, એમ સ્ત્રિશ્રીએ પ્રમાદથી કહ્યું, અને તે રાત્રે મંત્રારાધન કર્યું અને તેથી ચંદ્રગિર્મ આવેલુમ પ્રદર્શિત થયું એમ કહેવાય છે.

છત્યાદિ અનેક પ્રભાવ શાળી કાર્યો કર્યા બાદ શ્રી હેમાચાર્ય પોતાનું ચોરાશી વર્ષનું આયુ પૂર્ણ થયું જાણી અંત સમયે શ્રી સંઘને રાજ્ય સુદ્ધાં એકલો કર્યો; બંધાના દેખતાં રાજનું હૈયું ભગ્ન આવ્યું. સૂરીશ્વરે કહ્યું “ હે રાજન્ તમે ગભરાઓ ના હવે તમારું આયુ પણ છ મહિના બાકી રહ્યું છે. ” પછી રાજર્ષિ ગુરુના ચરણકમળમાં પડી ગદ્ગદ કહે બોલ્યો, “ હે મહારાજ, સ્ત્રી વર્ગ તથા રાજ્યાદિતો અત્ય પ્રયાસથી મળી શકે છે, પણ આપ જેવા કલ્યાણ ઇચ્છનારા કલ્પવૃક્ષ સમાન ગુરુના દર્શન મળવા દુષ્કર છે.

હે ભગવાન, આપ મારા એકલા ધર્મદાતાજ નથી પણ હૃવદાતા છો. અરે, હું આપના ઝણુમાંથી ક્યારે મુક્ત થઈશ ? ” એ પ્રમાણે ગળના કણ્ણમય વિલાપથી સ્ત્રિનું હૈયું ભગઈ આવ્યું, તો પણ પોતાના પગે પડેલા રાજને મોટા કપે ઉઠાડીને ક્ષીર સમુદ્રની લહેરો

તેની પવિત્ર વાણીથી મોઝા કે “ હે ગજન તમે જન્મથી માડીને
ખા અતઃકણ્યથી મારી બકિત કરી છે, તેથી સ્વર્ગે ગયા પડી પશુ
જાતો તમારા હાથમાં કેતરેવો લાઉં તેની પેઠે તમાગથી લિત્ર નહિ
ખીનું તમે મન શુદ્ધિ પૂરક ની જૈન ધર્મનું આગમન કર્યું
હ, તેના પ્રતાપથી તમને મોત પા અતિ દુર્લભ નની, તો અદ્વૈતનું
ય કરેલું ?

ધ્યાનિ વચનની આશ્રય પામી તેણે સ્ત્રિની માનાય
ઉમરની રચના કરવા માડી સ્ત્રિએ પોતે મનમાં નિગજન નિગકા
ઓ મનિયાન મય પગમાં માત્ર ધ્યાન કરી પોતાના આત્માને
તન્મય કરી નાખ્યો એ પ્રમાણે તજીન વ્યાનમાં ડેલા ઉચ્ચનાસ વખતે
તેમણે “શમ હા થી પ્રાણુ ડો યા, સ ૧૦૨૯

એ વખત ગજન પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી ૩૦ વિહનો પ્રિનાપ કરતો
હતો “ હે શ્રી હેમચંદ્ર સ્ત્રિશ્ચ । આપે મારા લનાટમાની ” ગાન્યને
અતેન પ્રેરે ” એવા અક્ષર કાઢી નાખ્યા છે અને મને બનસમુદ્ધાથી
તા નાગ નાવ તરી પશુ આપજ થયા ડો માટે આપના પાલપથ
૧ ૧ ૬ હુ

થોળ મલિના થયા નહિ એટલામાં ગજનના બનીગ અવલયપાત્રે
। ત્યના લોભથી પ્રમા પાગને ૧૬ દુટના હાથે કપટથી ગર ખવડા
ય તે વિના મોગે જાનું અમ કુત્તવા લાગ્યું, ઓ તે સવ
પ્રપચ તેના સમન્વયમાં આ મો જાનને આવી સ્થિતિમાં જો પામે
ઉમરે એક ક્રિષ્ણ જોધો —

કૃતકૃત્યોઽસિ મૂપાન્, રઝિકાલેપિ મૂતલે ।

આમત્રયનિ તેન ત્વા, વિધિ સ્વંગે યથાવિધિ ॥

હે ગજન આ કલિયુગમાં તે તારૂં કર્તવ્ય માધ્યુ છે. તેથી કરી વિધિ તને યથાવિધિ સ્વર્ગે આમનણુ કરે છે.

દુન્યમાં સર્વજ દેવ, હેમચન્દ્ર ગુરૂ અને તન્મુખીત ધર્મનું સન્ધક પ્રકારે સ્મરણુ કરી સવત ૧૨૩૦ ની માસમાં પોતાના રાજ્યના ૩૦ વર્ષ ૮ માસ અને ૨૭ મે દીવસે વિપત્તી સોરથી ઉજગતી મૂર્છામાં મરણુ પામી વ્યંતર દેવલોકમાં ગમન કરું એના જેવો જિન મહત્ત રાજા તથા હેમચન્દ્રિ જેવો ગુરૂનો મયોગ આ પૃથ્વી પર ભાગ્યેજ થાય છે

માટે એવો મુવર્ણુ અને ગ્નનો મયાગ આ વિશ્વમાં મ્યજે સ્થજે પ્રસરો, એવી આ લેખકની પ્રાર્થના પરમાત્મા સદગ કરો

આ સર્વશાસ્ત્રમાં નિપુણુ વિદ્વાને અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે તેમણે સિદ્ધ હેમ નામનુ પાણિનીના વ્યાકરણના જેવું એક પંચાગી વ્યાકરણુ રચ્યું છે, તેને માટે કહેણુ છે કે

किंस्तुमः शब्दपाथोपेर्हेमचन्द्रयतेर्मतिम् ।

एकेनापि हि येनेदृक् कृतं शब्दानुशासनम् ॥

શબ્દરૂપી સમુદ્રને ઉદ્ધાસમાન કરનાર હેમચન્દ્રની બુદ્ધિની દેટલી મુતિ કરીએ કે જેમણે એકલાએ આવું શબ્દાનુશાસન રચ્યું વળી તેમના વ્યાકરણની પ્રસશા કરતાં એક કરી કહું છે કે,

भ्रातः पाणिनि संवृणु प्रल्पितं, कातंत्रकंथाकथा ।

मा कार्पीः कटु शाकदायन वचः, क्षुद्रेण चांद्रेण किम् ॥

કઃ કર્ણાભરણાદિભિર્વટરયત્યાત્માનમન્યૈરપિ ।

श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धदेमोक्तयः ॥

તે ભાઈ, પાણિની હશે તુ તાગે પ્રનાય મધ ગળ, કાત ન
 યા પુરના જેડુ કે એટલે તેડુ તો શુ ઘેડુ? હે નાકટ્યાન,
 તુ તાન કટનચન ગીશન નહિ અને હે ગ્યા, તો નાનરણુ નિમાર
 કે ન્યા મુંધી તો હમચડની અથમા ગભીર અને મહુર સાગી અ
 નગનમા નિપમાન છે ત્યા મુની કલ ભગણુ ખીન અનો ભલી
 દો પુર પોતાની બુદ્ધિને જડ એ વા ?

ગા અથ તો સ્મિતગાગના બનારેના અને- અથો ભડારો
 માની મળી આને છે, તે ઉપગત દેટનાક તુમપ્રાય થા ગચેના જે
 ગા જેના અમાગ નશુનામા આગાએ તે લખી મતાનીએ છીએ

(૧) અભિયા । ચિતામગી નીન મદિત

(૨) વીતરાગ એના

(૩) રોગવાજ દીપ મદિત

(૪) વિવિધ મના । પુગા અનિ

(૫) પશિસિટ પર્વ

() સ્થાનન મદાનન્ય, સગૂત તથા પ્રાદન

(૭) અનેકાયસઅદ્ધ (૮) અને ર્યેને

(૯) અભિધાન ચિતામગી પશિસિટ

(૧૦) નિષટ (૧૧) કા પાનુવાસન

(૧૨) અવકાશ ચૂામ્બિ નીમ તથા વિરેઃ નામની ની । સારે

(૧૩) ઉજ્જા ચુન ગનિ

(૧૪) ગુપ્તગમન ગતિ મદિત

(૧૫) જે નામવાળા નામગી ની । સારે

(૧૬) ધાનુ પા પાનુ

(૧૭) ધાતુ ભાષા.

(૧૮) નિઘટ્ટ શેષ.

(૧૯) જ્ઞાપ્તિ અત્ર ગૃહ્યવૃત્તિ

(૨૦) સહિત્તેમ શાસ્ત્રાનુશાસન ગૃહ્યવૃત્તિ તથા અધુવૃત્તિ સાથે.

(૨૧) શાસ્ત્રાણુવ મહાન્યાસ અથવા તત્ત્વપ્રદાશિકા

(૨૨) લિંગાનુ શાસન ગૃહ્ય વૃત્તિ સાથે.

(૨૩) હેમ વાલ્મીકીશાસન ટીકા સાથે.

(૨૪) પ્રમાણુ મીમાંસા ટીકા સાથે.

(૨૫) દ્વયાશ્રય કોશ ટીકા સાથે.

(૨૬) અયોગ-અવચ્છેદ-દ્વાત્રિશિકા.

(૨૭) અન્ય યોગ-અવચ્છેદ-દ્વાત્રિશિકા

(૨૮) પ્રાકૃત વ્યાકરણ.

(૨૯) દ્વિજ વદન ગ્રંથ ટીકા.

(૩૦) અર્હતીતિ.

વગેરે સર્વ મહા સાહ્ય ગ્રંથો દરેક શ્રોત્રી રચના આ આ-
ચાર્ય મહારાજે કરેલી છે, તે નેમના ગ્રંથો ઉપરથી જણાઈ આવે
છે. તથા કેટલાક ગ્રંથો તદ્દન અધારામાંજ રહેલા છે. એમ સ્પષ્ટ
અનુમાન થઈ શકે છે કે દુનિયામાં એવો એક પણ વિગ્ધ નથી કે
જે વિદ્યા આ સૂરિશ્રીએ ગ્રંથ ન બનાવ્યો હોય! જ્યોતિષ, અધ્યાત્મ
શાસ્ત્ર વગેરે દરેક ઉપર આ આચાર્યના ગ્રંથો લખાયેલા છે.

અહનનીતિ.

અનુક્રમણિકા

વિષય.	પ્રથમ અધિકાર.	પાનું.
મગનાય છુ		૧
નમસ્તેવ તથા મહારી આમીની સ્તુતિ		૧
આ પ્રથમ બનાવવાનું પ્રયોજન		૨
ગાલમ આમી સાથે વી મગવાનું ગજગદીનગરીમા આનું		૨
નિષ્કરણનું તેમની પામે જનું		૨
મગપ્રથ તથા ઉત્તર		૩
નીતિ નામની ઉત્પત્તિ		૪
મગના શુભ		૬
મગને નિયમ શિક્ષા (કપદેન)		૭
મગને નીતિ શિક્ષા		૮
મગના પાત્ર યા		૮
મગને પ્રગ્નપાત્રન ક વાની નામાન્ય દિન શિક્ષા		૧૦
મગના ગુણ		૧૦
મગને શિક્ષા		૧૩
કપદ જાળીને સા ગુણવાળા રાજા તથા મંત્રિથી દેગ		૧૪
મગાપત્રના લક્ષણ		૧૫

વિષય.	પાનું.
સેનાપતિને શિક્ષા...	૧૭
સર્વ અધિકારીઓને સામાન્ય શિક્ષા...	૧૮
હતના લક્ષણ.	૧૯
ભૂમિકાભૂપાલના ગુણનું વર્ણન કરનાર પ્રથમ અધિકાર સંપૂર્ણ.	

બીજો અધિકાર.

અછતનાથ ભગવાનની સ્તુતિ.	૨૦
રાજ્યએ મત્રિ સાથે શુભ વિચાર કરવાનું અર્થ...	૨૧
ત્રણ પ્રકારની નીતિ	૨૧
યુદ્ધ નીતિ પ્રકરણ પ્રારંભ...	૨૨
સધિ વિગ્રહયાન આસન દૈવ અને સૂત્ર્ય એ છ અંગનું	
વિસ્તાર પૂર્વકે કથન	૨૩
સામ દામ ભેદ અને દડનો ઉપયોગ...	૨૪
તે ચાર ઉપાયોનું લક્ષણ	૨૫
યુદ્ધ સમયે હતનું કાર્ય.	૨૭
યુદ્ધ માટે ક્યારે પ્રસ્થાન કરવું.	૨૬
ગોમાસામાં યુદ્ધનો નિષેધ...	૩૦
યુદ્ધ સમયે રાજ્યએ રાખવી જોઈતી સામગ્રીનું વર્ણન	૩૦
વિવિધ પ્રકારની વ્યુહ રચનાનું વર્ણન.	૩૧
સેનાનિવેશ (છાવણી) નાંખવાનું સ્થળ.	૩૨
શત્રુ સામે ન આવે તો રાજ્યએ શું કરવું.	૩૩

નિપય.

પાત્ર.

યુદ્ધ મમરે નૃપતુ નર્તન	૨૪
લુ । લુ । ન્યજમા કેવા કેવા સત્ર વાપગા	૩૫
સતુ િ નામા ભગાધ બેગે ત્યારે શુ ળુ	૩૭
છત પત્રી વીરોને શુ આપુ	૩૮
છત મેળ યા પત્રી રીતે પોતાને મ્યાને પાગ રુ	૩૯
યુદ્ધનીતિ પ્રગણ સપૂર્ણ	૪૮

દહનીતિ પ્રગણનો આજ્ઞા.

નભનાથ ભગવાની સ્તુતિ	૪૦
તૈતાગમમા દેવી માત પ્રમગ્ની દહનીતિઓતુ મુગ્ધ	૪૦
કૃત્રીયા ન દોય તોપણ પ્રજાપાગન અર્થે તે વાપરના ઉપગ	૪૧
અપગધ દેવમાગ નિગેરે તપાગીને તેના ઉપગોગ રુમે	૪૨
તે મમધી નિગેય મુગ્ધ	૪૩
અન્યાયરી કરલા દહના ધનતુ શુ ળુ	૪૪
ડ દહનાના દ । મ્યાન	૪૫
તમ દહુ લક્ષણ	૪૬
કેવા શુના વાગે રોગે જામ કેવા	૪૭
નદિ દેવા વાયમ ગાળુ	૪૮
નીતિ પ્રગણ મમામ	૪૯
યુદ્ધ તવા દહનીતિ નામનો ધીન્તે અનિયમ મ પ્રા.	

ત્રીજો અધિકાર

અહીં ન પાત્રની સ્તુતિ.

૫૮

વિષય.

પાનું.

વ્યવહારાધિકાર પ્રકરણ...	૪૯
તેનું લક્ષણ-શંકા-સમાધાન...	૪૯
જે પ્રકારનો વ્યવહાર.	૫૧
વ્યવહારના અટાર ભેદ.	૫૨
વાદના આઠ પ્રકાર.	૫૪
રાજ્યએ સભામાં કેવા ભાવથી વર્તવું...	૫૫
વાદીની અરજી.	૫૫
તેની યોગ્યતા અયોગ્યતાનું સ્વરૂપ.	૫૬
પક્ષાભાસવાળી અરજી ન સાંભળવા વિષે.	૫૭
પક્ષાભાસ કેટલા પ્રકારના અને તેનું વર્ણન.	૫૭
ઘણી બાબતોની એક અરજી નહિ સાંભળવા વિષે.	૫૮
કેવા સંજોગોમાં તે સાંભળવી.	૫૯
વાદીની અરજી સાંભળી પ્રતિવાદીપર સમન્સ મોકલવા વિષે	૬૦
કેવા મનુષ્યો ન જોલાવી શકાય.	૬૦
મુખ્તીયારપણા વિના કોઈ સ્વજન જોલે તો તેનું શું કરવું	૬૧
પ્રતિવાદીને તે બતાવી સમજાવી ઉત્તર માગવા વિષે	૬૬
ત્રણ દીવસ અથવા પંખવાડીઆની મુદત	૬૨
ક્યા સંજોગોમાં મુદત ના આપવી	૬૨
સાંભળવા યોગ્ય ચાર પ્રકારના ઉત્તર...	૬૩
પાંચ પ્રકારના નહિ સાંભળવા યોગ્ય ઉત્તર.	૬૪
પ્રતિવાદીનો જવાબ ન્યાયાધીશ વાદિને બતાવે	૬૫
પાંચ પ્રકારની પદ્ધતિનતાનું સ્વરૂપ.	૬૬

વિષય.

પાનું.

દેવું જો ન આપે તો રાજને તેનું નિવેદન.	૮૧
હિરણ્યધાન્ય વસ્ત્રાદિ ગીરો મુકવા સંબંધી.	૮૨
ગીરો મુકેલું ધન ચોર ચોરી જાય ત્યારે શું કરવું.	૮૩
પિતાનું કરજ કોણ આપે.	૮૪
ત્રણ પ્રકારના જમીનનું સ્વરૂપ.	૮૫
જમીનની જવાબદારી.	૮૬
નિયત અથવા અનિયત ગીરો સંબંધી	૮૭
સ્થાવર તથા જગમ મીલકતના ગીરો સંબંધી....	...	૮૮
રૂપીઆ આપ્યા શિવાય ખોટો લેખ લખાવી લે તેનું શું કરવું. ૯૦		
દેવાપેટે વ્યાજનો દર.	૯૧
ગીરોપેટે વ્યાજનો દર	૯૧
ગાય વિગેરે પશુ ગીરો મુક્યા હોય તે સંબંધી....	...	૯૨
વસ્ત્રાદિ ગીરો મુક્યા હોય.	૯૩
ધાન્ય ગીરો મુક્યું હોય	૯૪
પિતાનું દેવું પુત્રો ક્યારે ન આપે.	૯૫
દાસે સ્વામીના કૃત્રુષ અર્થે કરેલું દેવું સ્વામી આપે	૯૬
સ્થાન માર્ગ સંબંધી.	૯૭
વસ્તુઓના ભોગવટાની અવધિ.	૯૮
પિતામહે પ્રાપ્ત કરેલા ધન સંબંધી.	૯૯

ઝણાદાન પ્રકરણ સંપૂર્ણ.

સંભૂતોત્થાન પ્રકરણ.

કંપની અથવા પતિઆળો વ્યાપાર ... ૧૦૦

પ્રિય	પાનું.
પ્રમથનની શ્રુતિ	૧૦૧
પ્રતીનુ પ્રથમ	૧૦૨
તેમનો પ્રથમ પુન વગર મરી જાયતો તેના દ્રવ્યનુ શુ કરુ	૧૦૨
દેવ પ્રકરણનો પ્રારભ	૧૦૩
મુપાધનાથની શ્રુતિ	૧૦૪
૧ પ્રથમનો દેવ વિધિ	૧૦૫
૨ પ્રથમનું વર્ણ	૧૦૫
ગોળ પ્રથમનું અર્થ	૧૦૬
૧૩ પ્રથમનું અર્થ	૧૦૭
૨૫નું અર્થ	૧૦૮
૧૧ વિધિ સંપૂર્ણ	૧૦૯
૧૧૫૬૧ પ્રકરણનો આરભ	૧૧૦
૨ પ્રથમની શ્રુતિ	૧૧૦
૧૫ ભાગનું વિવેચન	૧૧૦
ભાષ્યનો દાની મીલનમા નો ભાગ	૧૧૧
પિતાના અર્થમા પુનનો નો દર્શ	૧૧૨
૧૫ ભાગનો અર્થ વિચાર કરો	૧૧૩
પિતા ૥ ધનમા સર્વનો મરણો ભાગ	૧૧૪
માનવિનાની દયાતિમા તેમની ધર્મ મુજબ	૧૧૪
વિષયી ભાગ ૧૧ કપના	૧૧૫
૧૩૧ પિતાએ કરેલા ભાગ પ્રમાણુ જૂત ન ગણાય	૧૧૫
નાના ભાષ્યો ૧૧ મરણ ક ના વિશે	૧૧૬

વિષય.

પાનું.

મોટા ભાઈના અધિકારનું સ્વરૂપ.	૧૧૮
કન્યાના વિવાહના ખર્ચ સંબંધી	૧૧૭
માતાનો ભાગ પિતાના મરણ પછી કેટલો હોય. ...	૧૧૮
ભેડે ઉત્પન્ન થયેલા બાળકમાં જ્યેષ્ઠ દોણુ	૧૧૯
પુત્રી ખેડેલી જન્મી હોય તો પણ પુત્ર જ્યેષ્ઠ કહેવાય. ...	૧૨૦
વિધવાના ધ્યનું વિશેષ વર્ણન.	૧૨૧
પુત્ર પુત્રી આત્મ રૂપે સરખાં.	૧૨૧
પરણાયેલી પુત્રીના મરણ પછી તેના ધનનો સ્વામી દોણુ...	૧૨૧
વિભાગ થયા પછી જન્મેલો પુત્ર દોનામાથી ભાગ મેળવી શકે	૧૨૨
ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓના પુત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળકોના	
ભાગ વિષે.	૧૨૩
ત્રસ્ટી નીમવા વિષે.	૧૨૬
ત્રસ્ટી દુષ્ટ નીકળે તો શું કરવું.	૧૨૭
પતિના મરણ પછી સ્ત્રીના અધિકાર	૧૨૮
વિધવા સ્ત્રી દત્તક લઈ શકે...	૧૨૯
તે લેવાનો વિધિ	૧૩૦
પાંચ પ્રકારના પુત્ર જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે	૧૩૨
તેમનું લક્ષણ.	૧૩૨
પરધર્મીઓએ માનેલા, પણ જૈન શાસ્ત્રમાં નહિ સ્વીકારાયેલા	
આઠ પ્રકારના પુત્રોનું લક્ષણ.	૧૩૩
દોના અભાવે દોને ધ્ય મળે.	૧૩૪
દુરાચારિણી વિધવા સંબંધી.	૧૩૫

નિપય

પાત્ર

સુભાના વિનવા વિરે	૧૩૬
પુરીના વન વિરે	૧૩૭
પિના માતાની દયાતિમા પુનતુ વર્તન	૧૩૮
પુન હુદ નિ-જે ત્યારે શુ ં હુ	૧૩૯
દીપ્તિ વેનાગના ધનનો માની- ડોણુ	૧૪૦
આ બાધ્યો બાગ અદણુ દેવવાને વાય- નથી	૧૪૧
તમ લીધેનો જ્ઞે વિરુદ્ધ આવે તો શુ ં હુ	૧૪૨
પિનામહતા આમા સર્વના હક્ક સમ રી	૧૪૩
જો માન માતાના દયમા ડોણુ માનીઃ	૧૪૪
નામના દયનો ડોણુ માવીઃ	૧૪૫
આમુ તથા વદના હક્ક સબધી વિતાગ પરંદ નિચેયન	૧૪૬
રિધવા પોતાના પુત્રીને પોતાનો ભાગ આપી ને કે કેમ	૧૪૭
પત્રોત્રીઓનો વનમા અધિગ નથી	૧૪૮
માધાગળુ આ સબધી	૧૪૯
માન અમનનાગા બાધ્યો ધનના માની નની	૧૫૦
નમ પપ્પા સિવાય મગી નય તો તેની જગ્યાએ બીજો	
નેડ શાય કે કેમ	૧૫૦
આનો નિવાદ કુગી ફગી જાય	૧૫૧
બાધ્યોની જુદાઈ મધ છે કે નદિ તેનો નિર્ગુણ	૧૫૨
અરિનાગીય ધનનુ અરૂપ	૧૫૩
આમ નદિ દા લાયક આ વનુ અરૂપ	૧૫૪
પરમ પ્રમ ના આ ધનનુ વાનિ	૧૫૫

વિષય.	પાનું.
સ્ત્રી ઘન ક્યારે ગ્રહણ કરી શકાય.	૧૫૬
દેશકાળ જોઈતી સાગ પાડવા વિષે... ..	૧૫૬
દાયબાગ સંપૂર્ણ.... ..	૧૫૭
સીમા વિવાદ પ્રકરણ... ..	૧૫૭
પુષ્પદત પ્રભુતી સ્તુતિ.	૧૫૭
સીમાનું સ્વરૂપ.	૧૫૭
પાંચ પ્રકારની સીમા.	૧૫૮
છ પ્રકારની સીમા સંબંધી તકરાર... ..	૧૫૮
સીમા વિવાદમાં ન્યાયાધીશનું કર્તવ્ય... ..	૧૫૮
નિશાન કેવી રીતે કરવા.	૧૬૦
દેવા સાક્ષીઓથી સીમાનો નિર્ણય કરવો.	૧૬૨
સેતુ તથા કુચે લોકને વાપરવા દેવા સંબંધી	૧૬૭
જેતર જો જેડે નહિ તો તેનો દડ કરવા વિષે... ..	૧૬૮
સીમા વિવાદ પ્રકરણ સંપૂર્ણ.	૧૬૮
વેતનાદાન (ચાકરોની ગેજ) નું સ્વરૂપ... ..	૧૬૯
શીતળનાથ ભગવાનની સ્તુતિ	૧૬૯
પાંચ પ્રકારના સેવક તથા તેમના લક્ષણ.	૧૬૯
પંદર પ્રકારના દાસ તથા તેમના લક્ષણ.	૧૭૦
દેવા દાસ પણાને યોગ્ય નથી	૧૭૧
દાસ શી રીતે મુક્ત થઈ શકે	૧૭૨
દાસને મુક્ત કરવાનો માર્ગ.	૧૭૩
કેવી રીતે ચાકરને તેનો પગાર આપવો.	૧૭૪

[illegible]

વિષય.	પાનું.
સ્વાભાવિક અને નૈયોગિક જે પ્રકારના સાક્ષી. ...	૧૬૪
સ્વાભાવિકતા છ પ્રકાર અને નૈયોગિકતા પાંચ પ્રકાર. ...	૧૬૪
સાક્ષીઓના સામાન્ય ગુણનું વર્ણન ...	૧૬૫
ઉપર જણાવેલા સાક્ષીઓનું સ્વસ્તર વર્ણન....	૧૬૬
અસ્વામિ વિકૃત પ્રકરણનો પ્રારંભ. ...	૧૬૭
અનંતનાથ પ્રભુની સ્તુતિ. ...	૧૬૭
અસ્વામિ વિકૃત (સ્વામિની આજ્ઞા શિવાય વેચાણ કરવાનું સ્વરૂપ)	૧૬૭
હલકી કીમતમાં ગરીબ પામેથી વસ્તુ લેનારના દંડ સંબંધી	૧૬૮
આપણી ખોવાયેલી વસ્તુ ખીઝના દાઢમાં લેઈએ ત્યારે	
શું કરવું....	૧૬૮
સ્વામી વગરના ધનનું શું કરવું. ...	૨૦૦
ચાંચ પાડ્ય પ્રકરણનો પ્રારંભ (કંઠાર વચન) ...	૨૦૧
ધર્મનાથ પ્રભુની સ્તુતિ. ...	૨૦૧
ચાંચ પાડ્યનું લક્ષણ. ...	૨૦૧
કેવા વચનનો ઉચ્ચાર ન કરવો. ...	૨૦૧
આરવર્ણના મનુષ્યો બુદ્ધ બુદ્ધ વર્ણના મનુષ્યોની સાથે કહિન	૨૦૨
વચન ઉચ્ચારે તો શો દંડ ...	૨૦૨
ઉપદેશ કરનારના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરનારનો દંડ ...	૨૦૩
કાણા ખેડેલા જુલા આંધળા વગેરેને ઉપનામથી ખોલાવ-	૨૦૪
નારનો દંડ. ...	૨૦૪
સમય વ્યતિ કાન્તિ પ્રકરણ પ્રારંભ ...	૨૦૫
શાન્તિનાથ પ્રભુની સ્તુતિ. ...	૨૦૫

નિવધ.

પાનું

સનય ધમ (સાન વાનીક રમ) નુ રાપુ	૨૦૫
નુ ડ રાપન ક ના નો વ-	૨૦૬
સાદા બુ પદગી પેનાગનો વ-	૨૦
નિવ વગીનુ વગન માનવા વિવ	૨૦
પમ-સમ્મા-મ-ગ તા રૂથી ડાય કમ્મા ઓની ક ને	૨૦૬
વમ પનુ વિવ ગિતવના રેશ દોરા બેઝે	૨૦૮
બુ બુ રા પમા ગિઓના રાંડ રાપુ ક વા વિવ	૨૦૮
મેરી મદુ મેમ્મ મોમ્મ	૨૦૯
ફૂલ પની નુનિ	૨૦૧
- ઓગર નુનિ અદમ્મવધથી રાપને દાનિ	૨૧૦
પ ન્વી મારે રાપ માર્મમા વાન ક રામા રોડ રે રે રિ	૨૧૦
મર મરેમોમા પ ન્વા મમ્મ રાંડી રામય	૨૧૨
જાલની મારે બુ જનમાળી પોને ન રમે દોપત્તારેમો	૨૧૨
ર ન્વારે રામ વાન ક રામા રાપુ નુનિ	૨૧૦
બુ બુદા વમે બુદા બુદા વગીની ન્વા નાંચે આપ્ય મારા	
વમેન ર-	૨૧૩
મ્મમ યાંડીની ન્વારેવિવ ર	૨૧૪
પ ન્વારે વાન ક રામા રાપુ રાંડી	૨૧૧
સુન મેમ્મમ નોમ્મ (રુ)	૨૧૬
મોમ્મમ કમ્મ, રા મુનિ	૨૧૬
મ- ના અગે રાંડી	૧
મ- મુનુ રાંડી	૨૧૬

વિષય.

પાનું.

જુગાર ખાનાના ઉપરીનું કર્તવ્ય	૨૧૮
જુગાર સર્વ વ્યસનોના નાયક રૂપ છે... ..	૨૧૯
સ્તૈન્ય પ્રકરણ પ્રારંભ (ચોરી)... ..	૨૨૦
મહિનાથ ભગવાનની શ્રુતિ... ..	૨૨૦
રાજનો ધર્મ શો છે.	૨૨૦
તે પાળવાથી રાજને શું લાભ છે.	૨૨૧
અને ન પાળવાથી તેની શીગતિ થાય છે.	૨૨૧
અનેક પ્રકારની ચોરી કરનારના દંડનું વર્ણન	૨૨૧
સ્વજન આદિ સ્વધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય ત્યારે શું કરવું.	૨૨૫
જોર આદિને આશ્રય આપનારનો દંડ.	૨૨૫
ક્યારે મનુષ્ય દોષિત ન કહેવાય	૨૨૬
સાહસ પ્રકરણનો પ્રારંભ.	૨૨૭
મુનિમુવત ભગવાનની શ્રુતિ.	૨૨૭
મહસા કર્મનું લક્ષણ	૨૨૭
તેના ત્રણ પ્રકારનું સ્વરૂપ.	૨૨૮
અનેક પ્રકારના સાહસ કર્મ અને તે કરનારનો દંડ	૨૨૯
ઘોખી લુગડાં ગીરો મુકે, ઝાળવે, ખીન્ન આપે તો તેના દંડનું વિશેષ સ્વરૂપ.	૨૩૧
ખોટા તોલ માપ સળધી.	૨૩૨
વૈદ્ય નહિ છતા વધનો ધંધો કરનારનો દંડ	૨૩૪
વસ્તુઓ ભેળસેળ કરે તથા માલ બદલી નાખે.	૨૩૫
દંડ પાશ્ર્વ્ય પ્રકરણનો પ્રારંભ	૨૩૬

વિષય.

પાનું.

વ્યવહારનીતિ વર્ણનનો ત્રીજો અધિકાર સંપૂર્ણ.

પ્રાયશ્ચિત પ્રકરણ	૨૫૪
પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ.	૨૫૪
માતાંગ યવન તથા મ્લેચ્છના ધરમા ભોજન કરનારનું પ્રાયશ્ચિત	૨૫૫
બીજા તથા મોચીના ધરમાં ખાનારનું પ્રાયશ્ચિત	૨૫૬
અઢાર વર્ણનું ભોજન કરનારનું પ્રાયશ્ચિત.	૨૫૮
અગ્નિ પાતાદિથી થતા દુર્મરણનું પ્રાયશ્ચિત.	૨૫૯
અહ્મ હસાદિક પાપ કરનાગ્રંથોનું પ્રાયશ્ચિત	૨૫૯
આદિ ત્રણ વર્ણ શુદ્ધ સાથે અન્નપાણીનો વ્યવહાર રૂપે તેનું પ્રાયશ્ચિત....	૨૫૯.
મિથ્યા દ્રષ્ટિ શુદ્ધે સ્પર્શેણું ભોજન કરનારનું પ્રાયશ્ચિત	૨૬૦
પુત્રી માતા તથા આંગળી સાથેના મભોગથી થતું પ્રાયશ્ચિત.	૨૬૧
હારીગરના ધરમાં વાસ કરનારનું પ્રાયશ્ચિત	૨૬૨
ગોહત્યા અહ્મહત્યા આદિ કરનાર પાપીઓનું અન્નખાનારનું પ્રાયશ્ચિત	૨૬૨
જેના ગોત્રમાં જેસીને ખાતું કંધવ ન હોય ત્યાં ભોજન કરનારનું પ્રાયશ્ચિત	૨૬૨
મ્લેચ્છના દેશમાં રહેનારનું પ્રાયશ્ચિત	૨૬૨
તેનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ	૨૬૨-૪
લૌકિક પ્રાયશ્ચિત સ્વરૂપ સંપૂર્ણ.	૨૬૪
અન્યનો ઉપસંહાર.	૨૬૪
ચોવીસે તીર્થકરની સ્તુતિ રૂપ આ અન્યની સમાપ્તિ	૨૬૪
શુદ્ધિપત્રિકા.	૨૬૫

॥ श्री गुरुभ्यां नमः ॥

अर्हन्तीति.

मंगलाचरणम्

श्रीमन् नाभिज्ज रश्मि प्रथम नैर्धनायकम् ॥

अथ च योगिन योगिन्त्य गम्भिरिष्टम् ॥ १ ॥

योग्याय नमस्तस्मै यस्यागम्यशामनम् ॥

महत्त्वस्मिन् भग्नं ममार्गवतात्कथ ॥ २ ॥

गन्तवान् पुरश्चरार्त्तं द्विपरादिगमाभितान् ॥

मणयामि विना भनया प्रगृह्येतिनिरात्कान् ॥ ३ ॥

गृह्णामिन्त्येति पञ्च गणनायकम् ॥

यथाष्टमिन्त्येति भुनक्ति भनये ॥ ४ ॥

भुनक्ति मन्त्रं न निर्वर्त्तु मन्त्रम् ॥

यथाष्टमन्त्रं पञ्च भनये ॥ ५ ॥

(૧૪૫૨) એટલી જેની સંખ્યા છે, અને જેઓ પ્રત્યેક વિધનને નાશ કરે તેવા છે, એવા પુંડરીક આદિ ગણધરોને કાચિક, વાગિક તથા માનસિક એ ત્રણ પ્રકારની ભક્તિવડે હું વંદન કરું. જેમની આજ્ઞાથી વાગદેવિએ સર્વ શાસ્ત્ર લોકમાં પ્રવર્તાવ્યાં છે, એવા પાંચમા ગણધર મુખમાં સ્વામીની પંચ હુ સ્તુતિ કરું. સદ્ગુરુ, શાસ્ત્ર તથા સરસ્વતીને વારે વારે હુ નમું; કારણ કે જેમની કૃપાથી ઉદય થયેલુ જ્ઞાન માગમા વિસ્તારને પામે છે.

अस्य शास्त्रस्य प्रयोजनम् ॥

कुमारपालक्ष्मापालाग्रहेण पूर्वनिर्मितात् ॥

अर्हन्नीत्यभिधात् शास्त्रात् सारमुद्धृत्य किंचन ॥६॥

भूपप्रजाहितार्थं हि शीघ्रस्मृतिविधायकम् ॥

लज्जर्हन्नीतिसच्छास्त्रं सुखबोधं करोम्यहम् ॥ ७ ॥

કુમારપાલ રાજના આગ્રહથી પૂર્વે રચાયેલા અર્હન્નીતિ શાસ્ત્ર-માથી કાઢકે સાર લખને, રાજ તથા પ્રજાઓના હિતને માટે શીઘ્ર સ્મરણમાં રખાય તેવું અને મેંલાઈથી સમજી શકાય તેવું આ—લઘુઅર્હન્ની-તિનામે સત્શાસ્ત્ર હું રચું.

ग्रन्थारंभः ॥

एकदा वीरभगवान् राजगृहपुराद्बहिः ॥

उद्याने समवासापौर्द्वातमादिव्रजेडितः ॥ ८ ॥

तदागमनवृत्तान्तं श्रुत्वा શ્રેણિકમૂમિરાદ્ ॥

જગામ વંદિતું તૂર્ણ સમુત્કઃ સપરિહદઃ ॥ ૯ ॥

પ્રણિપત્ય જગન્નાથમુપવિશ્યોચિતસ્થલે ॥

દેશનાન્ને ચાવસર પ્રાપ્ય પમચ્છ મૂચનઃ ॥ ૧૦ ॥

એક દિવસે જ્ઞાતમાદિમુનિના સમૂહે પૂજેના શ્રી મહાનીર ભગવાન રાજગૃહ નગની બહાર બાગમાં આનીને સમોસર્પા તેમના પદાનાનુ કૃતાન્ત માળગીને પૃથ્વીપતિ શ્રેણિક રાજ પોતાના મેને સહિત શનના ઉમાદનાગે ઉતાપગથી નાચાને બાગમાં ગયા જગન્નાથ ભગવાન મહાનીર આમીને પચાગ વદન કરી યોગ્ય આમનપર વખાણુ માલગવાને બેસા દેશના થઇ ગયાબા અવગત જ્ઞે પૃથ્વીપતિ ત્રિપિઠ તીર્થે ર ભગવાનને આ પ્રારે પૂજ્યા લાગ્યા

રાજપ્રશ્ના

પુરા સ્વામિન્ રાજનીતિમાર્ગ કેન પ્રકાશિતઃ ॥

કતિભેદશ્ચ કિંરૂપો જિહ્વાસેતિ ભૃશ મમ ॥ ૧૧ ॥

તત્સમાન્વયાદિ ભગવન્ કુરા કૃત્વા મમોપરિ ॥

પરાર્થે તાઘને દક્ષાઃ ભવતિ હિ મદાશયાઃ ॥ ૧૨ ॥

૯ સ્વામિન્ ! રાજનીતિમાગ પૂર્વે કોણે પ્રગટ કર્યા તેના મ પેટના છે અને તેનું અરૂપ શુ ? એ બાલુનાની અને ધણીય હ ના છે મારે કૃપા કરીમને કહે આપ જેવા મહાનરો હમેશા પમર્થ સાચામાજી કુશળ હોય છે

ઉત્તરાણિ

તતો જગાદ ભગવાન્ શૃણુ મો યગતેશ્વર ॥

કાલે ઽસ્મિન્નાદિમો ભૂપ ઋપમો ઽમૂર્જિનેશ્વર ॥ ૧૩ ॥

સ એવ કલ્પદ્રુફલે ધીમે કાલપ્રભાવતઃ ॥

ભારતાન્ દુઃખિતાન્ દૃષ્ટ્વા કલ્હિહમ્પરાયગાન્ ॥ ૧૪ ॥

કારુણ્યાદ્યુગ્મજાતાનાં છિત્ત્વા ધર્મ પુરાતનમ્ ॥

વર્ગાશ્રમવિભાગં વૈ તત્સંસ્કારવિધિં પુનઃ ॥ ૧૫ ॥

કૃષિવાણિજ્યશિલ્પાદિવ્યવહારવિધિં તથા ॥

નીતિમાર્ગં ચ ભૂયાનાં પુરપટ્નસંસ્થિતિમ્ ॥ ૧૬ ॥

વિદ્યાઃ સર્વાઃ ક્રિયાઃ સર્વાઃ ऐदિકામુષ્મિકાઅપિ ॥

પ્રાદુશ્વકાર ભગવાન્ લોકાનાં હિતકામ્યયા ॥ ૧૭ ॥

શ્રેણિક રાજનો પ્રથમ સાંભળીને ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી જોડ્યા
મુ મગધ દેશના રાજાના આ યુગમાં આદિરાજા જિતેશ્વર ભગવાન્ ઋષભ
દેવજી થયા તેમજે જનશુ કે-રાજના પ્રભાવથી કલ્પવૃક્ષને દેખી ચનાં
નથી વળી કલ્પિરાજના કપરથી વિંટળાએલી ભારતી પ્રજા ઘણીજ દુઃખી
છે, માટે દયા આવવાથી યુગવિધાના પુરાતન ધર્મને ભેદી અસ્કાર
વિધિએ સહિત વર્ણુ તથા આશ્રમ એ પ્રકારના વિભાગ પાછા ખેતી,
વેપાર, શિલ્પાદિક દેશાઓ, તથા વ્યવહારવિધિ અને રાજ્યોના નીતિ
માર્ગ, પુર તથા નગરોની વ્યવસ્થા, તથા આ લોકની અને પરજોડની
સુધગી વિદ્યાઓ તથા ક્રિયાઓ પણ, લોકોના હિતને માટે ભગવાન્
ઋષભ દેવજીએ પ્રકટ કરી.

તત્પુત્રો ભરતશ્ચક્રે નિધાય હદિ તદ્વચઃ ॥

નિધાનનવકં પ્રાપ્તઃ નીતિધર્માદિમર્મવિત્ ॥ ૧૮ ॥

ભગવાન્ શ્ર્પભના પુત્ર ભવત જેમજે નવનિધાન પ્રાપ્ત થયાં

તના અને નીતિ તથા ધર્મ વગેરેના મર્મ જાણ્યા હતા તેમણે પિતાનું
વચન હૃદયમાં ધારણ કર્યું અને—

આર્યવેદચતુષ્ક ઢિ જગત્સ્થિત્યૈ ચકાર સઃ ॥

પુરુષાર્થાર્જિને દક્ષાઃ યતઃ સ્યુનિલિલા* પ્રજા* ॥ ૧૯ ॥

તત્તુ કાલાન્તરે શ્રદ્ધં જાત હિંસાદિદ્વપિતમ્ ॥

મિથ્યાત્વિર્મિષ્ટદ્વિતં ઢિ સુવિયાદિજિનાન્તરે ॥ ૨૦ ॥

તદાગ્યસ્તત્પરિત્યજ્ય પૂર્વાચાયેવિનિર્મિતા* ॥

પ્રત્યા અનેકશઃ સત્યવુનાપિ પૃથિવીતલે ॥ ૨૧ ॥

તાનાશ્રિત્ય જનો લોકગ્યવહારે પ્રવર્તેતે ॥

પ્રતિદાનમેતસ્ય જાનોઢિ મગધારિપ ॥ ૨૨ ॥

इति प्रथमप्रश्नस्योत्तर

તેણે જગતની સ્થિતિને અથ આર્ય વે ચતુષ્ક એ ૧૩
સદગી આપ પ્રશ્નને પુરુષાર્થ મપાડન કે વામાં કુનાય થઈ પડતું
દુનિવ મમય જવા પડી સુવિધાની ગ્રામીના વખતમાં તે મિથ્યાત્વ
ઓગ્રે ગૃહણ કર્યું, તેમના હિંસાદિ ધર્મથી દૂષિત થયેલુ તે શાસ્ત્ર
મદ્દલાને પાળ્યુ માટે આર્ય પ્રશ્નોએ તેને તાલ દીધું પૂર્વના આચાર
સાચ થયા તેમના અનેક પ્રશ્નો હતા પૃથીતલમાં છે અને તેમને
અભ્યર્ગને આર્યજનો લોક-ચરદાગમાં પ્રવર્તે છે, હે મગધેશના
ગજનના મારા કરેલા પ્રમાણે નીતિશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિનું કાણુ તું જાણજે

इति प्रथमप्रश्नस्योत्तर दत्त्वा जगत्प्रभुः ॥

પ્રશ્નાન્તરસમાપાન યથા ચક્રે તથોચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

જગત્પ્રભુ મહાધીર ભગવાને એ પ્રકારે ટ્રેલિષ્ટ રાજાને પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીને બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી તેના અંતઃકરણનું સમાધાન જે પ્રકારે કર્યું તે પ્રકાર વર્ણવે છે —

અથ નૃપગુણાઃ ॥

તત્રાદાવુપયોગિત્વાન્નૃપાણાં મંત્રિણાં ગુણાઃ ॥

પ્રકાશ્ય ચ તથા તેષામેવ શિક્ષાશ્ચ કાશ્વન ॥ ૨૪ ॥

અઞ્ચંગોઁ લક્ષણૈઃ પૂર્ણઃ૨ રૂપસંપત્તિમૃત્તનુઃ૩ ॥

અમદોષ જગદોજસ્વી૫ યશસ્વી૬ ચ કૃવાપરઃ૭ ॥ ૨૫ ॥

કલાસુ કૃતકર્મ્મા ચ૮ શુદ્ધરાજકુલોદ્ભવઃ૯ ॥

વૃદ્ધાતુગ૧૦ ત્વિશક્તિશ્ચ૧૧ પ્રજારાગી૧૨ પ્રજાગુરુઃ૧૩ ॥ ૨૬ ॥

સમર્થનઃ પુમર્થાનાં ત્રયાણાં સમમાત્રયા૧૪ ॥

કૌશલાન્૧૫ સત્યસંધશ્ચ૧૬ ચરદ્ગ્૧૭ દૂરમંત્રદક્૧૮ ॥ ૨૭ ॥

આસિદ્ધિકર્મો૧૯ યોગી ચ૨૦ પ્રવીણઃ શસ્ત્ર૨૧ શાસ્ત્રયોઃ૨૨ ॥

નિગ્રહ૨૩ નુગ્રહપરો૨૪ નિર્લેષો દુષ્ટશિષ્ટયોઃ ॥ ૨૮ ॥

ઉપાયાર્જિતરાજ્યશ્રી૨૫ દાનશીલો૨૬ ધ્રુવંજયી૨૭ ॥

ન્યાયપ્રિયો૨૮ ન્યાયવેત્તા૨૯ વ્યસનાનાં વ્યપાસકઃ૩૦ ॥ ૨૯ ॥

અવર્ણ્યવીર્યો૩૧ ગાંભીર્યો૩૨ દાર્ય૩૩ ચાતુર્યભૂષિતઃ૩૪ ॥

પ્રણામાવધિક્રોધઃ૩૫ સાત્વિક૩૬ સ્તાત્વિકો નૃપઃ ॥ ૩૦ ॥

અન્ધારભમાં વિશેષ ઉપયોગી બાણીને પ્રથમ રાજા તથા મંત્રિના

આભાષિત શુભ અને કેટલીક શિક્ષાઓ નિરપણ કરી છે, શુભ વક્તવ્ય સુક્ત, જોડ વગરનો, શરીરે રૂપાળો, મંદરહિત, આગળની, યગરનો, રૂપાળો, કળાવાન, શુદ્ધ ગંજકુલનું 'બીજ', દેહાની મેદા કરનારો અને 'અભિવર્ગો, પ્રમળપ્રીતિ રાખનાર, પ્રમળો નો રનામી, સમાન અગથી પુરુષના ધર્મ, અર્થ તથા કામ એ ત્રણે પુરુષાચરને અમર્થન કરનાર, ભગવદ્ગો, વચન પાળનારો, જાણુઓ મા ન્દત તપામ રાખનાર, દૂર દેવી, કાયસિદ્ધિ પર્યં કામ કરનાર, ઉદ્યા ગી, નમ્ર તથા સાસ્ત્રમા પ્રીતિ' દુષ્ટ તથા નિષ્ટને નિમિત્ત અને અનુ અ કરનારો તત્પર, લાચ નહિ લેનારો, ઉપાયથી ગળ્લલદમીની ઉત્ત ગત્તર દિદિ કરનારો, તાત્પર્ય અનુસરનારો, ન્યાયપ્રિય, ન્યાય લેતા, અસનાને દેહનારો, પુકાળ બગવાળો, ગભીર, ઉદાર, અતુર, ક્ષમા માગના સુધી કોઈ કરનારો, સત્વગુણી તથા તત્ત્વવિદ્યાને જાણનાર, એ દના શુભનાળો રાગ નામે જોષ્ય

નૃપાણા નિયમશિક્ષા

દેવાન્ ગુરુન્ દ્વિજાશ્ચૈવ કુલ્પજ્યેષ્ઠાંચ લિંગિન ॥

ત્રિદાય ભવતાન્યેષા ન વિધેયા નમસ્કૃતિ ॥ ૩૧ ॥

ન સૃષ્ટ કાપિ ભોક્તવ્ય નાન્યેન સહ ભોજનમ્ ॥

ન શ્રાદ્ધભોજન કાર્ય ભોક્તવ્ય નાન્યવેશ્મનિ ॥ ૩૨ ॥

અગમ્યાસૃશ્યનરીણાં વિધેયો નૈવ સંગમ ॥

પરેણ ધારિત વસ્ત્ર નો ધાર્ય ભૂષણ તથા ॥ ૩૩ ॥

शयनं परशय्यायामासनं च परासने ॥

परपात्रे भोजनं च वर्जयेत्सर्वदा नृपः ॥ ३४ ॥

नैवारोप्या गुरुन्मुक्त्वा स्वशय्यासनवाजिषु ॥

स्वे रथे वारणे चैव पर्याणिक्रोडण्व च ॥ ३५ ॥

कांजिकं कथितान्नं च यवान्नं तैलमेव च ॥

न भोक्तव्यं कचिद्राजा पंचौदुंबरजं फलम् ॥ ३६ ॥

देव, गुरु, आसलु, कुलवृद्ध तथा साधु ऐरला सीवाय राज्ञ्ये
शरते नभस्कार करवो नहि, द्वाधेय्ये श्पशं करेखु अत्र तेजे भावुं नहि
तेम द्वाधेय्ये भेगां जमवा भेसवुं नहि आधनु अत्र जमवु नहि, पाण्डे
देव पलु जमवा न भेसवु. नहि गमन करवा योग्य अने अडकी न
शक्य तेवी श्रीय्याने सग राज्ञ्ये करवो नहि भीन्नये पेहेरेखु
वत्र तथा धरेखु राज्ञ्ये न पेहेरेखु. पारकी शय्यामां सुवुं नहि, भी-
जना आसनपर भेसवु नहि, अने पारका वासलुमा जमवानु सर्वना
न्याग करवु, पोताने भेसवाना आसन शय्या धाटा रथ हाथी विगेदे
वाडनेपर गुरु जन सिवाय राज्ञ्ये भीजने भेसावु नहि द्वाधे,
द्वाहेखुं अत्र, जव तेख अने पांये उदयर गतिना ऽग ऐरला अत्र
गन्तये भक्षलु करवां नहि

नृपाणां नीतिशिक्षा ॥

अपराधसहस्रेऽपि योपिद्विजतपस्विनां ॥

न बध्नी नांगविच्छेदस्तेषां कार्यः प्रवासनम् ॥ ३७ ॥

देवद्विजगुरुणां च लिङ्गिनां च सदैव हि ॥

અયુત્થાનનમસ્કારપ્રભૃત્યા માનમાચર ॥ ૩૮ ॥
 ધર્માયકામાન્ સંદધ્યા અપોત્તમચિરોધિતાન્ ॥
 પાલયસ્વ પ્રજા સર્વા સ્મૃત્વા સ્મૃત્વા ક્ષણે ક્ષણે ॥૩૯॥
 મત્તિભિ સેવકૈશ્ચૈવ પીડ્યમાના પ્રજા નૃપ ॥
 ક્ષણે ક્ષણે પાલયેથા પ્રમાદ તત્ર માચર ॥ ૪૦ ॥
 દક્ષ્યા ન લોભત કેચિન્ન ક્રોધાન્નાભિમાનત ॥
 દોષાનુસારી દંડઃ વિધેય સર્વદા ત્વયા ॥ ૪૧ ॥
 હિત્વાલસ્ય સદા કાર્યે નૌત્યા કોપસ્ય વર્ઠનમ્ ॥
 પ્રજાયા પાલન નીત્યા નૌત્યા રાષ્ટ્રહિત પુન ॥ ૪૨ ॥
 કદાપિ ન હિ મોક્ષો નીતિમાર્ગો હિતેન્દુભિ ॥
 સ્વાધ્યાયવર્જિતો ભૂપ રહામુત્ર ચ દુઃસ્વભાક્ ॥ ૪૩ ॥

ચતુર્થ -

દુષ્ટમ્ય દંડ સુજનસ્ય પ્રજા
 ન્યાયેન કોદસ્ય ચ સમશુદ્ધિ ।
 અપદ્મપાતો રિપુરાપ્દરક્ષા
 પંચેષ્વ યજ્ઞા કથિતા નૃપાણામ ॥ ૪૪ ॥

શ્રી, શામિય શ્રી તપસીઓએ અનેક અપાપ ન્યા હોય
 તમ જ્ઞા માગી નાખવાની અગ અગ છેલ્લાની નીતી ની નિદિ
 પા તેમને દગ નીમવ મના દેવ શામિય શ્રી તપા સા
 શ્રી મામા વર્તનમસ્કાર વગેરે આગ મમ શ્રી માન આપવુ
 તમ અર્થ તથા કામ એ વગેરે પુણ્યમા પાપ વિગેરે ન આપે
 મોતી મીને માધવા દાને દાને નમનએ સધાની પ્રાપ્તિ પા શ્રી
 નમઃ પાપા કરુ મરિચી તથા મેરમથી પીતી પ્રમદએનુ ૧૩

કરવામા જરા આગમ કરવું નહિ વળી હું રાજા! જોમ, —કોય તથા અભિમાનથી કોઇનો દંડ કરવો નહિ. પણ હમેશાં તેમના ગુનાના પ્રમાણમાં શીક્ષા કરવી પોતાનું હિત ઇચ્છનાર રાજાઓએ પ્રજા પાસન દેશ આપ્તાદી તથા પૈસાનો જમાવ નીતિથી કરવો; કદી પણ તેણે ન્યાય માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. અન્યાય કરનાર રાજા આ જોક તથા ૫૨ લોકમા દુ.ખ ભોગવે છે. કહ્યું છે કે —અપરાધિને દંડ, સત્પુરુષને સન્ધાર, ન્યાય માર્ગથી ભંડારનો વધારો, અપદ્મપાત તથા શત્રુઓથી દેશનું રક્ષણ એ પાત્ર રાજાઓના યત્ન હવા છે.

અંગરક્ષાન્સૌવિદલાન્ મંત્રિણો દંડનાયકાન્ ॥

સૂપકારાન્ દ્વારપાલાન્ કુર્યાદ્વંશક્રમાગતાન્ ॥ ૪૫ ॥

વર્જયેત્સૃગયાં ઘૃતં વેશ્યાં દાસીં પરસ્ત્રિયઃ ॥

સુરાં વવનપારુષ્યં તથા ચૈવાર્થદૂષણમ્ ॥ ૪૬ ॥

વૃથાર્થદંડપારુષ્યં વાઘ્યં ગીતં તથાધિકમ્ ॥

નૃત્યાવલોકનં ભૂયો દિવા નિદ્રા ચ સંતતમ્ ॥ ૪૭ ॥

પરોક્ષનિંદા વ્યસનાન્યેતાનિ પરિવર્જયેઃ ॥

ન્યાયાન્યાયપરામર્શે નીરક્ષીરવિવેચને ॥ ૪૮ ॥

ન પક્ષપાતો નોદ્દેગસ્ત્વયાં કાર્યઃ કદાચન ॥

સ્ત્રીણાં શ્રીણાં વિપક્ષાણાં નીચાનાં રસિતાગસાં ॥ ૪૯ ॥

મૂર્ખાણાં ચૈવ લુબ્ધાનાં મા વિશ્વાસં કૃથાઃ કચિત્ ॥

દેવગુર્વારાધને ચ સ્વપ્રજાનાં ચ પાલને ॥ ૫૦ ॥

પોષ્યપોષણકાર્યં ચ મા કુર્યાત્પ્રતિહસ્તકાન્ ॥

કાર્યઃ સંપદિં નોત્સેકો ધૈર્યહેદો ન ચાપદિ ॥ ૫૧ ॥

ઘતદ્વયં નિગદિતં વુધૈરુત્તમલક્ષણમ્ ॥

શાસ્ત્રદીનૈઃ પ્રપામોજ્યૈઃ પ્રાસદૈશ્ચ જલાશયૈઃ ॥ ૫૨ ॥

શત્રુ, નીચ તથા દારૂના અપગધિઓ અને મૂર્ખ તથા દાંભીઓને પણ કદી વિશ્વાસ કરવો નહિ. દેવ તથા ગુરૂની એવા, પ્રગ્નનું પાલન અને પોષ્ય વર્ગના પોષણનું કામ ખીમ્મના હાથમાં સોંપવું નહિ. સંપત્તિ સમયમા છટ્ટી જવું નહિ તેમ વિપત્તિમાં ધીરજ ન છોડવી; એ બેઉ લક્ષણ વિદ્વાનોએ ઉત્તમ ગણેલાં છે. યશને કરવાવાળા તથા અસમ્ય શાસ્ત્ર, દાન, ભોજનશાળાઓ, પગ્યો, પ્રાસાદો તથા જળાશયોથી પૃથ્વીને શણગારવી. શત્રુઓના વંશજોનો નિર્મૂલ કરવો, મિત્રના વંશનું પોષણ કરવું; ત્રણ શક્તિઓ, ચાર ઉપાય, સાત અંગ, અને ત્રિવર્ગ એટલાંનું પ્રયત્નવડે નિરંતર રક્ષણ કરવું. ઉ-સાહ, મંત્ર તથા બળ એ ત્રણ શક્તિઓ કહેલી છે. સામ, દામ, દંડ તથા ભેદ એ ચાર ઉપાય છે, અને રામી, પ્રધાન, મુહુર્ત, કોશ, રાષ્ટ્ર (દેશ) કીડા તથા સૈન્ય એ રાજ્યોનાં સાત અંગ છે. કેટલાક પ્રકૃતિને રાગનું આઠમું અંગ ગણે છે સધિ વિગ્રહ, યાન, આસન, આશ્રય અને ઠંધીભાવ એ છ ગુણોને રાજ્યના સ્તંભની રૂપમા આપેલી છે. મારા તારાની અપેક્ષા વિના સર્વ પ્રગ્નનું પાલન કરવું; દુષ્ટ, પ્રગ્ન પીડનારા, રાજ્યાલિલાપી, દેવ ગુરૂનો નાશ કરનારા, શત્રુ અને ચોરોને મારી નાંખવા. લાયક લેનારા અધિકારીઓને હમેશા શિક્ષા કરવી. રાજન્! તારે દૃઢપણે રહી ઉપર બતાવેલી શિખામણુ ધારણ કરવી. અને જેમ બને તેમ પોતાની સઘળી પ્રગ્નઓ સુખથી રહી શકે તેમ કરવું.

મંત્રિગુણા:

કુલોત્ત કુશલો ધીરો દાતા સત્યસમાશ્રિતઃ ॥

ન્યાયૈકનિષ્ઠો મેધાવી શૂરઃ શાસ્ત્રવિવક્ષણઃ ॥ ૬૧ ॥

सर्वव्यसननिर्मुक्तो दडनीनिविशारद ॥
 पुण्यान्तरविज्ञाता सत्यासत्यपराक्रम ॥ ६२ ॥
 कृतापराधसौदर्ये शत्रावपि ममाशय ॥
 धर्मकर्मरत्नो नित्यमनागतविमर्शक ॥ ६३ ॥
 अयास्तिक्यादिमतिषु चतसृष्वपि वरुधी ॥
 भक्त पद्मदर्शनेष्वेव गुरुदेवाद्यपासक ॥ ६४ ॥
 नियमाचारनिरत पापकर्मपराङ्मुख ॥
 सदा विचारयेद्यथा क्षीरनीरविवेचनम् ॥ ६५ ॥
 कुञ्जरमागत मात्र नृपयोग्यमुदीरयेत् ॥
 ईदृश पुण्यो मर्त्री जायते राज्यवृद्धिदम् ॥ ६६ ॥

सर्वव्यसनात्पुनः शत्रोः, धीश्वरान्, मनेश्वरी, सत्यादी, न्यायी,
 बुद्धिमान् गरी, शास्त्रज्ञे ज्ञाना वागे नियमसनी, दडनीतिने न
 पुना पु प परीक्ष, सत्यामन्य ज्ञानाभा' पगदभी, भिन तथा ननुना
 अनाभा अमान आशनाणे, धर्म दर्पभा गुण, दुमेरा मनि
 'पने मिया ज्ञाना आगितभ्य आनि आग प्रानी बुद्धिभा' दृ
 नृपिवागे पद रीने अज्जनारो, गु तथा देवादिनो उपास,
 मनाग पागनागे, पाप कर्म यक्षि विमुञ्च, तीर तथा नीरनी चे
 नन न्यापने निगागनाग, न पगपगथी आनता आनेवा येन्य
 भाग अनानना जेदवा गुण युक्त मरी लयने वृद्धि ननागे
 थाय ८

मन्त्रिशिक्षा .

मोघालोमात्तयोत्सेकाद्वर्षादपयि वर्त्तनम् ॥
 वर्जनीय सन्मार्गैर्वान्य निय यथाहितम् ॥ ६७ ॥

વ્યવહારે ન કસ્યાપિ પક્ષઃ કાર્યસ્ત્વયાનથ ॥

પ્રજાહિતૈકનિષ્ઠત્વં ધારણીયં નિરંતરં ॥ ૬૮ ॥

પરામર્શં વિધાયોચ્ચૈઃ રાજ્યાંગેષુ ચ વૈરિષુ ॥

તથા કાર્યં યથા સ્વામિકાર્યે હાનિર્ન જાયતે ॥ ૬૯ ॥

ક્રોધથી, લોભથી, ઉન્મેષથી અથવા દર્પથી મંત્રિએ અવગે માર્ગે કદિ યાત્રવું નહિ, રાજ્યનું જે પ્રદારે હિત થાય તેજ પ્રદારે મંત્રિએ યોગ્યનું હે પાપરહિત । વ્યવહારમાં તારે ક્રોધનો પણ પક્ષ કરવો નહિ, નિરંતર પ્રગ્નના હિત તરફજ લક્ષ રાખવો. રાજ્યના અંગો તથા શત્રુઓના વિષયમાં પુખ્ત વિચાર કરી જેમ રાજ્યને હાનિ ન થાય તેમ વર્તવું

પૂર્વોક્તાચરિતફલમાહ.

નૃપામાત્યૌ યદિ સ્યાતાં પૂર્વોક્તગુણધારકૌ ॥

તદા પ્રવર્તતે નીતિર્ન ચ સ્યાદ્ દ્વિવદાગમઃ ॥ ૭૦ ॥

પૂર્વોક્તશિક્ષયા યુક્તઃ પ્રાતસ્તથાય ભૂપતિઃ ॥

મંગલાતોચનાદેન સ્મરેત્પંચનમસ્કૃતિમ્ ॥ ૭૧ ॥

કૃત્વા પ્રામાતિકં કૃત્યં સ્નાત્વા ગત્વા જિનાલયે ॥

જિનમર્તિકં વિધાયોચ્ચૈઃ પરિચ્છદસમાવૃતઃ ॥ ૭૨ ॥

ગુરુશ્ચેત્તર્હિ તત્પાદનર્તિ કૃત્વા તદગ્રતઃ ॥

સ્થિત્વા તદ્દેશનાં શ્રુત્વાભિયુક્તઃ સુસમાહિતઃ ॥ ૭૩ ॥

આગત્ય ચ સમામધ્યે સ્થિત્વા સિંહાસને તતઃ ॥

મંત્રિયુક્તપાર્થિવઃ સર્વરાજચિન્હસમન્વિતઃ ॥ ૭૪ ॥

પદ્યેત્સભાગતાન્સર્વાન્ રાજ્યકર્માધિકારિણઃ ॥

સેનાપતિતલારક્ષપ્રભૃતીંશ્ચ ચરાનાપિ ॥ ૭૫ ॥

લખ્યાનિ સ્વકર્માણિ ચૈવા પ્રસ્તાવયોગત ॥

કથ્યન્તે ડ્રવ્ર યથા પ્રોક્તાન્યાગમે નૌતિકોવિદૈ ॥ ૭૬ ॥

પરે દર્શાવેના ગુણયુક્ત ગળ તથા પ્રમાન જે ગન્યમા દોષ
યા નીતિનો પ્રચાર થાય છે, તેના ગન્યમા નવુઓ આવી રાના
નથી ઉદ્ધતીનિવાળા ગળએ મગણાડીના ના માલગનાજ
પ્રાણમામા જેનો ઉગી પચપચેનીના નમકાગને મલાગના પત્રી તેણે
ન્યાન હરી પ્રમાણકુ કર્મ આચરી પોતાની મરાગી સહિત નિનમદી
મા જઈ ઉચ્ચ પ્રાણી લક્ષિ આગી શુઝ નજ- દોષ તો તેના
ગણમા નમકાગ કરી આવગાનતાથી તેમની આગળ ગોગ આસનપગ
મ ॥ તેના મામણી પત્રી મરાગા ગજર ચિન્હ ધાગ્યુ ફેના ગન
ગ્ય મરિ મરિ (ફચેગી)મા જુગુ ગન્ય સમામા બીગજેના મેનાપતિ
ની આગલી જગુઓ મુનીના મરાગા નોગ ગર્ગને તપામવા પ્રચુત
વિષય છે માટે નીનિશાત્રનોએ આગમ-શાત્રમા ફેના એમના લગભગ
ઓ મ્મ અને ફેવાશે

સેનાપતિલક્ષણાનિ ॥

તથા—

સેનાપતિમૈત્રદક્ષ યશોરાશિર્મહાત્મ ॥

સ્વમાયત સન્નાતમસ્તેજસવી સાત્ત્વિક ઝુચિ ॥ ૭૭ ॥

યથનાદિલિપૌ દક્ષો ય્વે ડ્રમાયત્રિશારદ ॥

તત્તો ય્વે ડ્રમધૃતિષુ સામદામાધુપાયદ્ ॥ ૭૮ ॥

વિચારપૂર્વકમાપો યથાવસરધાગ્વિદ્ ॥

ગંભીરમધુરાલપી નૌતિશાસ્ત્રાર્યકોવિદ્ ॥ ૭૯ ॥

જાગરુકો દૌર્ધ્યદુર્ગી સર્વેશાત્રદ્વજધમ ॥

જ્ઞાનયુક્તવિધિશ્ચકલ્યુહાવ્યુહવિશેષવિત્ ॥ ૮૦ ॥
 સાવહેત્યસ્યાપિ તૂર્ણ દંભાદંભાદિભાવવિત્ ॥
 પ્રત્યુત્પન્નમતિર્ચોરોડમૂઢઃ કાર્ય્યશતેષ્વપિ ॥ ૮૧ ॥
 સ્વામિભક્તઃ પ્રજાગ્રેષ્ઠઃ પ્રસન્નનયનાનનઃ ॥
 દુર્દર્શનો દ્વિપાં વીરરસાવેશે ભયંકરઃ ॥ ૮૨ ॥
 લંચાદિલોભાનાકૃષ્ટઃ સ્વામિકાર્ય્યેકસાધકઃ ॥
 સલ્લક્ષણઃ કૃતજ્ઞશ્ચ દયાલુર્વિનયી નયી ॥ ૮૩ ॥
 જેતવ્યવંયે નિમ્નોઞ્ચજલશૈલાદિદુર્ગવિત્ ॥
 નાનાવિપમદુર્ગાણાં ભંગાદનાદિમર્મવિત્ ॥ ૮૪ ॥
 સંધાને પ્રતિભિન્નાનાં સંહતાનાં ચ ભેદને ॥
 ઉપાયજ્ઞો પ્રયાસેન દ્વિપતૈવં દ્વિપં જયેત્ ॥ ૮૫ ॥

સેનાપતિ ડાહ્યા, ળળવાન અને અનેક યશ સંપાદન કરેલા હોયો
 જ્ઞેષ્ઠ, હમેશા ગમ્મ મીઝજનો, તેજસ્વી, સત્વશુભી, પવિત્ર, યવન
 આદી અનેક લીપીયોને લખી વાંચી જાણનાર, મ્હેન્દ્ર ભાપાઓનું
 જ્ઞાન ધરાવનાર, મ્હેન્દ્રાદિ અન્ય વાણુને સામ દામાદિ નેદથી વશ
 કરનાર, અવસરને જાણે તેવી વિચાર પૂર્વક જોલનાર અને અવચરે-
 ચિત વચનને જાણનારો, ગભીર મીઝી મીઝી વાતો કરેનારો. નીતિ-
 શાસ્ત્રને સંપૂર્ણ જાણનારો, પડિત, જગડક, દીર્ઘદર્શી સર્વ શાસ્ત્રને
 જાણનાર, યુદ્ધમાં ચક્ર વ્યૂહાવ્યૂહાકાર સંન્યતે જોહવવામા કુશળ અને તેના
 ભેદને જાણનારો, આકાર શુભ મનુષ્યના કપટના તેમજ પ્રમાણિકપણાના
 અભિપ્રાયને જાણનારો, સમય સૂચકતાવાળો, ચોરના જેવી દષ્ટિવાળો,
 સંકડો કાર્યમાં પણ ચાલાક, ગજ્યભક્ત, પ્રજાપ્રિય, પ્રસન્ન નેત્ર તથા
 મુખવાળો, શત્રુઓને તાપ ઉપજાવે તેવા દેખાવવાળો. વીરરસના
 આવેશમાં ભયકર લાગે તેવો, લાંચ વગેરે લાલચોથી સેનામાય નહિ

તેવે પોતાના સ્વામીનું કાર્ય સાધવામા કુશળ, સત્તા લક્ષણવાળો,
 કૃતચીત્તો હોય, ન્યાયો, જીતના યોગ્ય પ્રદેશની નીચી, ઉચી જ
 માન, જનાશયો, ઈનાદિ કીર્તિઓ વગેરેને જાણવાનાળો, અનેક પ્રમારે
 વિષમ ગણાવના કિ-લાઓને રીંગીતે તોડના અથવા જીતના, તેના મર્મને
 જાણનાર, શત્રુઓને સધી કરાવાના અને મિત્રોને તુટ પાડનાના ઉપા
 યોને જાણનાર, શત્રુને શત્રુઓવડે પ્રયાસથી જીતનાર એટલા શુભવાળો
 મે ॥પતિને યોગ્ય છે

સેનાપતિશિક્ષા

ત્વયા પરબલાવેશો બુદ્ધ્યા બાહુરલેન ચ ॥

ભજનાયો વિધેયો ન વિશ્વાસ કસ્યચિત્ પર ॥ ૮૬ ॥

પરસ્ય મડલ પ્રાપ્ય કાર્યો નાનવધાનતા ॥

અરપે ડપિ પરસૈન્યે ચ મહાન્ કાય ઉપજમ ॥ ૮૭ ॥

વ્રશ કાલં વલ પક્ષ પેદ્ગુણ્ય શક્તિસગમ ॥

વિલોક્ય ભવતા શત્રુરમિયોજ્યો ન ચાન્યથા ॥ ૮૮ ॥

સ્વમ્વામિન જયો દેય કાય સ્વપ્રાણરક્ષણ ॥

વૃદ્ધનાયકમુત્તૃષ્ટમિત્યેવ શિક્ષયેદુર ॥ ૮૯ ॥

બુદ્ધિમગ્ધી દિવા જા મગ્ધી શત્રુ લગ્નકરને પોતી પાડવું શત્રુ
 માનો ભરોશો ખરો નહિ પરગણ્યમા જાળને જા પછા ગાદિલ થવું
 હિ યા- પણ શત્રુનું એ ય જોઈ મોગે ઉપદ્રમ કરી રાખવો દેશ,
 જા નન્ય, પક્ષ પેદ્ગુણ તથા શક્તિ જોઈને શત્રુઓ ॥ સાથે લગ્ન
 રાગ રિત્યાર યુદ્ધ કરવું નહિ પોતાના રાજ્યને લગ્ન આપવો અને પોતાના
 પ્રાણ રક્ષા કરવું એ પ્રમારે ઉત્તમ દડનાયકો શુભ ગીતર છે

સામાન્યતઃ સર્વેષાં કર્માધિકારિણાં તત્કર્મ- બોધિકાઃ શિક્ષાઃ

કુલીનાઃ કુશલા ધીરાઃ શૂરાઃ શાસ્ત્રવિશારદાઃ ॥

સ્વામિભક્તા ધર્મરતાઃ પ્રજાવાત્સલ્યશાલિનઃ ॥ ૧૦ ॥

સર્વવ્યસનનિર્મુક્તાઃ શુચયો લોભવર્જિતાઃ ॥

સમાશયાશ્ચ સર્વેષુ નૃપવસ્તુસુરક્ષકાઃ ॥ ૧૧ ॥

પરાપેક્ષાવિનેર્મુક્તાઃ ગુરુભક્તાઃ પ્રિયંવદાઃ ॥

મહાદાયા મહાભાગ્યાઃ ધર્મે ન્યાયે સદા રતાઃ ॥ ૧૨ ॥

અપ્રમાદાઃ પ્રસન્નાશ્ચ પ્રાયઃ કીર્તિપ્રિયા અપિ ॥

કર્માધિકારે યોગ્યાઃ સ્યુર્ગીદૃશાઃ પુરુષાઃપરે ॥ ૧૩ ॥

इतिसामान्यतःसर्वेषांकर्माधिकारिणालक्षणानि

स्वामिना यदि यत्કर्म न्यस्तं विश्वासतस्त्वयि

अत्र प्रमादो नो कार्यो विवेक्यं स्वामिवाञ्छितम् ॥ १४ ॥

प्रजा न पीडनीयास्तु स्वयं पन्तुर्न कर्म च ।

अज्ञेयं न याद्विनં न हेयं सत्यमुत्तमम् ॥ १५ ॥

प्रजाधने नृપસ્રે ચ ન કાર્યો કર્હિચિત્સ્પૃહા ।

પવ શિક્ષા સદા દેયા સર્વકર્માધિકારિષુ ॥ ૧૬ ॥

હુવે સામાન્યથી સર્વ રાજ્યકારભાગીઓના લક્ષણો ક-

હે છે—કુલીન, કુશળ, ધીર, શુરવીર, શાસ્ત્રજ્ઞ, સ્વામીભક્ત ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાળા પ્રજાનું ભક્તું આહવાર, સર્વ વ્યસન રહિત, પવિત્ર, નિર્દોષી, સર્વ પ્રયે સમભાવવાળા, રાજની વસ્તુઓનું રક્ષણ કરવાવાળા પારકાની આશા નહિ રાખનારા, પ્રિય બોલનારા, મહાશય, ભાગ્યશાસી, સર્વદા

ધમ તથા ન્યાયો અનુરાગી, આજસ વગરના, આનંદી, બાધા કી
 ર્તિના જુગ્મ્મા, એટલા ગુણનાના પુરો રાજની નોમરીમા રહ્યા દોમ્ય
 છે, સધળા નોમર વર્ગના એ સામાન્ય લક્ષણ દર્શાવેલા સ્વામિએ નિશ્ચય
 સથી જે કામ માગ્યુ તેમા પ્રમાદ ન કરતા તેની ધર્યા પ્રમાણે અ
 વરમ કરતુ પ્રગતે પિડની હિં અને રાજનુ કામ બગાડતુ નહિ, ન્યા
 યથી ધન મેળવવુ, કોઇ દિવસ સર્વોપરી સત્યને ઠોડતુ નહિ પ્રગત તથા
 રાજના ધનપર કિં જરૂર કરી નહિ ઉપર પ્રમાણે સવ નોમર વ
 ગને સ । તીખામણ આપની

દૂતલક્ષણાનિ

મદ્યમ્લકદ્રુતિકેષુ વાગ્મેદેષુ વિવક્ષણા ॥

ઔપત્તિકશદિર્ધાયુક્તા શીઘ્રકાર્યત્રિધાયિન ॥ ૧૭ ॥

ચિનીતા સ્વામિમત્તાશ્ચ સ્વામિકાર્યકતત્પરા ॥

સવમાપાસુ દક્ષાશ્ચ પ્રાયેણ સ્યુદ્વિજાદ્યરા ॥ ૧૮ ॥

ગી, ખા, તીખી તથા કાલી એ ગામ ના ના નોમરો વિ
 ચક્ષણુ મમય ગુણના આગી જુદી વાગી, શીઘ્ર માર્ગ ૨ । ન, વિનય
 વાગી, સ્વ મિત્રના, ધર્યા ॥ કામમા તત્પર, નવની બારાએ ના જ્ઞાન
 વાગી ૨ । તાવા જોડે પાછું કરીને દુન આગી ૧૨ દોડી ૨

સ્વસ્વામિને વૃથોસાર્થો ન દ્રેયો રમસાકદા ॥

પરપ્રસાર્થો નાપેક્ષ્યં કાર્યં સત્યનિરુદ્ધમ્ ॥ ૧૯ ॥

સ્વામિમત્તાપસંદૃષ્ટિં કાર્યાં સઘત્ર ચ ત્વયા ॥

જ્ઞાત્વાન્યમાર્થં ન જ્ઞાત્યં યત્પ્રત્યસ્વામ્યર્થસાચકમ્ ॥ ૨૦ ॥

તેજા વિજ્ઞાન સમ્યક્ થુવા મંત્રિયુતા નૃપ ॥

હિતાહિતં વિવિચ્યાથ કુર્યાદ્રાષ્ટ્રહિતં ભૃશં ॥ ૧૦૧ ॥

इत्याचार्य श्रीहेमचन्द्रविरचिते चौलुक्यवंशभूषणकुमार-
पालशुभ्रवित लब्धहेजीतिशास्त्रे भूमिकाभूपालादिगुणवर्णनोनाम
प्रथमाऽधिकारः ॥ १ ॥

ઉતાવળથી પોતાના સ્વામિને ખોટો ઉત્સાહ કદી આપવો નહિ,
પારકી મેલેરખનીની કદી આશા ગળવી નહિ, સ્વામિ પાસે ખરેખર
કદી દેવ પોતાના રાગના પ્રતાપની સર્વ સ્થળે અત્યંત વૃદ્ધિ કરવી.
શ્રીમનો ભાવ જાણી લઈ જેથી સ્વામિનો અર્થ સંધાય એટલું જ ક-
હેવું. પ્રધાન સાથે રાજ્યને પાણુ એ દુતોણુ વિજાપન રૂડે પ્રકારે સા-
ભાગી હિતાહિતનો વિચાર કરી દેશણુ અત્યંત હિત થાય તેમ કરવું.
ચૌલુક્ય વંશના ભૂપણુ રૂપ કુમારપાળ રાજ્યને સાભળેલા અને આ-
ચાર્યશ્રી હેમચંદ્રે એલા અર્હન્નીતિ શાસ્ત્રમાંથી ભૂમિકા તથા ભૂપાલ
છત્યાદિ પુરૂષોના ગુણના વર્ણન રૂપ આ પ્રથમ અધિકાર થયો.

जगन्नाथं सनाथं चाद्भुतलक्ष्म्योज्जितप्रभं ॥

प्रत्यहनाशने दक्षमाजितं समुपास्महे ॥ १ ॥

पूर्वाधिकारं यत्प्रोक्तं हिताहितविचारणं ॥

नीतिप्रवर्तनं कृत्यं भूपालस्य तदुच्यते ॥ ૨ ॥

આચર્ય યુક્ત લક્ષ્મીથી શોભિતા એવા અને દરેક વિધને નાશ
કરવામા કુશળ એવા કૃપાળુ નગવત્તા નાથ અજિત ભગવાતને હું ઉપા-

સુધુ પ્રથમના અધિધરમા એમ કહી ગયા કે હિન્દુત્વને વિચાર કે
રહે તેના સબધમા નીતિના પ્રવર્ત ૧૩૫ ગમ્મનુ કાર્ય કહે છે

તત્રાદો નૃપેણ વિચારણા કુત્ર કથ કૈશ્વ કર્તવ્યેત્યાહ ॥

પ્રથમ ગમ્મનુ ક્યા ગ્યગમા, ની રીતે અને ખની માથે વિચાર
કરે તે બતાવે છે

ઉદ્યાને વિજને ગત્વા મસાદે વા રહ'સ્થિતઃ ॥

મત્રયેન્મત્રિભિર્મત્ર ભૂયઃ સ્વસ્થ' સમાહિતઃ ॥૩॥ યતઃ—

મત્રભેદે કાર્યભેદ. પાર્થિવાના મજાયતે ॥

સ્ત્રોમત્રણેઽગ્નિલાન્ મત્રભેદકાશ્નપસારયેત્ ॥ ૪ ॥

મનુષ્ય વગરના હિવાનમા કિંવા મેહેલના એકાન્ન ભાગમા જઈ
ગમ્મનુ મનિઓની માથે મેમી સાવધાનતાથી અને સ્વચ્છ ચિત્તથી
વાગવા સનાદ વિચારી વાત પુટવથી ગમ્મનુ કાર્ય બગડે છે,
માટે બીજાને વાત કહીને એના મધમા આડિયાઓને આસપાસથી
મની મુશ્વા

વિચારાનન્તર નીત્યા રાષ્ટ્રહિતં કાર્ગ્ય । તત્ર નીતિ.કાતેતેત્યાહ ॥

વિચાર કર્યા પછી નીતિવડે દેશનુ હિત કુતુ તે નીતિ કેદતા
પ્રગરની તે દેહે છે

નીતિભિધા યુદ્ધદ્વંધ્યવદારરન્નાહતા ॥

તત્રાથા કાર્યકાલીના મધ્યાન્ત્યા ચ નિર્મતરા ॥ ૫ ॥

યુદ્ધ, દ્વંધ તથા મત્રકાગ, એ ત્રણ પ્રમ ની નીતિ છે તેમ

યુદ્ધ નીતિનો અવસરે ખપ પડે છે; અને વ્યવહાર તથા દંડ નીતિનો ઉપયોગ સતત થયાં કરે છે.

તત્ર તાયદ્યથેદેશનિર્દેશેન યુદ્ધનીતિવર્ણનાવસરેસંધ્યાદિગુણા-
નાનુપયોગિત્વાત્સ્વરૂપમુચ્યતે ॥

હવે અહીં ઉદ્દેશ નિર્દેશથી યુદ્ધ નીતિના વર્ણનનો પ્રસ્તાવ હો-
વાથી સધિ, વિગ્રહ ઇત્યાદિ ગુણોનો ઉપયોગ બાણી તેમનાં સ્વરૂપ
સક્ષણ કહીએ છીએ.

સંધેર્વ્યવસ્થા વૈરં ચ વિગ્રહઃ શત્રુસન્મુખ ॥

ગમનંયાનમાख्याતપુપેક્ષણમથાસનમ્ ॥ ૬ ॥

દ્વિશ્વા કૃત્વા બલં સ્વીયં સ્થાપ્યં તદ્દ્વૈધમુચ્યતે ॥

બાલેષ્ટસ્યાન્યધૂપસ્યાશ્રયણં સંશ્રયઃ સ્મૃતઃ ॥ ૭ ॥

ઇત્યેતે પદ્મગુણા નિત્યં ચિંતનીયા મહાશુજા ॥

કાલં વક્ષ્ય પ્રયોક્તવ્યા યથાસ્થાનં યથાવિધિ ॥ ૮ ॥

એક બીજાએ પરસ્પર વ્યવસ્થા કરવી તેનું નામ સધી, વૈર
બાધિયું તે વિગ્રહ, શત્રુના સામા જણ તે યાન; શત્રુની ઉપેક્ષા
કરી પોતાના સ્થાનમાં બેસી રહેવું તે આસન. પોતાના સૈન્યની બે
દુકડીઓ પાડી સ્થાપવી, તે દ્વૈધી ભાવ, શત્રુના બચથી ઠાણ પડોશનો
બળવાન રાખનાર અથવા લેવો તે સંશ્રય કહેવાય રાખ્યા હુમેશાં એ
છ ગુણો ચિંતમાં ચિતવી રાખવા; રામય બ્રેહ જે સ્થળે જેવા વિ-
ધિથી જેનો ઉપયોગ પડે તે પ્રયોજવા.

યત્તિચિન્નિર્વધેન પરસ્પરોપકારનિયમવન્ધવ્યવસ્થા સધિઃ ॥ ૧ ॥

કાષ્ઠપિણ્ડ સરોતથી પરસ્પર ઉપમાગના નિયમોની વ્યવસ્થા બાધથી તે સધિ કહેવાય સ હિચિધ તે સધિ બે પ્રકારનો સત્યસધિ માયા સધિ અને એક સત્ય માધ અને બીજો માયા-કપટથી સધિ

યદુક્તમ્ —

તત્રૈકઃ સત્યસધિઃ સ્યાન્નયોક્ત નાન્યથા ભવેત્ ॥

માયાસધિદ્વિતીયમ્નુ માયાયાયઃ પ્રત્યવર્તે ॥ ૧ ॥

સ ય સધિમા કહેલા કરોગે યથાર્થિત પાળવામા આગે છે વાકુ ગોસાતુ નથી અને કપટ સધિમા પ્રપચ બળ પચાય છે સ્વાર્થ મિત્રાથ યા યુક્તાયપકારાચરણ ત્રિપ્રહ ॥ ૨ ॥ પોતાનો માટે અથવા મિત્રો અથ યુક્તા અપમાન કરો તે ત્રિપ્રહ કહેવાય વકા- કિત સમિત્રસ્ય યા શત્રુ પ્રતિ સાધનાર્થગમન યાનમ્ ॥ ૩ ॥ એકના અથવા મિત્રને વધ શત્રુ ॥ પ્રતો સાધનને અથજનુ, તે પાન કહેવાય વૈનબલયતયા મિત્રાતુરોધેન વાપેત્યાસનમ્ ॥ ૪ ॥ એ યા બળને લઈ ના મિત્ર ॥ અતુરોથી ઉદેશા કરી તે આમ ॥ કહેવાય શત્રુરોધાર્થે સેનાની કતિપય વલાપિત વકતો દુર્ગવહિસ્તિપ્રદ્યતો રાજાપિ કતિચિ મેનાકલિને, દુર્ગ તિપ્રેન્ જનિ સ્વયલસ્ય ક્રિયા કરણ ક્રિયમ્ ॥ ૫ ॥ શત્રુો અટકવના માટે કટલાક લશ્કર મહિત નેનાવિપનિએ એક બાલુની કિ નાની પ્લાટ રહેતુ, અને કટલાક લ શ્કર મુખ રાખએ બીજી બાજુથી કિ નામા રહેત આ પ્રકારે લગભગના ૧ મામ પાવા નેને દેશ કહે છે શત્રુસંકટ સહાયેન્ડયા સાંપ્રતિ

કાયતિકદુઃસ્થનિવૃત્યર્થે બલવત્તરાન્યભૂપાશ્રયર્ણ સંશ્રયઃ ॥ ૬ ॥
 શત્રુથી સહ્ય નેજ સહાયતી ઇચ્છાએ તાત્કાલિક તથા અદિગ્યના
 દુઃખની નિવૃત્તિ માટે બલવાન રાજાઓનો આશ્રય લેવો તે સંશ્રય
 કહેવાય

એને ગુણા યથાવસરં યથાસ્થાનં પ્રયોગાર્હાઃ, તદેવ દર્શયતિ ॥
 ઉપર દર્શાવેલા શુભો અવસરોભિન યોગ્યસ્થાને પ્રયોજવા, તે
 બતાવે છે.

આત્મનેન્નૃપઃ પશ્યેદેષ્યદ્ભાવિકુલં શુભમ્ ॥

વિસયાળગ્યદ્દાનિ વૈ સંધિ કુર્ય્યાદ્દ્રુતં તદા ॥ ૯ ॥

બલોપાત્તિમાત્માનં તુષ્ટામાત્યાદેસંપુતમ્ ॥

યદા જાનાતિ ભૂપાલ સ્તદાકુર્યાદ્વિગ્રહમ્ ॥ ૧૦ ॥

વિપક્ષબદલનોત્સાહમૃત્સૃર્જિતં વલં ॥

પુષ્ટં પ્રકૃષ્ટં જાનીયાદીરં યાયાત્તદા નૃપઃ ॥ ૧૧ ॥

પૂર્વાર્જિજતા યદા શક્તિવલદ્દીનઃ પ્રજાયતે ॥

સામ દામ ભિદોઽયુક્ત સ્તદાસીત પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૨ ॥

રિપું વાલિષ્ટં દુર્ધર્ષં યદા મન્યેત ભૂચનઃ ॥

તદા વલં દ્વિધા કૃત્વા દુર્ગે તિષ્ઠેત્સમાહિતઃ ॥ ૧૩ ॥

આત્માનં યદિ દુર્ગોઽપિ રક્ષિતું ન ક્ષમા ભવેત્ ॥

તદા વાલિષ્ટરાજાનં ધર્મિષ્ટં સંશ્રયેદ્દ્રુતમ્ ॥ ૧૪ ॥

તત્રાપિ યદિ શંકા સ્યાત્સોપિ ત્યાજ્યો ધ્રુવં તદા ॥

નિઃશ્વક સપરે સ્થિત્વા યુદ્ધેષ્વ સમાચરેત ॥ ૧૮ ॥

જયે ચ ન્યસ્યેતે ન્યસ્મૌર્મરણે ચ મુરંગના ॥

સળવિઝમિનો કાયર્ચિતા કા મરણે રણે ॥ ૧૯ ॥

સાતથે વિગાગી જોડુ ? ન્યસ્યેતે જગ હાનિ રાવતી છે, ૫ ૭
 અવિપમા પગો નામ છે તે ગુરુત રાત્રીની સાથે મધિ કરે. આગા
 ત્વ, વિગેર મનુષ્ય તાપ અને સમુદ્ધ મહિન પાતે દોષનો શત્રુની સા
 વિમલ કરે. રાત્રીના એ પો પગ અર ક વાર્મા ક સાદ સકિતવાગુ ન્યસ્ય ૩
 અને તેજનાગુ એરી ખાતરી દોષનો અગ્રમ્ય શત્રુના સન્મુખ જતુ એ ૧ એ
 પ્રથમની ૧૧, એમા મગ અર્થી ૧૧મુ તાપ અને સમિદિન જ ૧૭
 દાપ તો ૧૧નો ઉપદ્રમ ૧ કરના મામ ૧૩, એ વગેરથી શત્રુ ૧
 વસ કરે. શત્રુ મગવ ન ૧૧ ૧ થત ૧૧૫ તેરો છે એમ જ
 જાપ તો ૧૧મ સત્તાના મન્યના જે બા ૧ કરી પાતે આવાર્થ
 મિ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ મિ ના પાત ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧
 ૧૧૧૫ તો ૧૧૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧
 સમા મ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧
 ૧૧૧ શત્રુની માપ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧
 બા ૧૧૧૫, તેમ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧
 ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧
 ૧૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧

અવ સામાન્યુપાયચતુઃકસ્વરૂપ વર્ણયેતે ॥

કાર્ત્તિક વિગાગી મામ મનેન નાદ ૫ ॥

ભિન્નતાકરણં ભેદો મિથો રાજ્યાધિકારિષુ ॥ ૧૭ ॥

દંહો હિ વધર્પ્યન્તોપકારઃ પ્રતિપંથિનામ્ ॥

સ્યાદુપાયો નરાસાધ્યે કાર્યેકાર્યોન્યથા ન ચ ॥૧૮॥

સત્કારાદરપ્રીતિસંભાષણાદિભિઃ સાંત્વનં સામ ।

સ્વર્ણેભવાજિરાજતાદિ દાનેન કાર્યસાધનં દામ ।

દ્રવ્યાદિલોભદર્શનેન વાક્ચાતુર્યેણ વામાત્યાદીનાં ।

પરસ્પરચિત્તભેદનોપાદનં ભેદઃ ।

ધનહરણવધવંધનાદિરૂપોઽપકારો દંહઃ ।

મિથ વચનથી કાર્યની સિદ્ધિ કરવી તેને સામ કહે છે, કંઈ આપીને કાર્ય સિદ્ધિ કરવી તે દામ રાજ્યાધિકારીઓમાં પરસ્પર એક બીજાને ભીન્નતા કરાવવી તે ભેદ, શત્રુને વધ પર્યંતનો અપકાર કરવો તે દડ. એ ઉપાય મનુષ્યથી અસાધ્ય કાર્યમાં કરવો; અન્યથા તેનું પ્રયોજન નહિ. આદર સન્ધાર તથા પ્રીતિ લેવા વચનથી શાન કરવું તે સામ કહેવાય. સોનું, હાથી ઘાઝા-રૂપુ વિગેરે આપીને કાર્ય સાધી લેવું, તે દામ કહેવાય; દ્રવ્યાદિકનો લોભ દેખાડી અથવા વાણીના આતુર્યથી પ્રધાન વિગેરેને શ્રેષ્ઠતા તે ભેદ, ધન લઈ લેવું; વધ કરવો, કેદમાં તાંબવું વગેરે અપકાર કરવો તે દડ કહેવાય.

અથસામદામભેદસાધ્યે યુદ્ધં નવિધેય

મન્યત્ર વિંધયમિતિ દર્શયન્નાહ ॥

સામ્ના દ્રામ્ના ચ ભેદેન જેતું શક્યા યદારયઃ ॥

तदा युद्धं न कर्तव्यं भूपालेन कदाचन ॥ १० ॥
 मंदिग्धो विजयो युद्धेऽसदिग्रः पुरुषक्षयः ॥
 मत्स्वन्येष्वित्युपायेषु भूपो युद्धं विवर्त्तयेन् ॥ १० ॥
 सामादिभित्तयासाध्ये त्वनन्यगतिको नृपः ॥
 युद्धे प्रगतिकामः स्यान्न तन्मृत्युमुच्यते ॥ ११ ॥
 पूर्वं संप्रप्यते दृढधनुर्भुज उदाररीः ॥
 विषयः पृथ्वीभावगमागमपरीक्षणे ॥ १२ ॥
 सोऽपि गन्वाथ मर्गः पूर्वं वार्ष्णेनिवेत्येन ॥
 नदमिदं पुनरूयात्तन्मृत्युं तत्तथा कटु ॥ १३ ॥
 मिदामिदं तन्मार्गं भ्रातृणैर्गतिनेन च ॥
 मर्त्यवित्ताभिप्रायं वृत्ताक्तिं च सर्वथा ॥ १४ ॥
 बुद्धिभक्तिं वृत्ताक्तिं निर्गम्य गमनं तथा ॥
 मर्त्यं ज्ञानं वृत्ताक्तिं यथावत् स्यामिन् एतेन ॥ १५ ॥
 दूतद्वारेण यत्र शतं परोपारं समाप्ते ॥
 तत्र मर्त्यं गच्छेत् मर्त्यं यत्र भूयः ॥ १६ ॥
 तथा कुर्यात्तथा न स्याद्विग्रहो वदनाश्रितः ॥
 केनापि नानिमार्गेण मनोऽप्य परमपति ॥ १७ ॥
 यदि केनाप्युपायेन परमपति नो गणम् ॥
 तथा वीर्यं मिथः सार्वभौमं युद्धार्थं वागतां भवेत् ॥ १८ ॥

बलिष्ठेन न योद्धव्यं बलिष्ठाश्रयणं विना ॥

तद्युद्धेन जयः प्रायः क्षयश्चानुशयः सदा ॥ २९ ॥

हीनेनापि न योद्धव्यं स्वयं गत्वा च सन्मुखम् ॥

तज्जये तु यशो न स्यात् किंतु हानिः पराजये ॥ ૩૦ ॥

સામ, દામ, અને બેદથી સાધ્યકાર્યમાં યુદ્ધ ન કરવું, ખીજે કરવું એમ બતાવતાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

સામ, દામ અથવા બેદથી શત્રુઓને છૂતી શકાય એમ હોય તો રાગ્નએ કદી યુદ્ધ કરવું નહિ. લડાઈમાં જય મેળવવો એ નિશ્ચિત નથી, પણ મનુષ્યોનો ક્ષય થશે એ તો નિશ્ચિત છે. તેથી ખીજા ઉપાયો હોય તો યુદ્ધનો ત્યાગજ કરવો. સામાદિ ત્રણ ઉપાયથી પણ કાર્ય સિદ્ધિ ન થાય તેમ હોય તો, અને અવશ્યે યુદ્ધ કરવુંજ પડશે, એમ જણાય ત્યારે પ્રથમ રાગ્નએ કેમ કરવું તે બતાવે છે.— પ્રથમ ઉદાર બુદ્ધિવાળા ચતુર હૂતને શત્રુની પાસે મોકલવો. તે શત્રુના સૈન્યની ગોઠવણ અને તેમના આવવા જવાના માર્ગ જાણે એવો હોદ્દો ભેદએ તેણે જઈ પ્રથમ મંદુર વાક્યોથી શત્રુને પોતાનો અભિપ્રાય નિવેદન કરવો. તેમા શતેહ ન મળે તો પછી કડવી તથા તીખી વાણી વાપરવી તેના આકાર, ભાષણ તથા ચેષ્ટિત પરથી કાર્ય સિદ્ધિ અથવા અસિદ્ધિ જાણી લેવી. સર્વથા પ્રકારે શત્રુના વિચારે અભિપ્રાય, તેની બળશક્તિ, બુદ્ધિબળ, કલાશક્તિ, ગમના ગમન વગેરે યથારથિત જાણી લઈ પાછા આવી પોતાના સ્વામિને તે યથાવન કહી દેવુ. હૂતકારાએ સામે યુદ્ધની ઇચ્છા કરે છે, એમ જાણ્યા પછી તે રાગ્નએ મંત્રિ વરોની સાથે દંઢ મસલત કરવી એવી ગોઠવણ.

રાખી ૩ જેથી યુદ્ધ બનુ માણસોની ખુવારી થાય નહિ યાદ પણ
 નીતિ માર્ગથી શત્રુનું મન સતોય પામે તે કરુ પણ જો યાદ પણ
 કિપાયથી રણસામ્રાજ્યથી તેના પાછો વળે આ તે મોખાનીઓ દાખો
 તેની માથે યુદ્ધમાં ઉતરવું આપણાથી શત્રુ બનવાન હોય તો ખીજા
 મનવાન મારી જાય લીધા સિવાય તેની સઘ મદી યુદ્ધ કરુ ન-
 રિ કેમ? મનવાનની સાથે યુદ્ધ કરવાથી જય આવે થતો નથી ને કાય
 તથા પશ્ચાતાપ થાય છ પાતાથી હીન હોય તેના સામા પ્રલક્ષ્ય મનથી
 મદો યુદ્ધ કરવું નહિ, કારણ કે તે જીતવાથી જગતમાં પનમળતો
 નથી પણ પનજય થવાથી જાનિ તે થાયજ અત્ર સ્વયમિતિ પદે
 માત્રદયેક કાર્યે સેનાની પ્રેમ્ય તસ્યો વિધેય શ્યાન્નદિતમ્ નીશ
 મા મોઝા 'સ્વયં' એ પ્રમગ્નુ પ. મગ્નુ એ તેવુ તાર્પણ એટલુ
 કે પાતાથી હીન બનવાના મનની માથે બનવા. મનથી યુદ્ધમાં
 જિત વું નહિ યુદ્ધ કરવાનું આપણું હોય તો એનાધિપતિ મો
 મારીને જય મેળવે ॥

અથ કઠા ચ યાન વિધેયમિત્યાહ ॥

સ્વરાષ્ટર્ગાર્હપ્રાન ચ તથા વસ્ત્ર ॥

મસ્થાપ્ય ચ નિજે ગન્ધે સતોપ્પાત્મીયકાન મૃગ ॥૩૧॥-

વાદનાપુત્રર્માન્નિમામર્ગા સરિગાય ચ ॥

દેવ ગુરુ ચ મપૃજ્ય આન્નિકર્મપુગસ્સર ॥ ૩૨ ॥

મૃમુહર્ષે મુગ્ધકુને માર્ગાન્નિ મામસપ્રક ॥

૧ યુદ્ધં કુર્વાત રાજેન્દ્રો વીક્ષ્ય કાલવલાવલમ્ ॥ ૩૩ ॥

હવે પાન ક્યારે અને શા માટે કરવું તે કહે છે. પોતાનો દેશ તથા કીલ્લાનું રક્ષણ કરી શકે એવા પ્રધાન તથા સैन्यને રક્ષણને અર્થે મૂકી રાજ્યએ જવું. ભાયાત વર્ગને સારી પેટે સંતોષ આપવો, વાહન આયુધ તથા જળતર વગેરે લદાઈની સામગ્રી જરોઅર તૈયાર રાખવી. શાન્તી કર્મ સહિત દેવ તથા ગુરૂની પૂજન કરવી. સાથે મુદ્દત્ અર્થે સારા શત્રુન જોઈને યુદ્ધમાં નીકળવું. માર્ગ શોધ માસથી આરંભી સાત મહીના મુધી પ્રયાણ કરવું વાસ્તવિક છે. કાલનું જગાળલ તપાસી રાજ્યએ યુદ્ધ કરવું

अत्र मार्गशीर्षादिमाससप्तके युद्धप्रस्थानकाल

इति दर्शनेन वर्ज्यचतुर्मासेषु युद्धनिषेधः सूचितः ॥

ઉપજા જ્યોત્ષમા માર્ગ શીર્ષ આદિ સાત માસમાં યુદ્ધનો પ્રસ્થાન કાલ દર્શાવ્યો તેણે કરીને વર્જવા યોગ્ય આરમાસમાં યુદ્ધનો નિષેધ સુચવ્યો એમ જાણી લેવું. મુદ્દર્તશત્રુનાદિવિચારસ્તુ નિમિત્તશાસ્ત્રાત્ જ્ઞેયઃ इति। મુદ્દર્ત તથા શત્રુનાદિનો વિચાર નિમિત્ત શાસ્ત્રથી જાણી લેવો

मंत्रिसामंतसन्निवर्तनैवितिकभिषग्वर ॥

કોપાધ્યક્ષાદિ સંયુક્તશત્રુરંગચત્રૂટતઃ ॥ ૩૪ ॥

वेपांतरधरैश्चरैराज्ञातश्च पदे पदे ॥

गच्छेत्समाहितो मार्गे शोधिते चाग्रगामिभिः ॥ ૩૫ ॥

गतप्रत्यागते भृत्ये गूढभक्तिपरायणे ॥

મિત્રે ચ ન હિ વિશ્વાસઃ કાર્ગ્યો ભૂપેન સર્વદા ॥ ૩૬ ॥

સર્વતો ભયમત્વે ચ દહવ્યૂહેન પાર્થિવઃ ॥

પૃષ્ઠી હિ ભયપ્રાપ્તાવનોવ્યૂહેન ગચ્છતિ ॥ ૩૭ ॥

તાસ્પ્યશૂરવ્યૂહાભ્યાં પાર્શ્વતો ભીતિવાન્ વ્રજેત્ ॥

મુખે પશ્ચાદ્ભયે જાતે મકરવ્યૂહસાધનઃ ॥ ૩૮ ॥

સૂચીવ્યૂહેન ધમર્તા સત્રજેદગ્રતો ભયે ॥

યતો હિ ભયગત્તાસ્પાઢલ વિસ્તારયેત્તત્ ॥ ૩૯ ॥

પદ્મગ્રંથે નિરાસે હિ સદા તિષ્ઠેત્સ્વય નૃપઃ ॥

સૈનાપતિરભ્યર્ક્ષે રક્ષા કાર્યા સમતત્ ॥ ૪૦ ॥

૧૧જી યુદ્ધમાં ભિક્ષુક ત્યાર સાથે મત્રી, મામત અને મિત્ર
જોતિર્વિદ્ ઉત્તમ વેદો આપાધ્યત, અને મનુ ગી મેના પિંગેરે લગો
ભિક્ષુકે દેવો આગળો ૧ શકે તેવા પેઠા બહેના ફૂટો આગળ
જઈ માથ તપાગી ડાન, ડાન, પાળને બગર આપે અને તેમજ
તપાગી નિગમ માગે સૈન્ય સદિત ૧૧જી ગતિ ક રી આનતા
જતા નામ પર તેમજ પાનાની એમત મેનામા ૧૧ મમતા ૧૧તા
સૈવ તેવા મિત્ર પર પશુ ૧૧જી મ્હી વિશ્વામ કમો હિ આગે પાગથી
મનુજો ભય નામને ભય તો ૧૧જી પાનાનુ સૈન્ય - યુદ્ધમાં
સખી આગળ પાનાનુ, પાધ ૧૧જી દોષને સંન્યને નમ્રતા ૧૧ી આ
સતુ, ૧૩ પાગથી મનુજો ભય દોષને તા ૧૫, અને મમ પુદ્ધી મે ૧૧
મે ૧૧ી ના ૧૧ નિ ક રી આગળ તથા પાગ મેડે ૧૧ ૧૧નો ભય
૧૧જી તો ૧૩ મદ ૧૧ મેના ૧૧જી ૧૧જી ૧૧જી આગળ ભય

હાલ તે સેનાને ગગનએ સૂચી વ્યુદ્ધથી ગોહવી જ્યાંથી વિગેપભય
 નહાયા તે બાબુએ સેનાને બોળા વિસ્તારમાં ફેલાવવી જ્યા પડાવ
 કરવાનો હેતુ ત્યાં પગાકાર સેના ગોહવી-ગગનએ પડાવ કરેલા. ત્યાં
 સેનાપતિ ચાને સંન્યની ટુંકડીઓના અધ્યક્ષોએ ચાર પાસથી તેનું
 રક્ષણ કરવું મુખે ચલધ્યક્ષઃ મધ્યે ભૂપઃ પૃષ્ઠતઃ સેનાપતિઃ ઉભય
 પાર્શ્વતઃ સેનાઃ તતોહયાઃ તતઃ પદાતયઃ इत्येवं दंडाकाररचनात्मकः
 सर्वत्र समविस्तारो दंडव्यूहः અગાડીના ભાગમાં લશ્કરી અમ
 લાને રહેવું, વચ્ચે ગગનએ તથા પાછળના ભાગમાં સેનાધિપતિએ
 રહેવું, બન્ને બાબુએ હાથોએ, પછી ઘોડા તથા પછી પાયદળ એવીરીતે
 હાલી પેડે સમગ્રી તરફથી સમાન રીતે પથરાયેલી સેનાને દંડાવ્યુદ્ધાકાર
 ગણતા હોય છે. સંમુખાગ્રે સૂદમઃ પશ્ચાન્ પૃથુલ શકટાકારોડનોવ્યુહઃ
 અગ્ર ભાગમાં ઘોડી ને પાછલા ભાગમાં વિસ્તાર વાળી ગાડાની
 આકૃતિ જેવી ગોહવાયેલી સેનાને અનોચ્યુદ એ પ્રકારે કહે છે.

તદ્વિપરિતો મકરવ્યૂહઃ અનોચ્યુદથી ઉદ્ભવે તે મકરવ્યુદ ક-
 હેવાય; મુક્તમાલેષ મંદનતયાવસ્થાપનં ગમનં વા સૂચીવ્યૂહઃ મો-
 તોની માળાની પેડે બેઠાઈને પડાવ કરેલા અથવા જવુ તે સૂચી વ્યુદ્ધ
 કહેવાય. મધ્યે સ્થિતસ્ય નૃપતેઃ પરિતો ચલયાકારેણ પદ્મચલસ્થા-
 પનં પદ્મવ્યૂહઃ ॥ ગગનને વચ્ચેમાં રાખીને ચારે પાસે ટંકણના આકાર-
 માં સેનાનું સ્થાપન કરવું તે પદ્મ વ્યુદ્ધ કહેવાય.

एवं संगच्छतस्तस्यानर्वाञ्छप्रयाणतः ॥

मीमांतिमुपसंपद्य स्कंधावारः प्रजायते ॥ ૪૧ ॥

એ પ્રકારે નિર્વિઘ્ન ગતિ કરતા રાગનએ સીમાડાની મર્યાદાપર

આહીન પગલ ક્ર ૩૩ કુત્ર મ્કંઘાવારો વિધેય હન્યાહ ॥ ૩૩ આ
મળ પેન્યો પગલ ક્ર ૩૦ તે ક્રક ડે—

જલાશયા* પ્રથનાશ્ચ ઠણાન્યેધનાનિ ચ ॥

મૂલધાન્યુચ્ચધૂમિશ્ચ તત્ર સેના નિવેશયેત્ ॥ ૪૨ ॥

પુકાળ પાલી ધામ ૩૫, નધા સન દેણ અને કુચી ૫ લી
મુનમ રીય તે જાઓ ૩૫જો પગલ ક્ર ૩૦

તત્ત કિંકાર્યમિત્યાહ ॥

પ્રતીપો ન સપાયાતોઽભિમુખ ચેત્તદા ચર. ॥

પ્રેષણીય પુનસ્તમ્યાભિપ્રાય જ્ઞાનુમત્ર વૈ ॥ ૪૩ ॥

પ્રાયતે યુદ્ધમઙ્ગ મ ચેત્તદિ રણભામિકા ॥

શોધર્નાયા યથા સેનાગતિસ્મવન્તિ ભવેત્ ॥ ૪૪ ॥

ગુલ્મા પ્રધાનપુરુષાગિષ્ઠિનાન્નિપુણાન્યુરિ

શ્યાને ચ જનસર્વેનાનર્થમ્નિન સમ્પ્રાપેન્તૃષ* ॥ ૪૫ ॥

મનુ દંડુ ન આહી પગલ ૫ નાપ તે ક્રી ૧ ની અભિપ્રાય
મને ન માપવો માપ મમ મને તે પુક ક્ર ૩૦ ૧ ૮
પગલ ૫ તે પડી મેહાલી રતિ ૧ દિગા ૧ આવે તેહી અનુભા
૧૧ ૧ માપ માફ ૩ ૧ ૫દમા - ૧૮ અપ ૧ ૧૦ ૧૧ અહી ઉત્તમ ૧
૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧ માને દિગ મનિ ૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧
ગુમમમા ॥ ૩ મનુ ૫૫ ૧ ૧૧ —નય રત્ના નય રથા
મતપિનાયમ્મા પન્નવન્નાગિપન્નતયધ્વયેન સમ્પ્રાપ્યનિતરમ્મક-
મેનમમુદાયા ગુમ્મ ॥

નવ હાથી, નવ રથ, સ-નાવીશ ઘોડા, અને પીશનાલીસ પાય-
સ, એટલી સંખ્યાવાળો રક્ષણ કરનાર મેનાનો સમુદાય તે ગુપ્ત
કહેવાય. પ્રત્યેક ગુપ્તને એક, એક ઉપરી એટલે પ્રધાન પુરુષ હોય
છે. પત્નકૃતશંખભેરીપટ્ટહાદિશબ્દાનુસારેણેવ મેનાયા ગુપ્તે સ્થાનં
તતોપસરણં ચવોભર્ત્તીતિ સ્થાન પર્યવે ગંગુશા ગુપ્તમ યોદ્ધાઓએ કંગુશા
શંખ, ભેરી તથા નોખનના શબ્દને અનુસારે મેનાએ વાગવાનું ગુપ્તમાં
ગોઠવાવધુ અને વીખશવધુ.

દેવાન્ગુરંધ્ર ગન્નાણિ પૂજયિત્વા મહીધનઃ ॥

ગુપ્તં ગકુનમાદાય વીરાન્સંતોષ્ય સર્વથા ॥ ૪૬ ॥

પ્રણવતૂર્યનિસ્વાનજયધ્વન્યૂર્જિતસ્પૃહઃ ॥

સન્નદ્ધવદ્ધકવચઃ રાજચિન્દૈરલંકૃતઃ ॥ ૪૭ ॥

જયકુંજગ્મારુઢઃ ધૃતશસ્ત્રચમૂઢૃતઃ ॥

પર્યેન્પરવલં સર્વં કિમાકારં વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૪૮ ॥

આહવે સૈવ પ્રાચી દિક્ યતઃ * * ॥

તત એવં મુગ્ધંકુર્યાત્ સ્વસેનાયાઃ ઇલાપતિઃ ॥ ૪૯ ॥

ચક્રસાગરવ્યૂહાદ્યૈર્વિવિધા વ્યૂહનિર્મિતિઃ ॥

યતઃ પરવલં ભિદ્યાત્ કલ્પયેત્તાં નિજે વલે ॥ ૫૦ ॥

સ્વપાન્તસંહતાન્કૃત્વા યોધયેચ્ચ વહન્યથા ॥

કાર્યં વિસ્તાર્ય વજ્રેણ સૂચ્યા વા યોધયેદ્દટાન્ ॥ ૫૧ ॥

દેવ ગુપ્ત તથા હથિઆરોની પૂજા કરીને તથા વીરયોદ્ધાઓને ય-

स्वरूपं चेत्थं आप युद्धभां वैशाख स्थानतुं स्वल्प दर्शावे छेः—

स्थानान्यालीढवैशाखप्रत्यालीढानि मंडलम् ॥

समपादं चेति तत्र वैशाखस्थानलक्षणम् ॥ ५४ ॥

पादौ कार्यौ सविस्तारौ सहस्तौ तत्प्रमाणतः ॥

वैशाखस्थानके सद्यः कूटलक्ष्यस्य वेधने ॥ ५५ ॥

शौर्याभिमानिनः शूरान् बलिष्ठान् पृतनामुखे ॥

योजयेद्भृदिभिर्वीररसेनोत्साहयेद्भटान् ॥ ५६ ॥

मांत्रिकेषु च शस्त्रेषु बन्हाद्यादिषु महीधनः ॥

तन्निवृत्तिकरास्त्राणि वारुणादीनि निक्षिपेत् ॥ ५७ ॥

हृष्टत्वं च मलीनत्वं सम्यक् तेषां परीक्षयेत् ॥

तथा सोपधिचेष्टाश्च विपरीतांश्च संगरे ॥ ५८ ॥

नातिरूक्षैर्विषाक्तैर्न नैव कूटायुधैस्तथा ॥

दृषन्मृदादिभिर्नैव युध्येत नाग्नितापितैः ॥ ५९ ॥

नीतियुद्धेन योद्धव्यं सर्वैः शस्त्रैश्च वाहनैः ॥

शत्रावन्यायनिष्टे तु कर्तव्यं समयोचितम् ॥ ६० ॥

बह्व्यात्तापसं विप्रं त्यक्तशस्त्रं च कातरं ॥

ऋण्यंतं व्यसनप्राप्तं क्लीवं नग्नं कृतांजलिम् ॥ ६१ ॥

नायुध्यमानं नो सुप्तं रोगार्तं शरणागतम् ॥

मुखदंततृणं बालं दीक्षेष्टुं च गृहागतम् ॥ ६२ ॥

અયુ યમાન શત્રુચાવેષ્ટાસીતાસ્યધાન્યજ ॥
 લેધનાદોનિ સર્વાણિ દૂપયેત્પીડયેજ્જનમ્ ॥ ૬૩ ॥
 મિત્રાત્ પ્રાકારપરિત્વાદુર્ગાદીશ્વતદાગક ॥
 શક્તિહીન વિધાયેન ઘાતયેત્સહચારિણઃ ॥ ૬૪ ॥
 મેદયેન્નિગ્નિલાન્તસ્ય સચિવાર્દાશ્ચ વશજાન્ ॥
 સુમુદ્ધર્તે ચ ભૂપાલઃ સ્વાર્જા તત્ર પ્રવર્તયેત્ ॥ ૬૫ ॥
 દેવાન્ ગુરુશ્ચ સપૂજ્ય દાને દત્વા વહ્નુવસુ ॥
 રગ્યાપયેદભય તેષા યે પર્વનૃપસેવકાઃ ॥ ૬૬ ॥
 પ્રિદિત્વૈષા સમાસેન સર્વેષા તુ ચિકીર્ષિતમ્ ॥
 તદ્વગ્ન સ્થાપયેત્તત્ર યદાજ્ઞાભક્તિતત્પર ॥ ૬૭ ॥
 પારિતોષિકદાનેન ત સતોપ્ય ભુવ.પતિ.॥
 સ્વશાસન સ્થિરીકુર્ગ્યાનિયમાદિપ્રવચત* ॥ ૬૮ ॥

આની, વેતાખ, પ્રત્યાની અને મહાજ અને સમપાદ એ ગાય
 ગમના સ્થાનો છે તેમા નશાખ મ્થાનનુ લક્ષ્યુ ડેડે ડે વૈશાખ સ્થાનમા
 દક્ષિણુ વડ્ય વિવશમા હાથ મહિત પગેને સપ્રમાણુમા ચિસ્તા વા રોપા
 બિમાની બવનાન યોદ્ધાએને એનાના મોખરે ગખવા-૯૫૮ આનુ અને
 બનીનો ૧ તેમની પામે ગખા વીર સથી તેમને ઉશ્કેરી ઉસાગીત
 કમવના આગિ આડ અને માંત્રીક શસ્ત્રોમા મારે રાતુ તરફથી
 આનતો દોપ નો તેનો પગબવ કુએ તેવા વારણુદિ શસ્ત્રો રાગ્યએ
 દેખ્યા હતા ૫૫૩ અને મનિનપાનુ તેમનુ તપામનુ અને તેઓ ૧ ૭૫૮

સહિત યોદ્ધાઓ તથા વિરુદ્ધતા પણ યુદ્ધમાં તપાસવી. અત્યંત રક્ષા
 વિધિ યોપડેલાં અને ફટ એવાં શસ્ત્રોથી યુદ્ધ ન કરવું. તેમ પથરા
 માટી કે અગ્નિએ તપાવેલાં હથિઆરોથી પણ યુદ્ધ કરવું નહિ. સધળાં
 શસ્ત્ર, વાહનવડે નીતી યુદ્ધથી લટવું. શત્રુ કેવળ અન્યાયજ કરતો હોય
 તો પછી સમય પ્રમાણે વર્તવું. તાપસ આહાણુ, હથિયાર વગરનો,
 ખીનેલો, રણસત્રામ છોડીને નાશી જતો, દુઃખી, નપુશક, નગ્ન, હાથ
 બેડેલો, યુદ્ધ ન કરતો, સુતેલો, રોગથી દુઃખ પામતો, શરણે આવેલો,
 મોટે તરણાં લીધેલો, ખાળક, દીક્ષાર્થી અથવા વાળો અને ઘર પ્રત્યે પાછો
 વળેલો, એટલાનો ધાત કરવો નહીં શત્રુ લડતો ન હોય તો તેને ઘેરી
 લેઈ તેના ધાન્ય, જળ, લાકડા વગેરેની આવક અટકાવવી અને તેના
 નગર જતોને પીડા કરવી. શત્રુએ કરેલા કાટ, ખાઈઓ, કીકા તથા
 તળાવો તોડી નાંખવાં. શત્રુને શક્તિ વગરનો કરી નાંખી તેના મહત્વા-
 રોને નાશ કરવો—તેના પ્રધાનાદિ સધળા વંશજોને પોતાના પક્ષમાં
 લેવા, સારૂ મુહુર્ત બેઠાં શત્રુના નગરમાં પોતાની આણુ ફેરવવી. તે
 દિવસે શુદ્ધ તથા દેવતાની પૂજા કરવી, બહુ ધન દાનમાં ખર્ચવું.
 શત્રુ રાજના પ્રથમના સ્વર્ગકાને અલયદાન આપવું. મન્યના લાગતા
 વળગતાઓનો એકત્ર વિચાર જાણી જે આજ્ઞા પાળે તેવો હોય અને
 સેવામાં તત્પર રહેશે એમ જણાય તો શત્રુના વંશજનેજ તેની ગાદી
 પર બેસાડવો. તેને શીરપાવ કરી સતોષ પમાડવો. કાયદો ધરી પો-
 તાની નિયમિત સત્તા તેના પર દેડ કરવી.

अथ जये जाते पौरुषप्राप्तधनं स्वामिना योधेभ्यः
 किं देयमित्याह ॥

जये जाते नृपो दद्याद्योद्धभ्यो नितरां धनं ॥

ધાન્યાજાગોમહિષ્યાદિ ચો યત્પ્રાપ્નોતિ તમ્ય નન્ ॥ ૬૦ ॥

સ્વદનાશ્વગજામોઘરત્નકુપ્યપશુસ્ત્રિયઃ ॥

મર્દરાજ્ઞેર્પણીયાશ્ચ રણે માત્સ્યાઃ સ્વર્પાન્પાત્ ॥ ૭૦ ॥

એવ પ્રવાક્તવિધિના જય પ્રાપ્ય મુવિસ્તુત ॥

યથ સર્પર્ણમૃચકો રાજેન્દ્રો મુવિ વિશ્રુતઃ ॥ ૭૧ ॥

જયગાદિત્રિનિર્ગોપમધિરીકૃતદિગ્મુખઃ ॥

મગલાચારનિરતો જ્ઞેષ્ઠ સ્વપુર ઋજેત્ ॥ ૭૨ ॥

ઇત્યેવ વર્ણિતા ચાત્ર યુદ્ધનીતિ સમાસતઃ ॥

વિશેષસ્તુ મહાનામ્નાજ્ જ્ઞેયઃ સદ્ગુહિસાગરઃ ॥ ૭૩ ॥

ઇતિયુદ્ધનીતિમકરણમ્ ॥

યુદ્ધમાં જ્યાં મેળાયા પડી ચંદુ ત ક્ષી મળેલા ધનમાંથી યો
દાઓને મ આપતુ અને મ તમે મુ લેતુ તે કહે છે — જ્યાં મેળાયા
પડી રાગતમે મેળાઓને પુરા ધન આપતુ ધાન્ય, બાજી, ગાય, બેગો
મેરે જે કઈ જેલે મેળા મુ તેમ તે તેને આપતુ થ દેવા દાથી
અન્ય અને પશુ નીચો વગેરે વી પુ મેલે મળ્યાથી મરણાદ્યથી
નળામુ તેમ તે મળતુ નાને આપી રેતુ ઉપર બનાવેના પ્રિધિ પ્ર
માણે મસ્તિત માર્તિથી જેલે નમળ બર્ષુ છે તેવો નાજેન્દ્ર પૃથ્વીમા
પશુતમે થાય છે મ માર્ગ વાત્રના દેાથી સવશિષ્ટો ॥ મુખન
દેા દેી નાજી છે એવા તથા મમળાયા મા તપ નાજે દર્શિયો
તેનાના ન મા પ્રો ॥ મેલે ઉપર પ્રમાણે મુ નીતિ મે યુદ્ધમાં

વર્ણવી છે, જે શુદ્ધિમાનને વિશેષ જાણવાની ઈચ્છા હાય તેમણે મોટા શાસ્ત્રમાંથી જાણી લેવી. આ સુદ્ધ નીતિ પ્રકરણ સંપૂર્ણ થયું.

અથ ક્રમપ્રાપ્તદંડનીતિપ્રકરણમારમ્બ્યતે ॥

હવે અનુક્રમે આપેલુ દંડનીતિ પ્રકરણ આરંભુ.

પ્રણમ્ય પરયા ભક્ત્યા સંભવં શ્રુતસંભવમ્ ॥

પ્રજાનામુપકારાય દંડનીતિઃ પ્રચક્ષ્યન્તે ॥ ૧ ॥

શાસનતા મૂળરૂપ સંભવતાથ ભગવાનને પરમ ભક્તિવંડ વંદન કરીને પ્રજાઓના ઉપકારને માટે દંડનીતિ પ્રકરણ કહીએછીએ.

તત્ર જૈનાગમે દંડનીતયઃ સપ્તથા સ્મૃતાઃ ॥

તાઃ સ્પુર્હાકારમાકારધિકારાઃ પરિભાષણમ્ ॥ ૨ ॥

મંડલે વંધનં કારાક્ષેપણં ચાંગસ્વંડનમ્ ॥

અષ્ટમો દ્રવ્યદંડોપિ સ્વીકૃતો નીતિકોવિદઃ ॥ ૩ ॥

પરિભાષણમાક્ષેપાન્ માગાં ઇત્યાદિ શંસનમ્ ॥

સરોધ દંગિતે ક્ષેત્રે મંડલે વન્ધ ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥

જૈનશાસ્ત્રમાં નીતિ માત્ર પ્રકારની કહી છે; તે આ પ્રકારે — હાકાર, માકાર, ધિકાર, પરિભાષણ, મંડલવંધન, કારાક્ષેપણ તથા અંગ ખડન; એ સાત અને નીતિશાસ્ત્રમાં નિખુણે એ દ્રવ્ય દંડ એ આઠમો પ્રકાર પણ સ્વીકાર્યો છે ‘ જતા નહિ ’ એવા વચનોનું આક્ષેપ પૂર્વક કહેવું તે પરિભાષણ અને નક્ષી કરેલા સ્થાનમાં શુદ્ધી કરનારને રોકી મૂકવો તે મંડલવંધ કહેવાય.

। યદુક્ત સ્થાનાગમૂત્રે. । । ।

સત્તવિદ્યા દડનીઈ પળત્તા ત જહા હજારે ૧ મકારે ૨
ધિવારે ૩ પરિભાસ ૪ મડલીગ્ધે ૫ કારાગારે ૬ છવિઝેદે ચ
૭ અગ્ર છવિઝેદે इति યદ્યાદ્યુપલક્ષણમ્ ॥ સ્થાનાગ સૂત્રમા કંધુ
૭ ૬ —૬૩૦ મમ, ધિક્કા, પરિભાસ, મડલીગ્ધ, કારાગાર તથા
છવિઝેદે એ સાત પ્રકારની નીતિઓ ૭ ‘છવિઝેદે’ એ નીતિ
ઉપલક્ષણથી વધારા સમજ લેવું

एताः सत्त्वेभियोगस्यासत्त्वे चापि महीभुजा ॥

प्रयुज्यते प्रजाम्भित्यै यथादोष दुरात्मसु ॥ ૫ ॥

કરીયા થાય કે ન થાય તેપણુ પ્રજાના રક્ષણ અર્થે રાજાએ
શુ ॥ પ્રજાને તે ૬૩ નીતિઓ ॥ અપરાધીઓ પ્રત્યે ઉપયોગ કરે
અતઃ પર પ્રયત્નભિયોગતયા પતા પ્રયમાણ યત્નહારાધિકારે
યદ્યાત્મન ધર્મનીયા મરિપ્યતિ ॥ અતઃ તુ તદ્ભાવપિ યા દુર્ય
નૃપેણ પ્રજાદુ નાપકરણાર્થ પ્રયુજ્યતે તા ધર્મોપદ્રવ્યતે । આમા
વાળાએ કરેલી કરીયા માં જે ૬૩ નીતિઓ જમાડ્યાની તેનું વર્ણન
આગળ બ્યારાસધિકાર કરેવામાં આવે, ત્યાં અગત્યેય કરનામા આ
વશે અહીંયા સમાની કરીયાદ ૧ તેમ તે પણુ પ્રજાઓનું ૫ ૫ ટા
ળાનો મતએ જે ૬૩ નીતિ વાપરી જોખએ તેનું વિવરણ કરવામાં
આવે ૭

तत्राद्य दडनीतीनां त्रिकं शकं प्रथमार्हतः ॥

युग्मिनां कार्त्तોपेण कर्गै कुर्कर्त्त कृत ॥ ૬ ॥

પશ્ચાત્ પ્રવૃત્તા અપરા ભરતેન કૃતા અપિ ॥

તતો નિશ્ચીયતે દંડનીતિઃ કાલાનુસારિણી ॥ ૭ ॥

ઉપર કહેલી માત નીતિઓમાંથી પ્રથમ ત્રણ નીતિઓ પ્રથમ તીર્થકર ભગવાનની પૂર્વે જુગડીઆ સાર કાળના દોષને લીધે જુગડેરોએ કરી હતી ત્યાર પછી બીજી ચાર ભરતે કરેલી જગતમાં પ્રવર્તી માટે દંડ નીતી કાળને અનુસરતી હોવી જોઈએ એમ નિશ્ચય થાય છે અતઃ જ્ય દ્રવ્ય દંડ, જ્ઞાતિ દંડ, તાડનાદિ દંડોપિ સંગ્રહ્યંતે ॥ યથા દોષં યથા કાલં પ્રયુક્તા સર્વેપિ સાવ્યસિદ્ધિદા एवेति ॥ એટલા માટે જ્ય દંડ, જ્ઞાતિ દંડ, તથા તાડનાદિ દંડો અત્રે જુલુકુ થયું છે. જેવો જેવો સમય અને જેવો જેવો દોષ તે પ્રમાણે પ્રયોજેલા સધળા દંડ સાધ્ય સિદ્ધિ આપનારાજ થાય છે.

યદુક્તમઃ—

યથાપરાર્થં દેશં ચ કાલં વલમથાપિ ચા ॥

વ્યયં કર્મ્મં ચ વ્રિત્તં ચ દંડં દંડ્યેષુ પાતયેત્ ॥ ૮ ॥

તત્ર દ્વિજે મેતિ દંડઃ હેતિ ક્ષત્રિયવૈશ્યયોઃ ॥

ધિકારઃ શૂદ્રમાત્રેષુ પરે વર્ણચતુષ્ટયે ॥ ૯ ॥

જેવો અપરાધ, જેવો દેશ, જેવો કાળ, જેવું બળ, જેવો વ્યય, જેવું કર્મ, અને જેવું વ્રિત્ત તેવાજ દંડ અપરાધિઓનો કરવો. તેમાં પણ બ્રાહ્મણને મહાર, ક્ષત્રીય તથા વૈશ્યને હાકાર, સધળા શૂદ્રને ધિકાર અને બાકીના દંડ ચારે વર્ણને માટે છે.

अत्रैव विशेषमाह

- ज्ञाते महापरायेपि नारीविप्रतपस्विनां ॥
 नागलेटो बधो नैव कुर्यात्तेषां प्रयासनम् ॥ १० ॥
 ईश्वरेश्वर्यासविनेता वृद्धेष्मन्श्च विक्रयी ॥
 भागगहीन त कृत्वा दृढयेद्द्रुतमेव च ॥ ११ ॥
 मनुष्यप्राणहर्ता च चारुदहभाग् भवेत् ॥
 ततोऽहं गोगजोष्ठादिबृहज्जतुविनाशके ॥ १२ ॥
 क्षुद्रजीविनाशे तु द्विगुणं द्रुम उच्यते ॥
 पचाद्दहभागोस्यान्मृगपक्षिविनाशकः ॥ १३ ॥
 पचमापन्तु दह्य स्यान्नास्तिखरगतकः ॥
 मापद्वयेन दह्यन् भवशूकरविनाशकृत् ॥ १४ ॥
 भवत्यभयकं विधे दह उत्तमसाहसः ॥
 क्षत्रिये मायमं यज्ञेन्य शूरेन्द्रक भवेत् ॥ १५ ॥
 नृपस्याक्रोशवर्त्तार तस्यैवानिष्टभाषिणम् ॥
 भेजार नृपमत्रस्य राजकोपापहारकम् ॥ १६ ॥
 भूपतीपतापञ्च जिह्वा छिन्वा प्रवाभयेन ॥
 उच्यते च दह्य स्याद्वाजाक्षयेयकः स्वयम् ॥ १७ ॥
 स्वर्माकलकभीन्या च गजदमयेन च ॥
 यत्नारहन्त्या भ्याजताश्चर इति ध्रुवन ॥ १८ ॥

उपजीव्यधनं लुचन् दंड्यश्चाष्टगुणस्ततः ॥

उत्तमेन भवेदंड्यश्चારં જારં ચ મુંચતઃ ॥ ૧૯ ॥

मृतांगोत्तमृष्टविक्रेता गुरोस्ताडयिता नरः ॥

ભૂપયાનાસનસ્થાયી દંડ્યઃ સ્યાદુત્તમેન ચ ॥ ૨૦ ॥

नेत्रभेदनकर्ता यो दंड्यःपंचशतेन सः ॥

જીવતો દ્વિજરૂપેણ ગુરુસ્યાષ્ટશતો દ્રશ્મઃ ॥ ૨૧ ॥

परांजितोपि यो मन्ये जितोस्मीत्यभिमानतः ॥

રાજદ્વારે તમાકૃપ્ય દંડયેદ્દ્વિગુણેન ચ ॥ ૨૨ ॥

મોટો અપરાધ કર્યો હોય તેમ છતાં પણ સ્ત્રી, બ્રાહ્મણ તથા તપસ્વીઓના અંગ છેદ કે વધ કરવો નહિ; પરંતુ દેશ બીકાલ કરવા, વાણીઓ થકીને મસ વેચે, અથવા ખોટું મોતું વેચે તેનું પ્રથમ અંગ કાપીને જાદીથી દંડ કરવો મનુષ્યના પ્રાણ લેનારા ચોરના જેટલા દંડને ચોખ્ખું છે. તેના કરતાં અર્ધો દંડ ગાય, હાથી, ઉંટ ઇત્યાદિ મોટાં પ્રાણીઓના વધનો છે. નાનાં પ્રાણીને મારનારને બચે દ્રામના સિક્કાનો દંડ કરવો મૃગ પક્ષીનો નાશ કરનારને પચાસ દ્રામના સિક્કાનો દંડ કરવો, બકરાં, ઘેટાં અને ગધેરાને મારી નાખનારને પાંચ માસા સેનાથી દંડવો. કુતરા તથા ભુડિયાને મારનારનો બે માસા દંડ કરવો. ન ભક્ષણ કરવાની વસ્તુ ખાજણ ભક્ષણ કરે તો તેને ઉત્તમમાં ઉત્તમ દંડ કરવો. ક્ષત્રીયને મધ્યમ અને વૈશ્યનો કનિષ્ઠ દંડ કરવો. શૂદ્રનો વૈશ્યના કરતાં અર્ધો દંડ કરવો. રાજાની નીદા કરનાર તેનું અનિષ્ટ ઘોષનાર તથા તેના ખાતગી વિચારને ઉઘાડા પાડનાર

[illegible]

अन्यायविहितदृष्ट्याप्तिरनगतिमाह ॥

योऽन्यायेन कृतो दृढ भूपालेन कथंचन ॥

कृत्वा त्रिंशद्गुणं तच्च यस्माद्यपरिकल्पयेत् ॥ २३ ॥

इति भद्रम् ॥

उदग्मुपम्य जिव्हा दन्ता कर्णा धन च द्रेश्च ॥

पार्श्वे नामा चतुर्दशस्थानानि दर्शयन् ॥ २० ॥

गन्धर्वयजनितापराधस्तत्रैव निग्रहः कर्णीयः ॥

शोऽस्यमथा धन दानु कारागारे निशाय त ॥

કારયિત્વા સ્વર્કં કર્મ ધનદંડં વિમોચયેન્ ॥ ૨૬ ॥

ઉત્તમો દંડ ઇત્યુક્તઃ સર્વસ્વહરણં વયઃ ॥

પુરાન્નિર્વાસનં ચાંગલ્લેદનં ચાંકનં તથા ॥ ૨૬ ॥

અન્યાયથી કરેલા દંડના ધનનુ થુ કરવું તે કાંદુ છે. રાગને અન્યાયથી જે કાંઈ દંડ કર્યો હોય તેના ત્રીસગણા કરીને ધર્મ કાર્યમાં ખર્ચવા. દંડના ભેદ કહે છે:—પેટ, ઉપરથી ઇન્દ્રિય, હૃદય, હાથ, કાન ધન તથા દેહ, પાદ, નાસિકા તથા અનુએ દશ પ્રકારના દંડ ગ્યાન છે. શરીરના જે અવયવ-ભાગથી અપરાધ થયો હોય તે અવયવનોજ દંડ કરવો જે ધનનો દંડ ન આપી શકે તેવો હોય તેને કૃદ્યાનામા રાખી સગદારી કામ કરાવી દઈથી મુક્ત કરવો. ધનમતા સર્વ ગુણી લેવું; નગરમાંથી કાઢી મકલુ. અંગ છેલ્લુ તથા કામ દેવો તથા દેહાન્ત શીક્ષા કરી એટલાને ઉત્તમ દંડમાં ગમાવેશ થાય છે.

અથ વિશેષમાહ ॥

ઋણેન્કોઽભિશસ્તસ્ય સ્વરે ચારોપણં પરં ॥

મુરોપાને પતાકા સ્યાદ્દગસ્તુ-ગુરુતલ્પગે ॥ ૨૭ ॥

શ્વપદાંકઃ સ્તૈન્યકૃત્યે તથાકારાનિવેશનં ॥

બ્રહ્મહત્યાકારકસ્ય શિરોર્મુઢનમેવ ચ ॥ ૨૮ ॥

કારયિત્વા ચં સર્વસ્વમપહૃત્ય સ્વરોપરિ ॥

સ્પારોપ્યાથ નગરાત્પ્રવાસનમિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૨૯ ॥

સત્યં જલ્પાનિ યો લિંગં નષ્ટપ્રાપ્તસ્ય-વસ્તુનઃ ॥

ત્રુપેણ તમ્યે તત્યે નો ચેત્તત્સમદડમાક્ ॥ ૩૦ ॥

નિન્દ અથવા આશિયાને ટપાળમા કામ નહ ગઈકાપ , જેમા વો દાર પીનારાને ધનનુ ચિન્હ કરતુ, ગુરની જી માથે આડો ચવડાન ગાખનારના ટપાળમા પોનિતુ ચિન્હ કરતુ, યોગી જ્ઞાનાના ટપાળમા કુતરા ॥ ૪૩ જેતુ ચિન્હ કરતુ, અને જે મા નાખતો બ્રહ્મજ્ઞી નારતુ માથુ મુલી મરે ધન ખુચી લઈ ગઈક જેસારી ગામ બહાર કાઠી મુઢ્યો બોવાઈ ગયેની વસ્તુ જેની હોય અને તે તે વસ્તુની નીના ॥ બરોખ પુર તો તેને આપવી અને જોડે કમી થવા આરે તો વસ્તુની પ્રી મત જેટલા પૈમાની હતી તીમાને લાયક થાય છે

અટ્ટકમાહ ॥

૧. હૃદયદ્રુત રાત્રાદ્યણ ગુલ્ચિર્ણી ગુર્જ ॥

માતર પિતર ચંચ પ્રવક્તાઃ તપસ્વિન ॥ ૩૧ ॥

આચાર્ય પાટક ચાપિ ગા ચ દ્રત દિ પ્રાતયેત્ ॥

ન દિ સ વદુતોપી સ્યાદ્દાદોપિ ચ નો ભવેત્ ॥ ૩૨ ॥

ધનાપદ ગમ્ભ્યાણિ રન્દિદો વિપદસ્તથા ॥

ભાર્યાનિરમરગી ચ મેરહદારહત્તયા ॥ ૩૩ ॥

પિશુનો રગ્ગર્ગા ચ પ્રોગ્ગતાસ્થ ગર્ભજા ॥

રાત્રેષેષા ન ર્દ મ્યાતેતે મ્યુરાત્તાયિન ॥ ૩૪ ॥

રુપેવ ર્દનીર્તના ત્રિગમસ્ત્વચ વર્ણિત ॥

વિશેષો યગમ્યાન વર્ણયિયે યથાશ્રુત ॥ ૩૫ ॥

इतिदंडनीतिप्रकरणम् ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते चौलुक्यवंशभूषणकुमारपालशु-
श्रूषिते लघ्वर्हनीतिशास्त्रे युद्धनीतिदंडनीतिवर्णनो नाम द्वितीयोवि-
कारः ॥ २ ॥

૪૬, બહુ શ્રુત, આળસ, આહાર, ગુરૂની સ્ત્રી, ગુરૂ, માતા, પિતા,
ઉપદેશક, તપસ્વી, આચાર્ય પાઠક તથા ગાય એ સર્વેને મારનારનો
નાશ કરવો. તે મારનાર બહુ દોષવાન થતો નથી તેમજ દડને યોગ્ય
પણુ થતો નથી ધન હરનાર, હાથમાં હથિયાર લઇને મારવા આવેલા
અશિથી બાળી મૂકનાર, ઝંઝ આપનાર, ભાર્યાનો અતિક્રમ કરનાર, ખે-
તર તથા સ્ત્રીનું હરણ કરનાર, પિશુન, છીદ્ર ભેદનાર ઉગામકા હથિયાર
વાળો તથા ગર્ભનો ઘાત કરનાર એટલા આતતાયી (મહા દોષી)
શત્રુઓ કહેવાય છે, તેને મારનાર દોષવાન થતો નથી તેન તે દડને
યોગ્ય પણુ નથી. ઉપર પ્રમાણે દડનીતિનું વર્ણન કર્યું છે વિશેષ વર્ણન
તત્ત તત્તસ્થાન પરત્વે સામળ્યા પ્રમાણે કરવામાં આવશે.

યુદ્ધ તથા દંડનીતિનો બીજો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો.

विशदशारदसोमसमाननः ॥

कमलकमलचारुविलोचनः ॥

शुचिगुणः मुतरामभिनंदनो ॥

जयतु भक्तजनेप्सितसिद्धिदः ॥ ૧ ॥

નિર્મળ એવી શરદ્ શુભા ચન્દ્ર સમાન મુખાકૃતિવાળા. કમલનદ

અ ખા ઓમના અને સુ નેના, પવિત્ર ગુણનાના, ભક્તિ/નને દર્શિત
ત્રિદિને આપણે અમિતન બચનાર એ પ્ર જે વચ યામે

દેવપીઠસમાસીન મધ્યમત્રિયુતો નૃપ. ॥

વ્યવહારપરામર્શ કુર્યાદ્વિદ્વર્જન સદ્ ॥ ૭ ॥

મેલાના આમનપર પેડેલા, મલાસ તથા મત્રિઓ પુત્ર
અને વિદ્વાન પુત્રોની તારે વચદાર નમધી વિગા ૬ મે

તત્ર વ્યવહારો નામ ઇકસ્મિન્ વસ્તુનિ પરમ્પરવિરુદ્ધધર્મયો-
ગ્કર્મવ્યવહારેન મ્વાદૃતતદન્યર્માવોદિત્તસ્વપશ્ચસાચક્યવસ્થાપ-
નાર્થે સાચનદૂષણવચન ન્યવહારઃ ॥

અરે માર નુ માર પાણી કહે છે — એના સુખમા પ ન્ય
વિદી એના આવક તથા બાર ધર્મોઃ અભિપા ૧ સાને એક
લીલા વિદી પા નીમ ૧ આપક બાર મર્મોઃ નામ પા
૧ કહેવાય છે

નનુ ઉચ્યર્મા ગર્ભતૈકસ્મિન્વસ્તુનિ અન્યર્મનિગસેન તદ-
ન્યર્માન્તર વ્યવસ્થાપયિતુ શાદિના સાધનમુચ્યંતે તર્તવ દૂષણોદ્ધા-
નનેન પ્રતિકાન્તિના શાદિસાધિતપવવિપરીમૂત મ્યોક્તિમમર્થનકહેનુ-
મૂત રાચન કય મગ્યને પ્રિયો વ્યાયાતાદિતિ ॥

અલોપ સમા ૬ ૧, ૨ — નાપક તથા બાર એક વિગાધી
પામના આપક બાર એક સુખમા આવક ધર્મને ૧ સન કદી
વિગાધી નાપક ધર્મ પાણી કહેવાય ૧ જે નાપક ૧ તેમા
૧ સુધિવિપરી ૧ જે ૧ નાપક ૧ અભિપા ૧ મર્મ ૧

કરવામાં હેતુ 'બ્રુત પ્રતિવાદિએ' કહેલું વચન કેમ દર્શી શકે ? એ તો પરસ્પર વ્યાધાત થયો.

શંકાસમાધાનમ્

ચેન્ન ॥ સ્વસ્વાભિપ્રાયानુસારેणैकस्मिन्वस्तुनि वादिप्रतिवादि-
निरूपितसाधनदૂषणप्रतिपादकवचनकथने विरोधाभावात् ॥ यथा
वादी स्वाभिप्रायेण साधनमभिधत्ते पश्चात् प्रतिवाद्यपि स्वाभिप्राये-
ण तत्रैव दूषणं प्रणिगदति नचात्रैकवस्तुनि साधनं दूषणं च ता-
त्त्विकमस्ति किंतु स्वाभिप्रायकल्पितमेवव्यन्यम् ॥

તેમાં પરસ્પર વ્યાધાત થતો નથી, અત્રે સમાધાન કહે છે.—એ-
કજ વસ્તુમાં વાદિ તથા પ્રતિવાદિ પોતપોતાના મત પ્રતિપાદન કરવાને
સાધક તથા બાધક વચનો આપે તેમાં વિરોધનો અભાવ છે કમળુ કે
વાદિ પોતાના અભિપ્રાયથી જેમાં સાધન કહે તેમાં પાછળથી પ્રતિવાદિ
દૂષણ ધટાવે, વસ્તુતઃ તે એકજ પદાર્થમાં સાધન કે દૂષણ નથી પણ એ
વાદિ તથા પ્રતિવાદિના અભિપ્રાય પ્રમાણે કહેવું છે.

વ્યહારમાખ્યેતુઃ—

“ અર્થી પવ્ત્રીણં હરણં એગસ્મ વવડ્ વિદ્યસ્સ એણય વવ-
હારો અહિગારો ચેત્થ છવિહીણ ॥ ૧ ॥ ”

સદ્ધિવિધઃ તે જ્યવહાર એ પ્રકારનો છે લોકોત્તરો લૌકિક-
કચ્છ લોકોત્તર અને લૌકિક, તત્ત્વાદ્યો વ્યવહારસૂત્રાદિષુ ચર્ણિતત્વાદ્ય
નોક્તઃ તેમાં આદિ લોકોત્તર વ્યવહાર, વ્યવહાર સૂત્રાદિ ગ્રન્થોમાં વર્ણવે-
લો છે માટે અહીંયાં તે કહેતા નથી. આ રાજકર્મણિ લૌકિકસ્થ

ચાત્રિકાર આ ન્યો તે ગત્તુ ઈર્ગ છે માટે નાહિ મનહાગનો
અધિમર છે સ તુ દ્વિવિધ તે નાહિ વ્યવહાર પણ બે પ્રમાણો છે
ન રા હિ

વ્યવહારો દ્વિગ્રા પ્રોક્ત સદેહતત્ત્વયોગતઃ ॥

આદ્ય* સત્સંગતો જ્ઞેયો ગેષ્ટદર્ગનતઃ પર* ॥-૩ ॥

એ- મદેનામ- ઓ ખીજો તત્વામ- તેમા અલેક્ષાતમઃ જ્ય
રાત નત્તુ થી જગતમા આને છે અને ત તાતમ- જ્યનહાર ચિન્હ
થી જાણ છે હોન લિગ તત્ર સદેહાભિયોગ સત્સંગાદ્વત્તિ તત્વા
મિયોગસ્તુ ચિન્હદર્શનાત્ સ ચ વિધિનિષેધાભ્યા છિવિત્ર તે
તત્વાતમઃ વ્યવહાર પણ વિપ્રિ તથા નિરેધ એ બે પ્રમાણો છે યથા
મદ્વીયેદ્વત્તમપદ્ધતિ જેમ આ માત્ર તેન (ખત) લક્ષ સ્તય છે, તે
વિષ્ણાતમઃ ગેવાય અને નવાય મત્તો રજ્જતાન શુદ્ધિત્વા ન દ્વિવિધ-
તિ પ્રતિષેધામર તેન પ્રાપ્તિ આ માત્ર પેઆ નહને આપને ન
થી તે પ્રતિષેધાતમઃ નવાય

અથવા

યાં ન્યાય નેન્ન કર્તુમન્યાય ચ કરોતિ ય ॥

વ્યવહારવિનિષેધો ચ શ્વેત્ર યાતિ ન મજયઃ ॥ ૪ ॥

તે ન્યાય કેવાને જ્ઞેયો થી આ અમાય મર છે, તે પ
હાન વિનિષેધો નાનાન પ્રેના લય છે અમા દેવો મરત નરી
મત્ર ન્યાય કર્તુ નેન્નક્રતિ ન્યાય ચ કર્તુ રહેને રતિ પ્રાદ્વિધા
કાપભયાણિ વિધિનિષેધામર સ પુનરુદ્ધાદશવિધમ્નથાહિ ॥
ઉત્તમા પ્રેમા આ એમ ક્રુતુ નવાય કેવાને દેવો થી આ

અન્યાય કરવાને ઇચ્છે છે, એ વિધિ નિયંધાત્મક વ્યવહાર અધીકારીની અધિક્ષાએ પણ અગત્ય પ્રકારનો હોય છે તે કહે છે—

ઋણાદાનં ચ સંભૂયોન્ધ્યાનં દેયવિધિસ્તથા ॥

દાયઃ સીમાવિવાદશ્ચ વેતનાદાનમેવ ચ ॥ ૬ ॥

ક્રયેતરાનુસંતાપો વિવાદઃ સ્વામિભૃત્યયોઃ ॥

નિલેપઃ પ્રાપ્તવિત્તસ્ય વિક્રયઃ સ્વામિનં વિના ॥ ૬ ॥

વાકપારુષ્યં ચ સમયવ્યતિક્રાંતિઃ સ્ત્રિયા ગ્રહઃ ॥

દ્યૂતં સ્ત્રીન્યં સાહસં ચ દંડપારુષ્યમેવ ચ ॥ ૭ ॥

સ્ત્રીપુંર્થર્મવિભાગશ્ચેત્યેતે ભેદાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

વ્યવહારિકમાર્ગે ઽસ્મિન્નષ્ટાગ્રદશસંખ્યયા ॥ ૮ ॥

ઋણગ્રહણં ઋણાદાનં ? વહુભિપિંલિત્વા કૃત્યાપાદનં ૨
દાતું યોગ્યસ્યવિધિઃ ૩ દાયભાગઃ ૪ સીમાયાઃ વિવાદઃ ૫ વે-
તનાદાનં ૬ ક્રયવિક્રયપશ્ચાત્તાપઃ ૭ સ્વામિભૃત્યયોર્વિવાદઃ ૮
પ્રાપ્તવસ્તુન ઉત્તમે પુરુષે સ્થાપનં નિલેપઃ ૯ સ્વામિનં વિના તદ્-
સ્તુવાક્રયઃ ૧૦ વાકપારુષ્યં ૧૧ મર્યાદાવ્યતિક્રમઃ ૧૨ પરસ્ત્રી
ગ્રહણં ૧૩ દ્યૂતાભિયોગઃ ૧૪ સ્ત્રીન્યવાદઃ ૧૫ સાહસપારુષ્યં ૧૬
દંડપારુષ્યં ૧૭ સ્ત્રીપુરુષર્થર્મઃ ૧૮ इति અષ્ટાદશ ભેદા અસ્મિ-
ન્ન્યવહારમાર્ગે સ્મૃતાઃ ॥

કરુણ કરવું અને દેવું આપવું ૧ ધણાએ મળી કાર્ય કરવું ૨

ચેરિરિ ૩ ૧૫ ભાગ ૪ મીમા વિના ૫ પેતના દાન ૬ ક્રમવિક્રયો
 મતાપ ૭ રનામિ તથા આખનો વિના ૮ મપા ૧૦ દેલા ૧૧મી
 આપડુ મમ્ની ૮ વગર આમિની વસ્તુનો વિદ્યુત્ત્વો ૧૦ વાક પા ' ૧
 (વાળીનુ કો ૫૫) ૧૧ સમયનો વ્યતિક્રમ ૧૨ શ્રીને લઈ જલુ
 ૧૩ જુગદુ ૧૪ શ્રી ૧૫ મામપણુ ૧ ૬૩ પાઠ્ય (૬૦૭
 ૬૬) ૧૭ આ તથા પુ પના ધર્મ વિભાગ ૧૮ શ્રી આ ૧૬ પ્રદાના
 અનદા દેતા કે,

અમન્યેપિ મેદાઃ સ્યુ. જતમણેત્તર પુનઃ ॥

ત્રિયામેદાન્મનુયાણા વહુશાસ્ત્રો મેવન્ ધ્રુવ ॥ ૦ ॥

શ્રી પ્રભરે વ્યવહારના ધીજ શ્રીઓ અને આ. બે છે
 મડ રેલી જુદી જુદી ક્રિયાઓના બેથી વ્યવહાર પણ વાગી નાખ્યા
 શ્રીઓ થાય કે યથા વહુવાદિના વહુપ્રતિપાદિમિવિરોધ જેમ
 ૫૫ વાંચિયાને ધ ॥ પ્રતિપાદિ માવેનો ૬૦ શ્રી વહુનામેકેન સહ
 વિરોધ ૫૫ વાંચિયાને શ્રી પ્રતિપાદિ માથે વિરોધ એકસ્ય વહુમિ
 સહ વિરોધ શ્રી વાંચિયાને ૫ ॥ પ્રતિપાદિ મધાને ૬૦ શ્રી એકસ્ય
 કેન સહ વિરોધ શ્રીને શ્રી ની મારે વિરોધ, ઘમમણદશાના
 ચતુર્મિગુણે દ્વિસપ્તતિમેદા મધતિ ॥ ઉપ ના જાણેના આ
 બેને અગા બે માથે ૧૭વાથી ૭૦ ૦ થાય છે

યથા રતેન મત્ત ઘનાવદ્વજનાનિ ઘનમિપેણ તુર્યમાસજિ-
 ચમતયા ગૃહીતાનિ ॥ અથ નિયતકાલ યતિવ્રમે મયા અધર્મણો
 યાચિનોપિ ન દદાતિ ॥ પ્રયુતો યોઽહુ પ્રવૃત્ત ઇતિ ॥ નેમો —
 આ ૧૬ આ માળને મારી પાગેથી અમુ- આટના પિઆ એટલા

દકાથી ચાર માસે આપીશ એવો નિયમ કરીને લીધા, તે મુદત
 વિતી અને તે કરજદાર પાસે હું મારું છું પણ આપતો નથી
 અને ઉલ્લેખ મારી સાથે લલવાને તૈયાર છે इति વિજ્ઞાપ્તિં શ્રુત્વા
 निर्णय्य मद्द्रव्यं मामधर्मणकादापयितव्यमिति प्रतिज्ञा ॥ १ ॥
 એ પ્રકારની વિજ્ઞાપ્તિ સાંભળી નિર્ણય કરી અને મારૂં ધન તે કરજદાર
 પાસેથી અપાવો એમ વાદી કહે તેનું નામ 'પ્રતિજ્ઞા' કહેવાય
 अर्थ्युक्तपक्षसाधनवाधकरूपं यन्प्रत्यर्थिनोक्तं तदुत्तरं ॥ २ ॥
 વાદિએ કહેલા સાધક વચનને તોડનાર બાધક વચન પ્રતિવાદિ કહે
 તે ઉત્તર કહેવાય ॥ ૨ ॥ द्वयोरुक्तिं श्रुत्वा प्राङ्मवाकस्य चित्तं
 ફોલાયતે વાદિ પ્રતિવાદિનાં પરસ્પર વિરોધી વચનો સાંભળી ન્યાયાધી
 શનું મન દોભાયમાન થાયછે. इदं साधनं सत्यं वेदमिति संशयः
 વાદિનું સાધક વચન ખરૂં હશે? કિંવા પ્રતિવાદિનું નિષેધ વચન ખરૂં?
 હશે એમ મનનું દ્વિધા થવું તે સંશય કહેવાય. एकस्मिन्धर्मिणि
 વિરુદ્ધનાનાધર્મવિશિષ્ટજ્ઞાનં ઘા(?) સંશયઃ એકજ વસ્તુમા વિરુદ્ધ શુદ્ધ
 શુદ્ધ શુણ્ણ વિપરીત જ્ઞાન તે સંશય ॥ ૩ ॥ अर्थिप्रत्यर्थिनियुक्तसाधन
 દ્રૂપણસમર્થનકારણં हेतुः વાદિ તથા પ્રતિવાદિએ કહેલા સાધન તથા
 દ્રૂપણ વચનને સમર્થન કરનાર કારણ તે હેતુ કહેવાય ॥ ૪ ॥ हेतुद्वयमध्ये
 કઃ કસ્ય સાધક इति विचारः परामर्शः જેઉ હેતુઓમા કયો કોનો
 સાધક છે; એ સમધી વિચારને પરામર્શ કહેવાય. ॥ ૫ ॥ साक्ष्या-
 दिभिर्यस्य वाक्यस्य बलप्रतिपत्तिः तत् प्रमाणं साक्षी, લેખ
 ઈત્યાદિવડે જેના વાક્યને બળ મળતુ હોય તે પ્રમાણ ॥ ૬ ॥ भूपो मंत्रि
 સમ્યેચ્છ સહ સર્વમાદ્યંતલેખ્યાદીન્ વાચયિત્વા શ્રુત્વા વોમયોર્જય-
 पराजयसाधकनिदानज्ञानोत्तरं सर्वानुमत्या चाज्ञां देयादिति

નિર્ણય ॥ મનિ તથા સભાસભેની સાથે ન્યાયાધીશે વારે, વારે
આદિથી અત્ય સુધી લેખો વાચીને તથા સાક્ષી સાબળીને
મનની અમ્મતિથી જ્ય 'ખેજેજ્ય' સંબધી ખેજે જવાબ આપે તે
નિર્ણય ॥ ૭ ॥ પુનસ્તદનુસારેણાધિકાયુભયોરાદ્યા વ્રાયયિત્વા તત્પ્ર-
વૃત્તિકરણ પ્રયોજન નિર્ણયને અનુસારે ન્યાયાધીશ વાદિ, પ્રતિવાદિને
૮૦ સભાની તે પ્રમાણે અમનમા મે તે પ્રયોજન હોવાય ॥ ૮ ॥
કલ્પપ્રકારેવાદિનિર્ણય કાર્ય ૬૫ જણાવેલા આ ૭૩ થી ન્યાયા-
ધીશે વા નો નિર્ણય હોવો તત્ર કથ વ્યવહારો વિષય વાદ સમરે
નક્ષર ૩૫ ચલાવવો ? તે કહે છે —

ભૂપ. સદાસિ સત્તેગભાવમાયિન્ય નિસ્પૃહ. ॥

રાજ્યકાર્ય કરોત્યેવ ગૃહીત્વા સમ્યસંપતિ ॥ ૧૦ ॥

સમદ્ર' પ્રેક્ષમાણોઽસૌ નોક્તિ કસ્યાપિ માનયેત્ ॥

રાજ્યકૃત્યે યથાનીતિ યદીપ્સુ. સુત્રમક્ષયમ્ ॥ ૧૧ ॥

રાજ્યએ સભામા સવેગ બાનને આગ્રથી નિગ્રહ તાવી સ ય
જનોની સમતિ લઈને ૧૦૫ થી ૭૫૦ તેણે તેજની દૃષ્ટિથી જોતુ
ગને ૧૦૫ની ઠમિ માની નહિ જો તેને અલય મુખની ધમ્મા હોય તો
૧૦૫મ તમા યથા નીતિની વતી પવ મૂપે રાજ્યક્રમણિ પ્રવૃત્તે
કાંસિશ્ચિદ્ અથિ યાગતે ચરસ્તસ્માદિશક્તિપત્ર ગૃહીત્વા માત્રણ
દેયાત્ । મત્રી ચ તપત્ર મૂપ નિવેદ્ય અચેતરનિજયાનન્તર પનો-
પરિ જાજા લિરેત્ ॥ વાં અગ્ન ૮૪૦ આરે એટલે તેની અ-
જો દાગજ દુતે તેની પામેવી લઈ મનિને આપવો મત્રીએ
જાને તે જણાવી તે મામળવા વાય છે ૩ નહિ તેના નિર્ણય કયા

પછી તે પત્રપર આજ્ઞા લખવી.

કા તત્ર યોગ્યતાયોગ્યતા વેત્યાહ ॥

અરજીની યોગ્યતા અયોગ્યતા કહે છે.

સાર્થકં ચ સમગ્રાર્થ સાધ્યધર્મેણ સંયુતં ॥

સ્ફુટં સંક્ષિપ્તસચ્છદ્ધમાત્મપ્રત્યર્થિનામયુક્ ॥ ૧૨ ॥

સાધ્યપ્રમાણસંખ્યાવદેશભૂપાભિધાન્વિતમ્ ॥

યન્નિવેદયતે રાજે તદ્યોગ્યમિતિ કથ્યતે ॥ ૧૩ ॥

અરજીની લેખન પદ્ધતિ સાર્થક, સઘળી મતલબ આવી ગએલી, દાદ માગનારી, સ્ફુટ, ટુંકી અને સારી શબ્દ રચના-વાળી, પોતાના તથા અતિવાદિના નામ વાળી, સાધ્ય પ્રમાણ (પુરાવા) ની સખ્યા યુક્ત, દેશ તથા રાજના નામ વાળી હોવી જોઈએ. એવી જે અરજી રાજને કરવામા આવે છે તે યોગ્ય કહેવાય છે

સ્ફુટોઽર્થઃ । જંગમવિષયિકવ્યવહારે ત્વિયં રીતિઃ જંગમ વિષયક વ્યવહારમાં તો અરજી આપવાની આ રીતિ છે, સ્થાવર વિ-
ષયાભિયોગેતુ અને સ્થાવર મીલકતના લેણુ દેણુ સબંધમાં તો નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે છે:—

દેશસ્થાનાસ્વજાતિસ્વસન્નિવેશપ્રમાણયુક્ ॥

પિતામહસ્વપિતાનુજજેષ્ઠાદ્યભિધાન્વિતમ્ ॥ ૧૪ ॥

રાજમુદ્રાંકિતં પત્રં સ્થાવરે શ્રાવ્યમુચ્યતે ॥

અન્યથા તુ વાદિવિજ્ઞપ્તિર્ન શ્રોતવ્યાધિકારિણા ॥ ૧૫ ॥

દેવ, ગામ, જાતિ, મિત્રકલના ખુટ તથા માપ વાળી અને બાપ
 ૧૧ તથા નાના મોટા બાહ્યોના નામ વાળી તથા રાજની મોટા ગામ
 વાળી એ ૭ હોય તો ૪ ગ્રામ મીત્ર ૧૧ મુખ મામા અધિકારીએ સા
 બારી અને એવી ના હોય તો નમ્રએ તે એ ૭ સાલગની નહિ
 તથા દેશો મર્ય દેશો ઘા ટ્રિવિડામગાદય દાખના તરીકે મધ્ય
 દેશ, વિદ દેશ, અગ દેશ કે બગાન, સ્થાન ઘરાણસ્યાદિ ગામ દારી
 આર્જિ જાતિ મરિયાદય જ્ઞાન દારી આર્જિ, સનિવેશ પુર્ણપર
 દશિજોત્તવિમાગાદિઉત્ત ખુટ તે પૂર્વ, પશ્ચિમ દશિજ એ ૭
 ત ની નર્મ ૧, પ્રમાણ દશમ નુમિતમાયત ગાળર નુમિતવિસ્તૃત
 માત્ર — ૧૫ના તરીકે દશ સતત લાજુ પાત્ર ૧૫ના પોણુ પિ
 તૃપિતામદાગ્નિનામયુર્ન બાપ ૧૧ના નામ વાળુ દેશ યજ્ઞેષ્ઠ ઘા
 જાતિ મરિય નર્મ એ ૭ ગ્રામ વાવવાનો દશમે દશ્યેતદ્રીત્યા
 ગિગિતા વિગિમિ ધોતયા અન્યથા ન પદમામાસવાત્ એ પ્રાર
 ૧૧ના નર્મ ૧ એ ૭ ગ્રામપિમે અન્યથા, એવી ૭ના હોય તો
 ૨૦ના નર્મ ૨, ૩૦ તે ૫૦ ગામપાવાળી હોય છે કે પશ્ચ
 માત્ર દશમા ૫૫ ૧૧ના નર્મ ૨૦ના નર્મ ૨૦ —

અમા અમનગિદ્ધ ચ વિદ્ધ નિષ્ણયોજન ॥

નિર્ગર્થ નિર્ગર્થ પશ્ચાત્ત વિર્જયેન્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ ૧૬, ૧૬ના નર્મ ૨૦ પ્રમાણ અમની, નિર્ગર્થ, માત્ર
 ૧૫ના નર્મ ૨૦, ૩૦ના નર્મ ૨૦ ૧૨ના નર્મ ૨૦ ૫૦ના નર્મ ૨૦
 ૧૦ના નર્મ ૨૦ ૧૦ના નર્મ ૨૦

અમા અમન મા દશમા નિર્ગર્થન દશમિયમાય નેમરે આ

માણસ મને જોઈને શુદ્ધે; એ અસાધ્ય મદ્રહસ્થંચપુષ્પં ગૃહીત્વા-
 યમગમત્તદહં યાચયામિ પરં નો દદાતીત્યપ્રાસિદ્ધં જેમકે—મારા ધરમાં
 રહેલું આકાશ પુષ્પ આ માણસ લઈને ચાલ્યો ગયો. તે હું પાછું માણ-
 સું છતાં આપ તો નથી, એ અપ્રસિદ્ધ વાત છે. અનેનાહશમ્મ ઇતિ-
 વિરુદ્ધં આણે મારા સોગન ખાધા એ વિરુદ્ધ કહેવાય મરિષ્યા પૂર્વ
 મસ્યાધિકારઃ કૃતોસ્તિ મૂયો માં ન દદાતિ ઇતિ નિષ્પ્રયોજનમ્
 મારા બાપે પૂર્વે આનો અધિકાર ચલાવ્યો છે તે અધિકાર તેમને હવે
 આપ તો નથી આ નિષ્પ્રયોજન વાત છે. યથા તથા પ્રલપનં નિ-
 ર્થકં જેમ તેમ બહુ તે નિર્થક છે મદ્રહસ્થદીપપ્રકાશનાયં
 સ્વગૃહકાર્યં કરોતિ ઇતિ નિરાવાધં ॥ માન ધરમાં રહેલા દીવાના
 પ્રકાશથી આ માણસ પોતાના ઘરનું કામ કરે છે, એ ‘નિગબાધ’
 કહેવાય ઉપરના સઘળા દાખલા ‘પક્ષાભાસ’ના છે ઇત્તાદૃશં પક્ષા
 ભાસં વર્જયેત્ ન શ્રુણુયદિત્યર્થઃ તેવી પક્ષા ભાસ વાળી અંછળને અ-
 ધિકારીએ ત્યાગ કરવો અર્થાત્ કાઢી નાખવી. તથા ચાનેકદ્યદહાર
 વિષયગર્ભિતા વિજ્ઞસિરપિ ન શ્રોતવ્યા વળી અનેક વિષય જેમાં સ
 માગ્યેલા હોય તેવી અરુ પણ ન સાંભળવી. કિંતુ પ્રત્યેકવિષયગ-
 મ્ભિતાં ઇત્યાહ પણ પ્રત્યેક વિષય વાળી સાંભળવી કહ્યું છે કે —

વિજ્ઞસિ નહિ શ્રોતવ્યા ક્રિયાભેદસમાન્વિતા ॥

અનેકવિષયાકીર્ણા શ્રૂયેતાયાધિકારિભિઃ ॥ ૧૭ ॥

જૂદી, જૂદી ક્રિયાના ભેદવાળી વળી અનેક વિષયોથી ભરેલી
 અરુ અધિકારીએ સાંભળવી નહિ કસ્મિંશ્ચિત્ કાલે ભિન્નવિષય-
 મ્ભૂતૈકવિજ્ઞસિરપિ શ્રોતવ્યા મવતીત્યાહ કાઈ સમયે ભિન્ન, ભિન્ન

થ્રોતવ્યા યદિ વિજિતિસ્તસ્યામાત્રાં લિલેખરા ॥

જ્ઞાનાદ્યર્થે સમુદ્રાં ચાધિકારી તાં પ્રવર્તયેન્ ॥ ૨૦ ॥

નૃપાબાપત્રં તત્રૈવ ગચ્છેદ્દુતોહ્યનાકુલં ॥

યોગ્યતાયોગ્યતે દૃષ્ટ્વા નેતું યોગ્યં તમાનયેન્ ॥ ૨૧ ॥

જે અધિકારિએ તે અરજ સાંભળવા જેવી હોય તો તે પ્રતિ-
વાદીને બોલાવાનો સમન્સ ડાડવો; તે સમન્સપર રાગનો મોર શિકે
કરી તે હતને આપી મોકલવો એ પુરૂષ લઈ દૂતે જવથી ત્યાં જવું;
દૂતે તેની યોગ્યતા અયોગ્યતા જોઈ જો તે આવવા યોગ્ય સ્થિતિમાં
હોય તો તેને લાવવો કે અનાદ્યા રૂપે કાણ નહિ લાવવા યોગ્ય
તે જણાવે છે.—

અશક્તાઃ સ્થવિરા વાલા કુલજા હીનપશ્ચકાઃ ॥

અજ્ઞાનસ્વામિનો ક્રૂરા રાજ્યકાર્યસમાકુલાઃ ॥ ૨૨ ॥

આવશ્યકત્રિયોદ્યુક્તા ઉન્મત્તા ભૂતડાકિની ॥

ગૃહીતા વાતપિતોચ્ચા અનાદ્યાઃ સ્મૃતા વૃથેઃ ॥ ૨૩ ॥

દેશકાલાનુસારેણ કૃત્યસાધનદૂષણે ॥

જાન્યા યાનૈરશક્તાદીન્ વલાદાન્વાયયેન્નૃપઃ ॥ ૨૪ ॥

અશક્ત, ધરડા થયેલા, બાલક, સદ્દુલ્લભમાં ઉત્પન્ન થયેલા, લુલા
લંગડા, જેનો સ્વામી જાણ્યામાં ન આવ્યો હોય એવા, ક્રૂર, રાજ્ય
કાર્યમાં શુદ્ધાએલા, આવશ્યક કર્મમાં શુદ્ધાએલા, ગાંડા, ભૂત તથા
ડોકેલુથી પીડાએલા, વાયુ, પિત્તાદિના રોગથી પીડાતા, એવાએને
બોલવવા યોગ્ય, વિદ્વાનોએ ગણેલા નથી. દેશ કાલાનુસાર ન્યાયનાં
સાધનોમાં ખામી રહે છે એમ જણાય તો વાહન મોકલીને તે અ-
શક્તાદિને પણ બલથી બોલાવી મગાવવા. છત્રીત્યા વૃત્તેન પ્રત્યર્થિ-

ન્યાનીતે કિં તપિતુમાત્રાદયોપિ તત્ર વચ્ચુ શન્કુરન્તિ ન વેત્યાહ
ઉપર બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે ૬૮ (બેલીક અથવા ઘેલીમ) દાન
પ્રતિવાદિને જોનારી આણે ત્યારે ચુ તેના પિતા, ભાઈ વગેરે તે કામમા
ગાની શું છે કે નહિ તે કહે છે —

પિતા ભ્રાતા ન પોત્રો વા ન સુતો ન નિયોગરૂત્ ॥

અય્યહારેષુ શક્ત સ્યાદ્દન્તુ દરુથો હિ વિરુપ્તન્ ॥ ૭૦ ॥

પિતા, ભાઈઓ, છો પૈકે છો- નો છોડો મુખ્તીઆ અથવા ૧૦
૫૧ આપતા કામમા જોનારી યોગ્ય નહીં અને તેમ જના જોયે તો બ
ન્ય તે કહેને ૫૧ થાય છે સ્વામ્યમાત્રે તુ દત્તપૂર્ણાધિકારિત્વેન
સ્વ ઘર્તુ શન્કુરન્તિ શક્તિ સ્થિતિ ન્યામી એટલે વાં ડિવા પ્રતિવાદિ
જાને ન હેય અને તેઓને જોનારો પૂજા અર્ચિ ૧૨ ટાઈવી મળે
તોય તો જોનારી મને શશ્વિમાન થાય છે એવો કાયદો છે તત્તો
ધિકારી અધિદત્ત પ્રતિગાપત્રમુક્તર ગૃહસ્થ પ્રચારિને ઠરાયેત્
૧૦ ૫૪ી અર્ચિ ડિજિ વાંચે આપેલી અગ્રનો કાગળ ઉત્તર મેળ
જાને પ્રતિસાંને ૨૫૦-૨૦ તદામિપ્રાય નિરોદયેચ અને તેને અભિ
પ્રાય ૫૫ પ્રતિસાંને સમજાવે

તથાહિ

કુલજાતિવયોર્વર્ષમાસપક્ષદિનાન્વિત ॥

અર્ધિનિરોદિત યજ્ઞ તસર્વ દિ નિરોદયેત ॥ ૭૬ ॥

કુલ જાતિ વય વા, માસ, પક્ષ ન્યા વિવસ વગેરે સદિઓ
ને જાણાચુ હાય તે સપગાથી પ્રતિવાદિને વા = વે સ ચ તપ્ય
મુનરામાલેન્ય શોધનાર્થમર્ધિ યાચેત કાઢન ચ યાવદુત્ત-

સ્વદર્શનં તતઃ પ્રાઙ્ઘિચાકો યથાકૃત્યમર્વાયં દેયાન્ ॥ તે વાદિની
અરુઠ પ્રતિવાદિ મારી રીતે વાંચીને તેના શોધનને માટે મુદત માગે
તો ન્યાયાધિશે કામનું સ્વરૂપ જોઈ થઈતી મુદત આપેલી. તે શોધવાનું
કામ ઉત્તર આપ્યા પછી બંધ થાય છે. તથાહિ તે નીચે પ્રમાણે —

ઋણાદ્યુત્તરદાને ચાવર્થો દેયાદિનત્રયમ્ ॥

મૂષો વિશેષકૃત્યે તુ પક્ષં નાનઃ પરં દિશેત્ ॥ ૨૭ ॥

ગોર્વથે તાડને મ્તેયે પારુપ્યે સાહસેઽપિ વા ॥

સ્ત્રીચરિત્રે ન કાલોસ્તિ મૃદ્ધનીયાદુત્તરં લઘુ ॥ ૨૮ ॥

શોધયેદ્વાદિપત્રં ચ યાવન્નોત્તરલેખનમ્ ॥

લિખિતે તુ યથાનીતિ નિવૃત્તં શોધનં ભવેત્ ॥ ૨૯ ॥

કરજ આદિ આપનના મુદતમામા પ્રતિવાદીને ઉત્તર દેવાની
ત્રણ દિવસની મુદત આપવી. જો મુદતમામા બારે હોય તો વધારેમા
વધારે પંદર દિવસની મુદત ગણશે આપવી તે ઉપરાતની મુદત
આપવી નહિ. ગાયનો વધ, મારામારી, ચોરી વચનપાઙ્થ, (ગાળા-
ગાળી) સાહસ, (ઝેર દેવું વગેરે) અથવા સ્ત્રીચરિત્ર સંબંધી મુદત-
મામા હોય તો તેમાં મુદત આપવી નહિ, તુરતજ જવાબ લઈ લેવો
જ્યાં મુદ્દી પ્રતિવાદીનો જવાબ ન લખાયો હોય ત્યાં મુદ્દી પ્રતિવાદી
અરુઠ તપાસી શકે પરંતુ પ્રતિવાદીનો જવાબ થઈ ગયા પછી નીતિ
પ્રમાણે અરુઠ તપાસવાનો કાંઈ હક નથી.

ઋણાદિવ્યવહારે ઉત્તમર્ણનિરૂપિતવિષયશોધનપૂર્વકોત્તરદા-
નાર્થં પ્રાઙ્ઘિચાકો દિનત્રયાવર્થિ દેયાત્ । વિશેષકૃત્યે તુ મૂષઃ

પક્ષૈકમિતાર્થિ દેયાત્ । અત પર ન દિશેત્ । ગોર્વધે મારણે
તાડને યદ્યાદિપ્રતારે સ્તંભે ચૌય પારુખ્યે ક્રોધેન કરુવામ્યાદિ-
કથને માહસે ત્રિપશસ્ત્રાદિકૃતપ્રાણપ્રાતે સ્ત્રિયા દુશ્ચરિતે પતઙ્ગિ-
પયામિત્રેણ ઉત્તરદાનાથ પ્રતિજાદિન પ્રયગ્ધિ ન દેયાત્ ।
સત્ત્વણ પપોક્તગ ગ્રહીયાત્ । ત્યથા અસત્યમાધ્યાદિના
કૃત્યત્રિપર્યય ॥

દીરાની મુ મામા મૃત આપનાને નાધા હિ પન્તુ ફાજલરી
મુદ્દમામા મૃત આપનાથી જૃ । સાતીમે ઉભા થાય છે અને
ન્યાયને બે ને ન્યાય થવાનો સબર મને છે પ્રત્યર્થી વાદિપત્ર
યાદદુત્તરલેક્ષન શોધયેત્ લિખિતે તુ શોધન નિવૃત્ત મયેત્ અતો
ગૃહીતાચરો પ્રતિજાપત્ર વિનિન્ય યગ્રાનયમુત્તર દેયાત્ ॥

પ્રતિના પપ વાની અનો જનામ વખતા મુરી જનામમા
કેશર કરી રો, પન્તુ જવામ વખી આપમા પડી, ફેરજા કરાતો
કોલ દક તો નથી માન મગેરી મૃત નરીમા પ્રતિના પપને પિ
આરી યથાગ્ધિન ઉગર આપમે યદિ રાગાદહેપાલ્લોમાદ્યાન્યથોક્ત
દેયામ્ કહય ભે । મેવ લોભરી મેરો જનામ આપે તો તે
દડી મેવ માય છે કરુત્તર દિવિધ શ્રાવ્યમશ્રાવ્ય ચેતિ તે ઉત્ત
એ પ્રમન્તુ છે એ ન્યાયાલી માભગત મેવ અને ખીતુ નહિ
માભગત યા પ નત્ર શ્રાવ્ય તુ તેમા અભગત મેવ ઉત્તર પશ —
આ પ્રમન્તુ છે

અધિપતિર્જ્ઞાં દૃષ્ટ્વ પ્રત્યર્થા ચોક્તગ તિગ્વેત્ ॥

નદં ચતુરિધ સત્ય પ્રતિમુ ત્યાપક તથા ॥ ૩૦ ॥

અસંદિગ્ધમિતિ પ્રોક્તં સૂત્તરં નિર્ણયે વૃથૈઃ ॥

येन प्रकृतसाध्यार्थसिद्धिः प्रत्यर्थिनः स्फुटं ॥ ३१ ॥

વાદિની પ્રતિજ્ઞા બેઠનેજ પ્રત્યર્થી (પ્રતિવાદિ) જે ઉત્તર આપે તે આર પ્રકારનો હોયો બેઠાયો. સત્ય પ્રતિજ્ઞા, વ્યાપક તથા અસંદિગ્ધ તથા ઉત્તરને નિર્ણય કરવામાં જાણા પુરોગાયે મારે ઉત્તર માન્યો છે તેના ઉત્તરથી ગ્રાહતા વિષયમાં પ્રતિવાદીને સાધ્ય અર્થની સિદ્ધિ થાય છે. યથા શતમુદ્રા ષ્ઠસ્માદ્યાચયામીન્યર્થિનોક્તે સત્યં દાતવ્યાઃ સં-
તીતિ સત્યોત્તરં જેમકે હું આની પામે એ રૂપિયા મારું છું એમ
વાદિ કહે એટલે પ્રતિવાદિ કહેશે કે હા તે મારે આપવાના છે. એ
ઉત્તરનું નામ સત્ય ઉત્તર (૧) કહેવાય. અર્થિલેખકં દદ્વાતદ્વિરુદ્ધ-
ધર્મહેતુપ્રતિપાદનં પ્રતિભૂઃ પ્રતિવાદિ વાદિનું લખાણુ બેઠ તેનાથી
વિરુદ્ધ ધર્મવાળા હેતુનું પ્રતિપાદન કરે તે પ્રતિભૂ (૨) કહેવાય. દેશ-
ગ્રામાદિનામયુતં વ્યાપકં દેશ, ગામાદિ નામ યુક્ત જે ઉત્તર તે
વ્યાપક (૩) કહેવાય. સત્યમેતાવન્મુદ્રૈતસ્ય દાતવ્યા પરં મયૈતસ્યૈ-
તત્કલ્પ્યં કૃતમસ્તીત્યસંદિગ્ધં । મારે શાદિને એટલા રૂપિયા દેવા છે
પરંતુ તેના બદલામાં મેં તેનું આટલું કામ કર્યું છે તે અસંદિગ્ધ (૪)
ઉત્તર કહેવાય અશ્રાવ્યં ચ પંચવિધં । અશ્રાવ્ય ઉત્તર પાંચ
પ્રકારના છે.—

સંદિગ્ધં પ્રકૃતાદ્વિન્નમન્યલ્પમતિભૂરિ ચ ॥

पैसकदेशव्याप्यं यच्छ्राव्यं नैवोत्तरं हि तत् ॥ ३२ ॥

સંદિગ્ધ, પ્રકૃતથી લિખ, અતિઅલ્પ, અતિવહુ, મુખ્યનો એક
ભાગ, એ પાંચ પ્રકારનો ઉત્તર અશ્રાવ્ય એટલે અધિકારિએ સાલ-
ળવા યોગ્ય નથી. યથા શતમુદ્રા એવન ગૃહીતા इत्युक्ते सति

जनमुद्रा वा अनुपणा इति सदित्थ नेमः आ भूते मे माता
भारो क्षीया च नेम रे, प्रतिभा इहे रे मा माता रे वा क्षीया
मे वृत्त स र मया

સુવર્ણશતાભિયોગે પળશર્ત ધારયामीતિ પ્રવૃત્તાદિજ્ઞ ૩૧ મા
નામાગેનો દાગ ના ૨૦ તો મો ગિયાનો ત્વાત્ ૬૦ આવો પ્રતિવા
ગો ઉત્તર તે પ્રવૃત્તી બિજ એટલે ચાનતી બામતથી જુલો કો
વાય સુવર્ણશતાભિયોગે પલૈવ ધારયामीતિ અત્યત્પમ્ સો માના
મોરોગો વાવે કે તેમ તા ૬૦ તો પાચનો ૧૨ દેશાન ૨ એ અતિ
શર્તનો ઉત્તર અતિ અપ કહેવાય સુવર્ણશતાભિયોગે સહસ્ત્ર ગ્રા
મ્યામીતિ અતિશ્રુતિ મો માગેનો દાગો છે ૫૫ ૬ એક હજાર મો
ગો દેશા ૨ એ પ્રતિવાગો જે ઉત્તર તે તે અતિશ્રુતિ
મોટો ૧ થી ૨૦ ઉત્તર દેશાય મૂળપરશ્ચાન્નભિયોગે ચન્દ્રાણિ શુ-
ર્તાનિ ન મૂળાણિ શતિ પશ્ચિમદશયાપિ શર્તિ ૨૦ મે એને
અપ તથા ૫૫ ૨૩ આખ્યા છે, ત્યારે પ્રતિવાગિ જુલો ૨ મને ૫
આગ આખ્યા ૨ મો નથી આખ્યા, એ ઉત્તરુ નામ ૨ એ દેશ
શર્તિ, ૨૫ ૨૩ એક મામતી યુગલનાગો ઉત્તર દેશાય ગતા
શ્વદા પ્રયાથિલિખિતમુસરં પ્રાહ્નિવાકો ન મૂળયાત્રિયર્થઃ એ પાચ
મો થી હજાર પ્રતિવાગો અપ તા અધિગીએ મામાગ ૨૩
ઉત્તર ૨૩ ૫૨ —

प्रत्यर्शुत्तमात्राय तदानेन्याधिकारभृत् ॥

पुनर्गच्छं यत्पुनर्गच्छं च नदुत्तर ॥ ३४ ॥

तन्मात्रं पुनश्चार्थं कृषिर्लम्बाभिघातकृत ॥

देवाहुनर्मनाचयन्वाय पुष्टिं भवेत् ॥ ३८ ॥

વિરુદ્ધમન્યથા પૂર્વાપરત્વેન સ્મૃતં તતઃ ॥

પ્રતિજ્ઞાભંગહીનત્વે સ્યાતાં કૃત્યાર્થહાનિદે ॥ ૩૬ ॥

પ્રતિવાદિનો જવાબ લઈ અધિકારીએ તપાસવો અને પછી વાદિને વંચાવવો, તે ઉત્તરનો જવાબ વાદિ પાસેથી અધિકારીએ ફરી લેવો. પછી તે ઉત્તરને જોઈને વાદિ પ્રતિવાદિના ઉત્તરને નષ્ટ કરે એવો ઉત્તર આપે તો તે ઉત્તર તેના મુકબ્બમાને પુષ્ટિશરદ્ધ થાય છે. વાદિએ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો લેખ અને પ્રતિવાદિએ આપેલા જવાબનો પ્રતિઉત્તર પૂર્વાપર વિરોધી ન હોવા જોઈએ, જે વાદિનો જવાબ વિરોધી થાય તો તેની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે અને પક્ષની હીનતા થાય છે અને તેના દેશને હાની પહોંચે છે. વાદિના પ્રતિજ્ઞાપત્રે પૂર્વે ચલ્હિસ્થિતં તથૈવ સવિસ્તરં પ્રતિવાદ્યુક્તોત્તરદ્વાનકાલે પુનર્લેખ્યં અન્યથા પૂર્વાપરવિરુદ્ધત્વેન પ્રતિજ્ઞાભંગઃ પક્ષહીનતા ચ વાદિએ પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં પૂર્વે જે લખેલું તેજ પ્રમાણે વિસ્તાર સહિત પ્રતિવાદિના કહેલા જવાબનો પ્રત્યુત્તર આપવા વખતે વાદિએ ફરીને લખવું. વાદિ તેવો પ્રત્યુત્તર ન આપે તો પૂર્વાપર વિરોધ થવાથી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય અને પક્ષની હીનતા થાય.

હીનતા પંચથા સ્યાત્ હીનતા પાંચ પ્રકારની છે તથા હિ તે આ પ્રકારે —

નિરુત્તરઃ ક્રિયાદ્વિષ્ટો નોપસ્થાતાન્યદુત્તરઃ ॥

આહૂતઃ પ્રપલાયેત ભવેદ્દીનસ્તુ પંચથા ॥ ૩૭ ॥

નિરુત્તર, ક્રિયાદિષ્ટ, નોપસ્થાતા, અન્યદુત્તર આહૂત પ્રપલાયનઃ એ પાંચ પ્રકાર હીનતાના છે. પૃષ્ઠે સતિ કિંચિદપિ ન વદતિ સ

નિવૃત્તર પુજા છતાં ૬૪ ઉત્તર ત આપે તે વિગતર, લેખનક્રિયા
 ચાતુર્યેનાન્યથા લિખન ક્રિયાવિષ્ટ, નખનાની ક્રિયામા આતુર્યપણથી
 ઉત્તર ૪૫એ તે ક્રિયા ૬૪ ઉત્તરે પૃષ્ઠે પ્રકૃતાચ્છેત્ સ નોપસ્થાતા
 ઉત્તર પુજા આનંતા વિપયથી ખની નય તે નોખયાતા પૃષ્ઠે સ-
 ત્યયથા પ્રદેત્ સો યદુત્તર પુજા છતાં ૬૪ જીવેજી ઉત્તર આપે
 તે અન્યુત્ત આહૂતે સતિ પલાયેત સ પચમ જોનાબે સને
 નારી નય તે પ્રપનાયન, એ પાય પ્રનાની પચગીનતા દરારી

પુનઃશ્રાધિકારી તદ્દેસવ પ્રત્યધિને નિવેદયેત્ ॥ તતઃ

પ્રત્યર્ચ્યપિ ચ તદ્દેસવ વાચયિત્વોત્તર લિખેત્ ॥

સત્ય ચેત્સિદ્ધિમામોતિ વિપરિતમયોન્યથા ॥ ૩૮ ॥

ફરીને અનિર્ઝાગિએ નાનિના તે તે ૫ પ્રસ્થા- (પ્રતિનાનિને-) >
 ખાડરો, પ્રતિવાગિએ ને લેખ વાચીને પ્રમુક્ત ૪૫એ

તે નખ મુખ્ય હાય તો ખરો થાયછે નહિ તો ખોટો થાયછે

તતોધિકારી પત્રચતુષ્ઠય ગૃહીવા પ્રાઙ્વિવાકાગ્રે સ્થાપયેન્
 સ ચ સમ્યે સહ વિવિચ્ય ઉમો પ્રતિ સાધ્યાદિસાધનનિર્દેશ
 કૃયાત્ ૫૪ી અવિ રીએ (મી રો રે) વાં પ્રતિનાનિના ઉત્તર પ્ર-
 ત્યુત્તરના આરે કમજો ન્યાયાનીશની પાએ મુક્ત ન્યાયાધીને સમ્બો-
 ની આવે તેડુ ખરોમર વિવેચન ફરી વાં પ્રતિવાં જેહ પક્ષને
 માતી આં પુગરો આપનાને ૬ આવતુ તત્ર સમ્યા કીદશા વિ-
 ચનો મુવતિ કયાહ તે અભામા અખો કેવા અને કેટલા જોધએ,
 તે કહે —

શત્રૌ મિત્રે સમાઃ ગાંતાઃ નિસ્પૃહાઃ સત્યવાદિનઃ ॥

શ્રુતાચ્ચયનસંપન્નાઃ પરલોકમયાન્વિતાઃ ॥ ૩૯ ॥

નિઃક્રોધાશ્ચ નિરાલસ્યા ધર્મજ્ઞાઃ કુલજ્ઞાઃ સતઃ ॥

પંચસપ્તાથ ભૂપેન શુદ્ધાઃ કાર્યાઃ સભાસદઃ ॥ ૪૦ ॥

શત્રુ તથા મિત્રને સમાન ન્યાય આપનાર, શાન્ત, નિસ્પૃહ, સત્યવાદી, શાસ્ત્રના ભણેલા, પદ્મોદ્ભવો બધા રાજાનારા, દોષવર્જિત, આળસ વગરના, ધર્મને બાંધુનાર, અને સન્દુર્ગમ ક્ષિત્ર થયેલા એવા પાંચ અથવા સાત સભાસદો રાજ્યે નીમવા. એતે સમ્યાશ્ચલોભા-
દિહેતુભિઃ કૃતમન્યથા કુર્વન્તિ તદા દંડ્યાઃ સ્યુરિત્યાહ તે સભા-
સદો લોભ આદિ હેતુથી જોડે કરે તો દંડને પાત્ર થાય છે તે કરે છે -

લોભાદ્દેપાદ્વૃહન્મિત્રકથનન ક્રુધાન્યથા ॥

કૃતિં કુર્વન્તિ યે મમ્યા દંડ્યા ભૂપેન ને સદા ॥ ૪૧ ॥

રાજના તે સભાસદો લોભથી, દેપથી કે દોષ મોટા મિત્રની વગથી અથવા દોષ પામી ન્યાયને બદલે અન્યાય કરે તો રાજ્યે હુમ્મશાં તેવા સભાસદો દંડ કરવા યોગ્ય છે. લોભાદિહેતોરન્યથાવાદિમ્ય
એવદંડગ્રહણમુચિતં ન પુનરજ્ઞાનાદિરુદ્ધવાદિમ્યસ્તે ન્વયોગ્યત્વેન
સમાતો નિર્વાસ્યા એવંતિ લોભાદિક હેતુથી જે ને સભાસદો જુદું
જોડીને અન્યાય કરે તો રાજ્યે દંડ કરવા યોગ્ય છે પરંતુ અસમ-
બલથી વિરુદ્ધ જોડીને અન્યાય કરે તો તેઓ સમ્યક્જ્ઞાને લાયક
નથી એમ બાંધીને સભામાંથી કાઢી મૂકવા. તતસ્તૌ સ્વસ્વસાક્ષી
નામાનિ લિચ્ય ભૂપસદસિ પ્રવેશયેત્ કન્યાહ પૂર્વે આજ્ઞા કરેલા

પાત્ર પ્રતિષ્ઠાઓ માત્ર પોતાના સાથીઓના નામ લખી તેમની સાથે
મમામા પ્રવેશે ॥ ૮૦ ॥

શુભોર્ભા સાયનાજ્ઞા તા સ્વસ્વપક્ષસમર્થક ॥

સાક્ષિનામાનિ સલિગ્ય સ્થાપયેત્તા પુર. પ્રભોઃ ॥ ૮૧ ॥

ઉભયોઃ સાક્ષિણો ગ્રાહ્યા નિસ્પૃહા. શુદ્ધવગ્જા ॥

દેશકાલવિચારજ્ઞા અપંગડા નિરન્વયા. ॥ ૮૨ ॥

જો પ્રાણના સાચાની આજ્ઞા સામળીને પોત પોતાના પરને
નમથ ન કે જોવા આવીઓના નામ લખી તે પરને ન્યાયાધીની
સમક્ષ મુન્નુ બેઠે પક્ષના સાથીઓ પરીત ન થામા ઉપન થએન,
પાછલી નહીં નહિ પાછા પ, મનજનો વિચાર કરના પ, પુષ્પત ઉત્ત
ના તના તટસ્થ, તેના પુરો સાથી આપના યોગ્ય ગામ ડે ને
સ્વપ્રામજા મિત્રપ્રામજા ગા ગમે તે તે પોતાના ગામમા જન્મના
તે, કિયા બીજા મામમા નભેના તે પ્રાડવિચારક પતામ્યો ચાર-
ત્રિર્ણય વેનન સામ્યૈર્ધ્યાનુસારેણોમામ્યા દાપયેદિતિ તે એનો
ની ન થાય ત્યા સુધી તે માનીની વચમત સુખમ લથ્થુ ન્યાયાધીને
ગઈ પ્રતિષ્ઠા પામેરી અપાનુ જથ તત્કૃયમુચ્યને દરે માનીઓ
નુ ૧૫ ૮૩ ડે —

આગય સાક્ષિણો વૃથા સામ્યતા કૃપમાધને ॥

અમણ સ્વસ્વપક્ષે ચ યથાનીતિ દ્વયોગપિ ॥ ૮૪ ॥

પાત્ર તથા પ્રતિષ્ઠાને બેઠે પાછા માનીઓ આવીને તે કાર્યના માન
અને માત્ર માતાના પાછા રમ્ભેરી પિતિ પ્રમાણે ના પાડે સાક્ષિણ

આગત્ય પશ્વદ્વયે સાધ્યતાં વક્તુમુચુક્તા ભવંતિ તદાપ્રાહ્વિવાકો
રાજ્યપ્રવંધતયા તાન્ મિત્રાન્ સ્થાપયિત્વા સ્વેષ્ટશપથાદિનિયમં
ચ કારયિત્વા સાધ્યં શૂહિયાત્ ॥ જે પક્ષના સાક્ષીઓ ક્યેરીમાં
આવીને સાક્ષી પુજ્યને તૈયાર થાય ત્યારે ન્યાયાધીશે કાંઈદા પ્રમાણે
તેમને જૂદા જૂદા રાખી, તેમને ઠટ દેવના સોગન આપી સાક્ષી બેવી.

આહૂતાન્ સાક્ષિણઃ સર્વાન્સ્થાપયેચ્ચ પૃથક્ પૃથક્ ॥

સમાન્તોવિદિતાચારાન્મંત્રીયાજ્ઞાર્થસાધકાન્ ॥ ૪૫ ॥

કૃતસ્નાનાર્ચનાન્પૂર્વં નિયમ્ય શપથૈર્નૃપઃ ॥

પૃચ્છેત્સત્કૃત્ય સંવંધં તત્કૃત્યે ચ યથાવિધિ ॥ ૪૬ ॥

જોલાવેલા જેઉ પક્ષના સધળા સાક્ષીઓને જૂદા જૂદા રાખવા,
તે સાક્ષીઓ સભામાં વર્તાતા નિયમોના જાણનાગ અને મંત્રિની આજ્ઞા
પ્રમાણે યથાસ્થિત વર્તનાગ હોવા જોઈએ પ્રથમ તેઓ સ્નાન કરી
(ઇષ્ટદેવનું) અર્ચન કરી રહે ત્યાર બાદ રાજ્યને તેમને પ્રથમ સોગન
આપવા. તેમનો સત્કાર કરી તે મુકરદમાના સબંધમાં જે સત્ય તેઓ
જાણતા હોય તે યથાસ્થિત ન્યાયાધીશે પૃછવું કયા વર્ણને કેવા સોગન
આપવા તે કહે છે.—

વિપ્રં યજ્ઞોપવીતેન ક્ષત્રિયં ચ કૃપાણતઃ ॥

ગોદેવબ્રાહ્મણૈર્વૈશ્યં શપેચ્છૂદ્રં તુ પાતકઃ ॥ ૪૭ ॥

બ્રાહ્મણને ઝનોઈના સોગન આપવા, ક્ષત્રીને તલવારના, અને
વૈશ્યને ગાય, દેવ તથા બ્રાહ્મણના આપવા; શૂદ્રને તો ‘અમુક પાતક
રત્ને લાગશ’ એમ કહી પાતકના સોગન આપવા. શૂદ્રને ક્યાં ક્યાં

પાત્ર કરે તો જીવે છે —

સ્ત્રીવાલ્મર્ધઘાતે યજ્ઞીવાનામગ્નિપાતને ॥

પાપ તત્સર્વમાપ્નોતિ યઃ સાક્ષ્યમનૃત વદેત્ ॥ ૪૮ ॥

શ્રી હત્યા, ગાળી હત્યા ગર્ભપાત તથા જીવેને અગ્નિમા બા
ગાળી જે પાપ થાય છે તે મરણ પાપ જે સાક્ષી જુદું બાલગે
તેને લાગે

દાનપૂજાદિજ પુન્યમસત્યેન વિનશ્યતિ ॥

જ્ઞાત્વેતિ સાગ્રન વ્રૂયુ* સાક્ષિણસ્તે યથાયથમ્ ॥ ૪૯ ॥

જે આગળ વાન, પૂજા કર્યાં કરીને પુન્ય ઉપાર્જન કરેલું હો
તે જીવી માત્રી પુ નથી નારા પામશે માટે જે જાણતા હોય તે બ
ગેગર આ કામ ॥ મબધમા સાનીઓએ જોયું

કીદશા. સાક્ષિણો માન્યા ભવતીત્યાહ ॥

કેવા સાનીઓની સાક્ષી માનવા ગોચર છે તે જો છે —

યથાર્થગાત્રી નિર્લોભ લમાધર્મપરાયણઃ ॥

નિમોહો નિર્ભયસ્ત્યાગી સાક્ષી માન્ય ઉદાહૃત. ॥ ૫૦ ॥

ગેમી ગદ્ગદવાગ્ દુષ્ટો રુદ્ધકઠો વિરુદ્ધવાક્ ॥

ક્રોધી વ્યસનસેવી ચ સાક્ષ્યમાન્ય સ્મૃતો વુર્ધ્વ* ॥ ૫૧ ॥

યથાર્થ જોનારો, નિમો ॥ લમાવાગો, મોહ તિત, નિર્ભય તથા
ગાત્રી (દાન પુન્ય સ્નાન) એટલા લક્ષણવાળો સાક્ષી માન્ય હ ન
માન્ય છે એની, ૧૫૬ વાળી જોનારો, દુષ્ટ, જોનારો ૬૦, ૫૫૬

નય તેવો, વિદ્વં બાલનારો, કોઈ નથા વ્યયની એટલાં અપવિદ્યારૂ
યાગો સાક્ષી માન્ય કરવા યોગ્ય વિદ્વાનોએ ગણ્યો નથી.

વાદિસાક્ષ્યમવનાનંતરં પ્રત્યર્થિસાક્ષિણો વ્યુત્થિત્યાહ ॥

વાદિની સાક્ષી થઈ રહ્યા પછી પ્રતિવાદિની સાક્ષી લેવી, તે
કહે છે:—

एकपक्षस्वरूपासिं साक्ष्यं स्यात्पूर्ववादिनः ॥

तन्निवृत्तौ पुनर्व्यात्साक्षी प्रत्यर्थिनः स्फुटं ॥ ૫૨ ॥

એક પક્ષનું સ્વરૂપ બાણવામાં આવે માટે પ્રથમ વાદિની સાક્ષી
થાય; તે પુરી થાય એટલે પ્રતિવાદિની બાહેર રીતે સાક્ષી લેવી.
પરતર્કિત્યા પ્રાઙ્વિવાકેન પૂર્વવાદિસાક્ષ્યાદાને પ્રારબ્ધે પ્રત્યર્થી ત-
ન્સાક્ષિનિમિત્તં તદનુચરત્વાદિદોષપ્રતિપાદનપૂર્વકત્વેના પ્રમાણત્વં
વદેત્તદાધિકારી કિં કુર્યાદિત્યાહ ॥ ૭૫૨ કહ્યા પ્રમાણે પ્રથમ
વાદિના સાક્ષીઓની બુબાની શરૂ કર્યા પછી સાક્ષી વાદિનો નોંધર છે
એમ દોષ બતાવી તે બુબાની પ્રમાણીભૂત નથી તેમ તે પ્રતિવાદી
કહે તેા અધિકારીએ શું કરવું

अथिनोऽनुचरो मित्रं सहवासी कुटुंबजः ॥

ऋणार्त्तश्चेति तत्साक्ष्यं गृहीयाद्वિषયपूर्वकं ॥

दिव्ये गृहीतेऽसत्यत्वं साक्षिणां च स्फुटं भवेत् ॥

दंड्याः पृथक् पृथक् द्रमैर्यथादોषं च धर्मतः ॥ ૫૩ ॥

વાદિનો કોઈ આદર, મિત્ર, પાડોશી, સગો અથવા દેવાદાર સાક્ષી
આપવાને આવ્યો હોય તેા તેની સોગનપર બુબાની લેવી; સોગન

હીના ત્યા તે સાદો નૂરી પુરે છે એમ પ્રત્યક્ષ જણાય તો જે સા
ભાનો જ્યો દોષ એટલે શુ દો દોષ તે પ્રખરે તેમનો ભિન્ન, ભિ :
... (મિત્રાનો) ન્યાયાધીને કહેવો પણ વાદિસાક્ષ્યમવનાન્તે પ્રતિ-
વાદિસાક્ષિણોઽપિ સાક્ષ્ય દદતિ તત પ્રાહ્વિચાક ઉભયસાક્ષિણા
આક્ષય ગૃહીત્વા પુન કિં કુર્યાદિત્યાહ ॥ રીત પ્રમાણે વાદિની
સાક્ષી થઈ શક્યા પછી પ્રતિવાદિ પોતાના તરફના માત્રીઓ પશુ આપી
જે ત્યાં પછી જેલની સાક્ષીઓ વધને ન્યાયાધીને શુ કરવું તે કહી છે -

સાક્ષ્યુક્ત પ્રાહ્વિચાકશ્ચ વિમૃશ્ય મુતરા દ્વયોઃ ॥

કસ્ય વાક્યસ્ય પ્રામાણ્યમિતિ સમ્યંત્રિવેચયેત્ ॥ ૬૪ ॥

જેલ તરફના સાક્ષીઓએ આપેલી જુમાનીઓને ન્યાયાધીને
સાક્ષી પેઠે રિયાતી જોની પછી કેવું વાક્ય પ્રમાણ્ય છે, એ જાણવું
મળે ॥ માથે રિચેનપૂર્વક તપાસવું ચઢચી સામ્યાદિમિ સ્યોતિ
સમર્થન કર્તુ ન શક્ત્યાત્તદા દદત ॥ જે વાકિ પોતાના માત્રી
ઓથી પોતાનો તો આગીત જ્ઞાને સમર્થ ન થાય તો તે દુ-
ષ્ટ વાકી થાય છે તે ૬૬ છે -

ન શક્નોતિ નિયોગ સ્વમર્થા સાક્ષ્યાદિદેતુભિઃ ॥

સમર્થયિતુમંપ મ્યાદ્રાજ્યદૃઢ્યશ્ચ પ્રત્યુત ॥ ૬૫ ॥

મિથ્યાભિયોગી પત્થાર્થ નિ દ્રુતે ચેદ્રમુ ભયાત્ ॥

તદપિ દૃઢ્યતામાપાત્ નિયોગદ્વિગુર્ણર્થે ॥ ૬૬ ॥

પોતા ॥ માત્રી દત્તવાકિ દેતુઓથી શક્તિ રિસ સામીત ન કરી
શકે તો તે કનગે વાક્ય દાને થાય છે પોતાના જોડા પક્ષને સામી

ત કરવાને વાદિ અથવા પ્રતિવાદિ સન્યને ગોપની રાખેતો તેણે દાસ-
ની રક્ષથી ખમણી રક્ષના દંડને પાત્ર થાય છે. યદિ નિયમિતાઃ
સાક્ષિણોઽપિ અનૃતં વદંતિ તદા કિં સ્યાદિત્યાહ રોગન આધિય
સાક્ષીઓ કદી જુદું જોયે તો શું કર્યુ તે કહે છે:—

વાદિનઃ સાક્ષિણોઽમૃત્યં વદ્યુઃપ્રતિવાદિનઃ ॥

દંડ્યાઃ પૃથક્ પૃથક્ સ્પર્ધયથાશક્તિ યથાકુલં ॥ ૫૭ ॥

વાદિના સાક્ષીઓ ગત્ત-ન્યાયીશની સમક્ષ જુદું જોયેતો તેમની
વળિ તથા શક્તિને અનુસારે દેરકનો કષામેદથી દંડ કરવો.

પ્રત્યર્થિમાક્ષિણોઽપિ અસન્યાઃ મ્યુસ્તદા કિં કરોતિ મંત્રી તદાહ ॥

પ્રતિવાદિના સાક્ષીઓ પણ જુદા હોય ત્યારે મંત્રી શું કરે
તે કહે છે:—

સાક્ષિણો વાદિનઃ મત્યા અસત્યાઃ પ્રતિવાદિનઃ ॥

દ્યુ^૪ વેદા^૫ મિ^૬ નામિષં મવ્યયં સ્વં નૃપોઽર્થિને ॥ ૫૮ ॥

દાપયેદ્દણિના દ્રવ્યં સાક્ષિણસ્તે પૃથક્ પૃથક્ ॥

દંડનીયાઃ પુનર્નૈવાદેયાઃ સ્યુઃ સાક્ષિકર્મણિ ॥ ૫૯ ॥

વાદિના સાક્ષીઓ ખગ હોય અને પ્રતિવાદિના સાક્ષીઓ જુદું
જોયા હોયતો કરજદારના દેવાની રક્ષ પાંચ, ચાર અથવા ત્રણ દ-
કના વ્યાજ તથા ખરચ સાથે કરજદાર પાસેથી વાદિને એટલે લેણ-
દારને અપાવવી અને સાક્ષીઓના જુદા જુદા દંડ કરવો અને ફરીને
તેજીને સાક્ષીના કષમમાં જોડાવવા નહિ. કશ્ચિન્સાક્ષી કૃત્યસ્વરૂપં

જાનન્નાપિ મૂકો મરેત્તદા કિંકાર્યમિત્યાહ ॥ ૬૪ ॥ સાક્ષી કામદુ
મ્ ૫ ૧૦૫ ૭૮૫ ૫૫૫ કહે નહિતો શુ ક વુ તે કહે છે —

યો નરઃ ક્રૂડસદ્ભાવ જાનન્નાપિ વદેન્ન વૈ ॥

સ ક્રૂડસાક્ષિવદ્ભયો નૃપેણ શતરૌપ્યકૈઃ ॥ ૬૦ ॥

તે માણા ખ ક્રિયા ખોડુ છે એમ ખાતરી પૂર્વક જાણતો
૧૫૫ તેમ જતા કદ નહિ તે જુલ સાક્ષીની પેઠે એ રૂપિયાના દુને
પાન છે ઉભયસાક્ષિણામસત્યત્વે નૃપેણ કિંકાર્યમિત્યાહ ॥ ૬૫
૫૫ ॥ સાક્ષીઓ જુ ૧ લાયતો ન્યાયાધીશે શુ કવુ તે કહે છે —

ઉભયો સાક્ષિણોઽસત્યાથ્વેદન્યર્ગુણવત્તમૈઃ ॥

નૃપેણ નિર્ણય* કાર્યઃ સ્વાહર્ત* સાક્ષિભિસ્તદા ॥ ૬૧ ॥

બ્રાહ્મણશત્રિયવિગ* કૃત્યેઽસત્ય વદતિ ચેત્ ॥

ઠઠયિત્વા પ્રવાસ્યાશ્ચ ન શુદ્રે સાક્ષ્યયોગ્યતા ॥ ૬૨ ॥

નાહિ તથા પ્રતિનાં જોડિના નાક્ષીઓ જુલ દોષતો ખીન શુ
ખાના નાક્ષીઓને ૧૦૫ યેનાની પોતાએ ખોનારેના માક્ષીઓની
જમના નિર્ણય મરી યેના માક્ષી, લની તથા ૧૦૫ જાતિનો સા ૧
શુ ખોરે તો તેમનો દુ હરી ગામ ખહા કામી મુખ્યા ગાને સા
લા ૫ પાની ૧૦૫ના નથી અન્યસાક્ષિણામમાથે નૃપેણ કિંકાર્ય
મિત્યાહ ॥ ૫૧ ૧ સાક્ષીઓના અખારે રાજ્યે શુ ક વ તે કહે છે

ઉમાનુમતિમાદાય કાર્યઃ સાક્ષી સ્વર્ગમ્ભૃત્ ॥

પ્રક એવ હિ શુદ્ધસ્તુ ગુણવાન્ સત્યવાક્ શર્પી ॥ ૬૩ ॥

વાદિ તથા પ્રતિવાદિ બેઉનો અભિપ્રાય વ્રઠ ન્યાયાધીશે પવિત્ર,
 ગુણવાન્ સ્વલ્ય બોધનારો તથા શાન્તિ ગુણવાળો સ્વધર્મો એવો એક
 સાક્ષી કર્યો. નતુ સીમાવાદાદિવિષયેષુ ભૂપ સ્વસ્થાપિતસાક્ષિ
 નિર્નિર્ણયં કર્તુ શક્તોતિ અન્યેષુ ચ ઋણાદાનાદિવ્યવહારેષુ સાક્ષ્ય
 નાએ લેખપત્રાદ્યભાવે ચ કથં નિર્ણયં કુર્યાદિત્યાહ ॥ અત્રે શકાશક
 શકા ઉદાવશે કે સીમાડા સંબંધી તકરારો વગેરે કામમાં રાજાએ
 પોતે મેળવેલા સાક્ષીઓથી કામને નિર્ણય કરી શકે છે પરંતુ
 બીજા લેખા દેણા વગેરેના કુશળાઓમાં સાક્ષી તથા લેખપત્રનો અ-
 ભાવ થતે શી રીતે નિર્ણય કરી શકે, તે કહે છે:—

અર્થિપ્રત્યર્થિનોઃ સ્યાતાં સાક્ષિણૌ ચેન્ન ભૂપતિઃ ॥

કૃત્યતત્ત્વમજાનાનઃ શપથં તત્ર કારયેત્ ॥ ૬૩ ॥

તદેવવન્હિયાત્રાપોગુરુણાં નિયમાત્ ક્રમાત્ ॥

દ્વિજશત્રિયવૈશ્યેભ્યઃ શપથં કારયેત્તતઃ ॥ ૬૪ ॥

માસપક્ષાવધિં કૃત્વા કારયેચ્છપથં નૃપઃ ॥

તજ્જાધિવ્યાધિવન્હ્યાપોમરણં જાયતે ન ચેત્ ॥ ૬૫ ॥

લોકાધિકારિભિર્દિવ્યં પ્રમાણમિતિ મન્યતે ॥

સત્યમંતર્ભવેત્કાઠું તચ્ચેદ્ભવતિ ચાન્યથા ॥ ૬૬ ॥

મદીપાલમ્નતઃ સમ્યક્ પરીક્ષ્યોભયસત્યતાં ॥

અમ્યસંમતિમાદાય વદેજ્જયપરાજયો ॥ ૬૭ ॥

અન્ય સમાસતઃ પ્રોક્તો વ્યવહારવિધિક્રમ ॥

યસ્ય સ્મરણમાત્રેણ માનવો વચ્ચતે ન કૈઃ ॥ ૬૮ ॥

इति व्यवहारकृतिप्रकरणम् ॥

નાં તથા અગ્નિનાદી જોડના કામમાં સાક્ષીઓ ન મળી આવે
તા તે જોડને તે તેનું હૃદય નહિ જાણેના । જન્યોએ જોગન આપના
આમગ, હાત્રી તથા વૈષ્ણોને તેમ ॥ દેન, અગ્નિ જાના, પાણી અને
જના જોગન કામ પ્રમાણે આપવા એક માસ ૮ પળનારીઆનો અ-
રી માંડી તે નપથ યાયાધીને આપના તેટલી મુતમાં તે જુ ।
પાથ તેના તે તે હૃદયથી ૮૮ વ્યારિ અથવા અગ્નિ જાળ સખથી
ગી । અથવા મણ થાર છે - મ તે જેનું વાલણ - ને ॥ અગ્નિ
મગીઓ તે ગીડો દી ય પ્રમાણ ૫ માને છે જો જુ । નાન આપ
નેા અન્ય કદ થયા પિ ॥ જુ નથી જુ પ્રમાણ ૧૧ શખ
આ ॥ જાએ જોડ) નસ તપાડી જોવું પડી સલામો ૧ મન લાવ
જપ ૫ ૧૪૫ ૭૧૮ ક ના જુ પ્રમાણ દુકામાં જાવડા વિવિતે
કમ કદો જે જાના આવાથી માપામ લી આનો નરી

એ પ્રકારે વ્યવહાર વિધિ મ પૂર્ણ થયો

અથ ઋણસ્વરૂપમુચ્યતે ॥

સુવર્ણવર્ણોઽશ્વનરેન્દ્રસૂતુઃ ક્રૌંચાંકિતઃ શ્રીસુમતિર્જિનેન્દ્રઃ ॥
ઋણપ્રદાનગ્રહણાધિકારં પ્રવક્તુકામં સુમતિં પ્રદેયાત્ ॥ ૧ ॥

સોનાના જેવા વર્ણવાળા ક્રૌંચ પક્ષીના લાંછનવાળા અશ્વરાગના પુત્ર શ્રી સુમતિ જિનેન્દ્ર દેવા લેણાની આપણે સમધી અધિકારનું રૂઢે પ્રકારે વિવેચન કરવામા મને સદ્બુદ્ધિ આપો. તત્ર કિં નામ ઋણમ્ રૂણ કોને કહેવું ?

યાચિતેન ધનિનાથ કેનચિત્ દીયતે સનિયમં પરાય યત્ ॥
તદ્દણં નિગદિતં બુધૈર્મિષલોભતઃ પ્રતિદિનં મુઠ્ઠદિકૃત્ ॥ ૨ ॥

કોઈ માણસ ધનવાનની યાચના કરે કે ‘ મને અમુક રકમ આપો ’ તેનું વચન સાભળી ધનવાન વ્યાજની લાલચથી અમુક વ્યાજ દેવાથી તેને અમુક નિયમથી નાણાં ધીરે તેને વિદ્વાનોએ ‘ રૂણ ’ એ પ્રકારનું નામ આપેલું છે. તે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. તત્કેન કદા ગ્રાહ્યં તદાહ ॥ કરજ કાણે અને ક્યારે લેવું તે કહે છે —

કુરુંવાવનધર્માપન્મિત્રાઘ્રાવજ્યકર્મણિ ॥

નિર્દેને નાન્યથાવાસૌ ઋણં ગ્રાહ્યં ચ ઋક્થિનઃ ॥ ૩ ॥

પ્રતિમાસં મિષં દદ્યાત્ વૃદ્ધૌ દુઃસ્વં મહદ્ભવેત્ ॥

પુનશ્ચ નિયતે કાલે દેયાત્ સ્વં સોઽધર્મણકઃ ॥ ૪ ॥

કાલે વ્યતીતે નિયતે હુત્તમર્ષેન યાચિતો ॥ ૧ ॥

अपि नो दद्यात् तदा ऋक्षी राजान स्वं निवेदयेत् ॥ ५ ॥

હુત્તમર્ષ રક્ષી રાજા ઉપ-વર્ષમા આપત્તિ—આપી, એમ ત્યારે
અને મિત્રનું અનુચિત વર્ષ ત્યારે અને ખીજી પ્રકારે નાણા ન મળે
તો નિર્ધનને ગૃહસ્થની પામેથી નાણા આજે તેના પછી લીધા પછી
અનુચિત પ્રતિભાગે તે, યાજ આપી જે જોઈએ, તે ન આપે અને
દેવી રક્ષા પછી પછી તે વધારે કુખ ધાય જોઈએ = એવી મુતે
નાણા ભરી લેવા નાણા ભરવાની, એવી મુતે નાણાની નાણા
ભરી શકાય અને તેણે ૧ માગણી કરે તે જતા નાણા ન આપી
જો તે પછી તે લેણું ૧ ગળને પ્રયાદ કરે, ધની કયા રીત્યા
દ્રવ્ય દેયાત્ ધની એ રીતે નાણા ધીરે તે વહે છે —

अर्था स्वनामयुक्तैस्त्वपत्र प्रत्यधिन पुरा ॥ ૧ ॥

स्वसाक्षिपितृपतामहादिनामयुत स्फुट ॥ ૬ ॥

लेखयित्वा र्णी देयाद्रजतानि यथाविधि ॥ ૧ ॥

समिप समतिज्ञ च मिप भिन्न च वर्णज. ॥ ૭ ॥

ધનનાનું પુરે પોતાના નામના લખાણનાના પત્રમા પેમા આજે
તેના ની રક્ષામા તેના માફો તથા બાપના નામ, આજનો દર,
અમ, તથા પ્રતિજ્ઞા (પેમા પાત્ર આપવાની મુત) વિગેરે એખી
રીતે લખાણને પિઆ વિગેરે યથાવિધી રીતે જાતિ પ્રમાણે વ્યાજ
જુદુ છે તે આ પ્રમાણે —

ब्राम्णभत्रविशुद्रान् शुक्ललोभेन चेद्वनी ॥

देयाद्रौप्यान् लेखरीत्या द्वित्रिवेणुसमित ॥ ૮ ॥

મિષં વૃદ્ધિતયા ગ્રાહ્યં પ્રતિમાસં પ્રતિજ્ઞયા ॥

પુનશ્ચતુર્વિધા શ્રેક્તા સા વૃદ્ધિઃ શત્તયપેક્ષયા ॥ ૯ ॥

ચક્રવૃદ્ધિઃ સ્મૃતા ચાઘા કાલિકા કારિતા તથા ॥

કાયિકા ચેતિ વિજ્ઞેયા સર્વસંપત્ત્યર્ધ્વદ્વની ॥ ૧૦ ॥

આપ્રતિજ્ઞાંતમેકાપિ ન દત્તા ચેદ્વરાટિકા ॥

તદૈકીકૃત્ય તાં વૃદ્ધિં તદ્વૃદ્ધિઃ પ્રથમા મતા ॥ ૧૧ ॥

માસપક્ષદિનેષ્વેતદ્રજતાનામિમામહં ॥

વૃદ્ધિં દાસ્યામિ નિયતાં કાલિકા સા સ્મૃતા બુધૈઃ ॥ ૧૨ ॥

માસકૃતપ્રતિજ્ઞાયાં નો ચેદ્દાસ્યામિ કિંચન ॥

દાસ્યામિ દ્વિગુણાન્ સૌખ્યાનિતિ વૃદ્ધિસ્તુ કારિતા ॥ ૧૩ ॥

કૃતમાસપ્રતિજ્ઞોપિ મિષં દાતુમશક્નુયાત્ ॥

દેહેન સેવાં ધનિનો વૃદ્ધિઃ સા કાયિકા મતા ॥ ૧૪ ॥

આહ્વાણુને, ક્ષત્રીને, વૈશ્યને કે શૂદ્રને; ધની વ્યાજની લેખથી જોને રૂપિયા ધીરે તેની પાસેથી જો, ત્રણ ચાર અથવા પાંચ દહાના વ્યાજની ઉપર પ્રમાણે રૂપિયા આપવા, નહીં કર્યા પ્રમાણે વ્યાજની રકમ પ્રતિ-માસે ચદ્વેચ્છી લેવી. શક્તિની અપેક્ષાએ વ્યાજ લેવાની પદ્ધતિ ચાર પ્રકારની છે. એક ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ, બીજું કાલિકા, ત્રીજું કારિતા અને ચોથું કાયિકા; આ ચારે વ્યાજની પદ્ધતિઓ સંપત્તિને વધારનારી છે. કરેલી મુદત સુધી વ્યાજની એક દોડી પણ દેવાદાર ન ભરે તો તે વ્યાજની રકમ મુદી સાથે ઉમેરી તે રકમ-થાય તેનું વ્યાજ ગણવું

એમ કિતોતર યાજ્ઞુ યાજ્ઞ ગણુવુ તે ચક્રદ્વિ દેવાય અમુક માસ, પણ અથવા વિચને સાત આટલા રૂપિયાની અમુક ચોસ વૃદ્ધિ આપીશ, એવી પ્રદિને નિદાનોએ કલિકા કહેવી છે

અમુક માસની મુત જરી હોય તે મુદતની અદર જો ન આપી નમય તો મુડીને બમણી જરી રૂપિયા આપના તે કારિતા દેવાય છે અમુક માસની મુતથી પિયા લીધા તેનું વ્યાજ આપવાને શક્તિમાન નથી, પરંતુ તેના બે લાભ પોતાના દેહથી તેની આજી કંઈ તે કા યિ । દેવાય છે ચદળ ગૃહીત્વા દેશાતર ગચ્છેત્તદ્રીતિમાહ ॥ કોઈ મનુષ્ય રૂપિયા લઈ દેશાન્ત મા નાચી જાય તો પત્રી શુદ્ધુ તે કા છે —

ગૃહીત્વાર્ણ ઋણી ગચ્છેન્નદેશાન્તર તદા ॥

તદાગતેષ્ટે માસદ્વિદ્વિગુણા સ્યાદિતિસ્થિતિઃ ॥ ૧૫ ॥

કાચિત્ કંજલાર ॥ શુદ્ધ લઈ દેશમાપી ખીજ દેશમા નાચી જાય તો આવતા વર્ષમા એટલે ખીજ વર્ષમા તેની પામેવી બમણું વ્યાજ રાખમે લેવું એવી રીતિ છે સ્વદેશસ્થોડપિ ઋણી ધનિના યાચ્ય માનો ધન ન દેવાષ્ઠેતિક કુર્યાદ્ધનીત્યાહ ॥ કંજલાર દેશમા હોય, લાંબા તેની પામે કુર ॥ કંજો હોય તેમ હતા ધન ન આપે તો બેસારે શુદ્ધુ તે દેહે —

ગત્વાભિપ્રાયસર્વસ્વ રાજાન પ્રતિવોચયેત્ ॥

તદ્વિવિન્ય નૃપ સમ્યેકભાવપ્યાહ્વેત્તતઃ ॥ ૧૬ ॥

આદાનાન્દો નિયોગાદપર્યન્તમિપયુક્તન ॥

દાપયેદ્ધનિને મૂપઃ સવ્યયં ચાધર્મર્ણકાન્ ॥ ૧૭ ॥

લેણદારે પોતાની સઘળી હપ્તીકત ગજને નિવેદન કરવી, ગજ-
એ સમ્યોની સાથે તે બાબત પર પુગત વિચાર કરી વાદિ પ્રતિવાદીને
બોલાવવા. પ્રતિવાદી પાસેથી પૈસા ઉઠીના લીધા તે દીવસથી તે ન-
વાના દીવસ મુઠીના બ્યાજ સાથે અને વાદિને ધ્યેયેના ખર્ચ સાથે
નાણાં અપાવવા. આધિભેદેન વૃદ્ધિભેદાનાહ ॥ ગીરે મુંઝવી થાપ-
ણના ભેદ પ્રમાણે બ્યાજનો ભેદ દર્શાવે છે:—

હિરણ્યધાન્યવસ્ત્રાણાં દ્વિત્રિતુર્યગુણા સ્મૃતા ॥

ધૌ વૃદ્ધિર્ધનિના સર્વે વસ્તુ રક્ષ્યં પ્રગ્વતનઃ ॥ ૧૮ ॥

યો શક્તો પાલિતું નૈવ માનવો ગોધનં સ્ત્રિયં ॥

ચાધિં રક્ષેદ્ધદા તૌ ચ વૃદ્ધિં દાસ્યન્યનેકશઃ ॥ ૧૯ ॥

હિરણ્યાદ્યાધૌ ક્રમશો દ્વિગુણા ત્રિગુણા તુર્યગુણા વૃદ્ધિર્દા-
તવ્યા ધનિના સર્વે ધનં યન્નતો રક્ષણીયં ગોમહિણ્યાદિકં સ્ત્રિયં
વા પાલિતુમશક્તઃ સન્ કસ્યચિદાધિં રક્ષેત્તદાનેકધા મિપં દેયં
इत्यर्थायत्तमोचनकालે મૂલદ્રવ્યં દત્વા ગત્રાદ્યાધિં મોચયેત્ તદા
તદ્વૃદ્ધિં મિપતયા દેયાત્ સ્ત્રીસંતાનિવૃદ્ધૌ તુ પુત્રં દેયાત્ ન કન્યાં
મૂલ્યં દત્વા મોચયેત્ સ્ત્રિયં કાચેન ધનિનોઽનુચર્યાં કૃત્વા સ્વા-
ન્માનં મિપદાનતો મોચયેત્ ॥

સુવર્ણ ધાન્ય વસ્ત્રની થાપણુમા બમાણું તમણું અથવા ચારગણ
બ્યાજ લેવાય છે. સર્વ વસ્તુનું પ્રયત્નથી રક્ષણ કરવું; જે મનુષ્ય ગો-
ધન અથવા સ્ત્રી વિગેરે પાળવાને અશક્ત હોય તે છતાં તે આધિનું

મ્હા. હરે તો અનેક પ્રકારે થાપણુ મુકનાર હૃદિ આપે

ટીકા — મુશા. મા બમણી ઘૃદિ, વાન્યમા રમણી અને વનના
 આગા. ૧૧ દિ વેવાય જે ધનવાન પુ રે ચલથી થાપણુ જાગની
 ખની જે મનુષ્ય ગાય બસ વિગેરે પુ તથા નીને પાળનાને અતન્ત
 ના પાછની થાપણુ તા. હરે તો અનેક પ્રકારે તેને વ્યાજ આ-
 પન જે થાપણુ ડોનની વખત મનુષ્ય આપીને ગાય વિગેરે
 થાપ ને છે. હરે તો વ્યાજને પેટ દિ (નમરો) આપની સ્ત્રીની
 નતનીના મનુષ્યમા દિને પેટ પુન આપવો, પણ કન્યા આપની
 દિ નુન આપીને સ્ત્રીને ડોનની તેજી સ્ત્રીની મેવા-ચાગી
 ગી પોતાના લેહેને પાળથી મુખ દરે.

નન્યાધિદ્રવ્ય ચોરૈહૃત ચેદ્રપો નિદ્રિત્ય ચોરૈમ્પસ્તદ્દન દા-
 પયેન્ ।

ગીરો મહેનુ ધન પો. ૧૧ નય તો નન્યે તેના નિશય સ્ત્રી
 આગ ખોગી મરી તેવન અપાનુ ચચશક્તસ્તદા સ્વકોપાદાપયેન્
 નાગ ખોગી નન્યામા નન્ય અભિમાનુ ન થાય તો ગીરો મનુષ્ય
 દનુ ધા. નન્યે પોતાના બહુ માની આપનુ

મત્યાર્જુમગત્તથેચ્ચારાદ્રપો તિ ચદ્દન ॥

સ્વકોપાત્તન્મિત દ્રવ્ય યુક્ત દાનુ ચ ક્લમ્પિન. ॥ ૨૦ ॥

પો. ૧૧ નન્યે આગેનુ ધન નન્યી મેગરી ન નમય તો તેટલી
 મીનન. ૧૧ નન્યે પોતાના બહુમાથી કાગી બેણુ ને આપનુ
 મ પો. ૧૧ છે કીનિદ્રણસ્ય ઘૃદિને મગતિ દયાદ પગપગ મિના-
 નીના મનુષ્યમા આપેના ધનની દિ થની નથી તે હરે છે —

પ્રીત્યા દત્તં તુ યદ્દ્રવ્યં વર્દ્ધતે નૈવ તત્કદા ॥

યાચિતે વર્દ્ધતે દત્તં પ્રતિમાસં મિપક્રમાત્ ॥ ૨૧ ॥

પ્રીતિથી આપેલું ધન તો કાંઈ વધતું નથી પણ યાચના કરવાથી આપેલું હોય તેનું પ્રતિમાસે વ્યાજ વધે છે. પિતૃઋણં પુત્રદેયમિતિ નિયતતયા ક્લીવત્વાદિદોષયુક્તાનામપિ ઋણદાતૃત્વપ્રસંગે તદ્વારણાચાહ. આપતું દેવું છોકરાઓએ આપવું એ નિયમથી નપુસકાદિ દોષવાળા રોગીષ્ટ પુત્રાને પણ દેવું આપવાનો પ્રસંગ આવે તેના નિવારણને અર્થે વિશેષ કહે છે —

સત્સુ પુત્રેષુ તેનૈવ ઋણં દેયં મૃતેન ચ ॥

યેન પિતૃવસુ પ્રાપ્તં ક્લીવાંધવથિરાદિષુ ॥ ૨૨ ॥

ધણા છોકરાઓ છતાં દેવું તેજ છોકરાઓ આપવું કે જોણે નપુસક, આધળા તથા બેહેરા ઇત્યાદિ લાઠીઓ પાસેથી આપતું ધન મેળવ્યું હોય, અવિભક્તભ્રાતૃભિર્દંપતીમ્યાં પિતૃપુત્રાભ્યાં ચાવચ્ચકકૃત્યાર્થમૃણં સર્વાનુમત્યૈવ ગ્રાહ્યં વિભક્તેભ્યસ્તુ ધની પ્રાતિભાવ્યતૈવ દેયાત્ તદાહા ॥ અવિભક્ત થયેલાં એટલે જૂઠાં નહિ થયેલાં લાઠીઓ, દંપતી (સ્ત્રી, પુરૂષ) પિતા પુત્ર વગેરેને આવશ્યક કામને માટે દેવું કરવું પડે તો તે કરજ સર્વની અનુમતિથી કરવું અને વહેંચાયું હોય તો ધનીએ જામીનગીરીથી દ્રવ્ય ધીરવું તે કહે છે —

ભ્રાતૃણામવિભક્તાનાં દંપત્યોઃ પિતૃપુત્રયોઃ ॥

ઋણલાભસ્ત્વેકમત્યા વિભક્તે પ્રાતિભાવ્યતઃ ॥ ૨૩ ॥

લાઠીઓ, સ્ત્રી પુરૂષ, પિતા પુત્ર, તેમને વેહચણ ન થઈ હોય

તો તેણે ક્રૂણલામ સર્વાનુમત્યા સ્યાત્ વિમક્તાના તુ
જમીનગીરીથી નાણા ધીરના

અવિમક્તાના ક્રૂણલામ સર્વાનુમત્યા સ્યાત્ વિમક્તાના તુ
પ્રાતિભાવ્યત । દીનત્વાદિતિ લામ ॥ ઇતિ દાનસ્યાપ્યુપલક્ષણ ॥
અપિય નોને જાણુનો લાભ મવની અનુમનિથી થાય છે અને પ્રિય-
નોનેનો જમીનગીરીથી થાય છે દીપણુ દેવાથી લાભ ના-
નો જે દીનને આપતુ તે દાન છે । નનુ ઉપનયણુ જાણુતુ કિં નામ
પ્રાતિભાવ્યમિત્યાહ દે જમીનગીરીનુ નાણુ થુ તે દે જે —

પ્રતિભ્રુ સદ્ગુણમ્ભ્ય ભાવસ્તદ્ધર્મશક્તિતા ॥

પ્રાતિભાવ્ય ત્રિયા પ્રેક્ત દ્રષ્ટિપ્રત્યયદાનતઃ ॥ ૭૩ ॥

જમીન વાપર તેનો જિંદગી જમીનપાત્ર અથવા જમીનના ગુણ
અને રાશિ તેને પ્રાતિભાવ દે છે તે જમીનપાત્ર દ્રષ્ટિ, પ્રત્યય
અને દાન છે નણુ પ્રમો જાણુતુ દર્શને યથા યસ્મિન કાલે
ત્વમેન યાચયિષ્યસિ તદેવેન દર્શયિષ્યામિ નતિ જમીન મેણુ-
નને દે છે જે ન્યારે તુ જે માણુસને માગી પામે માગીદ તેજ
પામે જે નને તેને મળતી । જે દ્રષ્ટિ પ્રતિભાવ દેવાય પ્રયયે યથા
અયમેતત્પુત્ર મપુત્ર કુલીનોસ્તીતિ મત્પ્રત્યયેનામ્મે યથાયાચ્છા
કલ્પ પ્રયન્ડાય ત્વા કદાપિ ન યાચયિષ્યત ઇતિ નાણા ધીરના ને
જમીન જે છે આ અમુ- માણુમનો પુત્ર છે છે-ગવાગો છે ન-
વાન જે માગી ખાત્રીથી તે માગે એટલી વક્ષ આપ જે તને કાપિ
જે તેજ નથી એકુ દલતુ તે પ્રત્યય પ્રતિભૂ દેવાય દાને યથા
ત્વમેન પ્રતિ કિંચિદાચમે જયદામ્યતિ શિશ્વમેવ અન્યથેતત્કાલેદત્
દાસ્યામિ ઇતિ તુ જેની પામે નગા માગી દીન જે તે તેને તુ

રત આપી દેશે. અને જો તે નહિ આપેતો તેની વતી હું તને આ-
પીશ એ દાન પ્રતિજ્ઞ કરેવાય. એ પ્રકારે જામીનગીરી ત્રણ પ્રકારની છે
કિંચ:—

ગૃહીતદ્રવ્યો નિઃસ્વથેત્ પ્રતિભૂર્ધનવાન્યદા ॥

મૂલં દત્તૈવ સર્વં તત્કુર્યાત્તં નિર્ઋણં તથા ॥ ૨૪ ॥

કરજદાર ખાલી થઈ ગયો હોય અને જામીન ધનવાન હોયતો
લેણદારને જામીન દેવું આપી તેને દેવાથી મુક્ત કરવો. ઋણી યદિ
નિઃસ્વઃ પ્રતિભૂશ્ચ ધનવાન્તદા સર્વમૂલં દત્તૈવ તં ઋણિનં નિર્ઋણં
કુર્યાદિતિ ભાવઃ । રૂણી નિર્ધન થઈ ગયો હોય અને જામીન ધન-
વાન હોય તો તેણે સઘળું મૂલ લેણદારને આપીને તે કરજદારને રૂણ
મુક્ત કરવો એ ભાવ છે. યદિ એકસ્મિન્ કૃત્યે વહવઃ પ્રતિભુવસ્તદા
સ્વસ્વાંશાનુસારેણ દ્રવ્યમેકીકૃત્ય ધનિનં દદ્યુઃ જો એક કૃત્યમાં
ધણા જામીન હોય તો પોત પોતાને ભાગે જોટલી રકમ આવે તે ર-
કમને એકઠો કરી ધનવાનને આપવી:—

એકકૃત્યે પ્રતિભુવઃ વહવઃ સ્યુઃ પરસ્પરં ॥

સ્વસ્વશક્ત્યનુસારેણ ધનિનં દદ્યુરેકશઃ ॥ ૨૫ ॥

એકજ કૃત્યમાં જામીન ધણા હોય તો તેમણે પરસ્પર ભાગે
પડતાં નાણાં એકઠા કરી લેણદારના લેણા પૈસા આપી દેવાં.
દર્શનપ્રતિભૂર્ધનિતૃપ્તયે કૃતકાલાવધેર્ઋણિનો દેશાન્તરગતત્વાત્તદંતે
તં દર્શયિતુમશક્ત્યેદ્વની તસ્માદ્રજતાનિ ગૃહ્ણીયાત્તદ્યુક્તં પરં ન્યા-
ચરીત્યા પક્ષત્રયાવધિ પુનર્દદ્યાત્તદવધૌ પ્રતિભૂસ્તં દર્શયેત્તદા
પ્રાતિભાવ્યત્વેન મુક્તો ભવેત્ અન્યથા રજતાનિ દેયાદેવ તથાહિ ॥

૬ તાપને દેખાવાની ના ભગીં વરેલો જમી । કચ્છદાર દેશાન્ત-
મજેનો ભવાયી જાની મુત પુરી થયા છતા દેખાડી રહે નદિ, તે
નારે જમી । પાસથી તે પિયા લેના તે ચોગ્ન છે, પણ ન્યાય
વિચારીએ તે નહીં જાનીને કચ્છદારે રોધના બીજી પણ પખ
જાગીરાની મુત આપી દેખાડે અને તે આપેલી મુતમાં જો દેખાડી
દેતો તે પાનાની જ મોનારીમારી ફરી રહે છે અને ન દેખાડી
। તે કચ્છના પખ તે જાનો આપવા પડે જ તે આપમાળે —

મતિભૂરમર્ણાય ટુગાન્યમય મમો ॥

દર્શયિશા મ્યય કાઢે મુક્તઃ સ્વોક્તેર્મવેદલ ॥ ૨૬ ॥

જામી ૧૨ ન દેખા ના પણ પખવાડિયાની મુત માગે તે
મુતમાં લેને જામી ના તે પાનાની જોલીમાથી મર્યા પ્રત-
પણ થાય કે

આધિરિપ્યમુચ્યતે

વિશ્રમાય મમંર્વિમ્નુ દન્વા ગૃહાતિ ગૌપ્યસ્યાન્ ॥

સ આધિરિપિર મંત્તો નિયતેતરમેન્ત ॥ ૨૭ ॥

ગૌપ્યમોચ્યતયા મોર્ત્વિ દિરિર સમ્પ્રકીર્તિત ॥

ગાંધર્વિરમેન્તયા પુન સ દિરિર સ્મૃત ॥ ૨૮ ॥

૧૩ - વિશ્રમાય મમંર્વિમ્નુ — જામીને વિશ્રમ આપે મા

મુત પુરી લે । — જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨
જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨
જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨ જામી ૧૨

શીજ્ઞે ભોજ્ય, વર્ગી તે વધી શકે તેવો અને ન વધી શકે તેવો
 એમ બે પ્રકારનો હોય છે. પ્રભોર્વિશ્વાસાર્થં યઞસ્તુ ધનિનિકટે
 સ્થાપ્યતે સઘાધિર્નિયતોઽનિયતઃચેતિ દ્વિવિદ્વોઽપિ ગોપ્યભોગ્યભેદે-
 ન દ્વિવિધઃ યથાયમાધિર્વેદાન્વશુક્લસમમ્યાં રજતાન્ દત્વા
 મોચયિષ્યતેઽન્યથા તદૈવેતિ નિયતઃ । સ્વેચ્છયૈવ ગૃહ્યતે સોઽનિયત
 યવ । ગોપ્યસ્તુદૈમરજત રત્નાદિકો ભોગાનર્હો નિયતકાલોતે પ્રણયેન્
 ભોગ્યઃ ॥ શ્રેવારામાદિર્ન નશ્યન્તિ તસ્ય ત્રિંશદ્વર્ષાવધિત્વાન્ ॥
 લેણુદારને વિશ્વાસ આવે માટે દેવાને પેટે જે વસ્તુ તેને ત્યાં અગાળે
 મૂકવામાં આવે તે આધિ કહેવાય, તે નિયત તથા અનિયત બે પ્રકાર-
 રનો છે. છતાં તે ભોજ્ય તથા ગોપ્ય એમ બે પ્રકારનો હોય છે. જે-
 મંદે આ અગાળે આપેલી વસ્તુ વૈશ્વાખ્ય મુદ્દ સાતમે તમાગ રૂપિયા
 આપી હું લઈ જઈશ નહિતો તે તમારીજ છે તે નિયત કહેવાય અને
 કસ્તુર મરહુમાં આવે ત્યારે રૂપિયા ભરી અગાળે વસ્તુ હોય તો તે
 અનિયત કહેવાય-ગોપ્ય એટલે ઝોનુ, રૂપુ તથા રત્નાદિ વગેરે
 કે જે ભોગવવા યોગ્ય નહિ પરંતુ અશ્લીય છે. ભોજ્યઃ- નટ્ટી કહેલા
 સમય પછી નાશ થઈ જાય છે તે ભોજ્ય; ખેતર અથવા પાગ છ-
 ત્યાદિ નાશ થતાં નથી તેમનો ત્રીશ વર્ષનો (ભોગ્યવત્ર) અવધિ છે.

આધિસ્તુ નૈવ મોક્તવ્યો મુક્તે નુ વૃદ્ધિહાનિના ॥

ગોપ્યસ્ય નિયતે કાલેઽતીતે સ્વામી ધની ભવેત્ ॥ ૨૯ ॥

નષ્ટે નુ મૌલ્યં દેયં સ્યાદૈવભૂપાપદં વિના ॥

ભોગ્યસ્યાવધિપૂર્તો ચ ક્લવ્યો સ્વામી ન જાયતે ॥ ૩૦ ॥

અગાળે મૂંડી વસ્તુને લેણુદારે ઉપયોગમાં લેવી નહિ અને જે

સ્વયંજે નદી જેથી જાય તો કરજદારે તેની જગોએ અડાણમાં ખીછ
બદલાની વસ્તુ આપવી નહિતો તેના દેવા રૂપિયા ભરી દેવા.

નદ્યા ભૂપેન વા ક્ષેત્રં હૃતં ચેદ્વિના પુનઃ ॥

આધિરન્યઃ પ્રદેયો વા દીનત્વે ધનિનં ધનમ્ ॥ ૩૧ ॥

સ્વક્ષેત્રત્રિપયે વાદો ન કાર્યઃ ક્વણિના કદા ॥

ધનિનો નાપરાયોઽત્ર સ્વકર્મફલમેવ તત્ ॥ ૩૨ ॥

જેતરને નદી જેથી જાય કે રૂબ હરી લે તો કરજદારે તે
જેતરને બદલે ખીછ કંઈ વસ્તુ અડાણે મૂકવી અથવા તેનું માગતું
ધન આપી દેવું; પોતાના ક્ષેત્ર સંબંધી કરજદારે કંઈ તકરાર કરવી
નહિ. કારણ કે એમાં ધનીનો દોષ કાઢજ નહિ પણ કેવળ પોતાના
કર્મનું ફળ છે.

અન્યત્ર.

પુરાણતીર્થયાત્રાદિવંધકાંતમૃણી ધનં ॥

પ્રતિમાસં મિષં દત્વા કાલે દ્રવ્યં સમર્પયેત્ ॥ ૩૩ ॥

પુરાણતીર્થયાત્રાદિવંધકગૃહીતધનં ક્વણી સમિષં દેયાદેવ ॥
પુરાણ શ્રવણ, તીર્થયાત્રા વિગેરે સમાપ્ત થયે આપવાની શરતથી જે
ધન લીધું હોય તો દેવાદારે દરેક મહિને વ્યાજ આપીને થોડું કાળે
મૂળ દ્રવ્ય આપવું.

યદિ કાશ્ચિત્ પ્રપંચેનાધિં ગૃહીત્વા રજતનિયુક્તલેખં ચ કા-
રયિત્વા રૌધ્યાન્ન દદાતિ તદા ક્વણી કિં કુર્યાદિત્યાહ જે કાંઈ
પ્રપંચી લેણુદાર કરજદાર પાસેથી પ્રપંચ કરી અડાણ વસ્તુ પણ લઈ

